

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

2-7 YAŞ ARASI ÇOCUKLARDA SEVGİ VE MERHAMET DEĞERLERİNİN
HADİSLER IŞIĞINDA ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. MUHİDDİN OKUMUŞLAR

HAZIRLAYAN

Fatmanur BİBERCİ

KONYA 2010

ÖNSÖZ

Sevgi psikolojide, kişinin başkasının iyiliğini yüce bir değer olarak görmesi, hatta kendi iyiliğinden öne alması sonucunu veren bir duygu olarak tanımlanır. Merhamet duygusu ise, çevresindeki insanlara hoş olmayan bir şey isabet ettiğinde bundan etkilenerek onların üzüntülerini paylaşmak suretiyle onlara yardımcı olmaktır.

Çocukta ilk uyanan duygu, sevgi duygusudur. Bu yönüyle sevgi, çocuk eğitimi konusunda temel ilkedir. Çocuğun dünyaya gözünü açtığı ilk andan itibaren en çok muhtaç olduğu şey sevgidir. Sevgi, çocuğun şahsı için önemli olduğu gibi başkaları ile ilişkileri açısından da önemlidir. Toplumsal anlamda sevgi, insanlar arasında güçlü bir bağ kuran duygudur. İnsanlar sevgi ve muhabbetle birbirine bağlanmıştır. Sevginin paylaşıldığı yerde insanlar kendilerini güvende hissederler. Sevgi aynı zamanda diğer olumlu duyguların da kaynağıdır. Seven insan, şefkatli, merhametli ve iyi niyetli olur.

İnsanlar arasında dayanışma, birlik ve beraberlik olmasının temel şartı; sevgi, saygı, şefkat ve hoşgörüdür. Bu değerler diğer insanlarla yaşayabilmenin de temel şartıdır. Sevgi, merhamet gibi temel yaşam değerleri, bireylere çocukluktan itibaren verilmeli ve hayatlarında yaptıkları bütün işleri bu değerlere göre düzenlemeleri sağlanmalıdır. Anne ve babalar bilgi ve sevgi arasında bağ kurmalıdır. Aile ortamlarında tohumları atılan bu temel değerler yine bilinçli anne babaların ve eğitimcilerin çabaları ile geliştirilir.

Çalışmamızda 2 – 7 yaş arası çocuğun gelişim özelliklerini dikkate alarak sevgi ve merhamet değerlerinin öğretimi ile ilgili hadisler ışığında yöntemler sunmaya çalıştık. Hz. Peygamberin insanları nasıl eğittiği, çocuklara nasıl yaklaştığı konusunda tutum, davranış ve değerleri belirleyip günümüzdeki çocuk eğitimine bir açılım sunmaya gayret ettik.

Bu çalışmanın ortaya çıkması sürecinde her aşamada yardımlarını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Muhiddin Okumuşlar'a, çalışmayı baştan sona okuyup değerli eleştirileriyle önemli katkılarda bulunan hocam Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu'na burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Fatmanur Biberici, Konya, 2010

Ek- 1: Türkçe Özet Formu

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatmanur Biberici	Numarası:084245062007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Din Eğitimi Bilim Dalı	Ana Bilim Dalı
	Danışmanı	Doç. Dr. Muhiddin Okumuşlar.	
Tezin Adı		2-7 YAŞ ARASI ÇOCUKLARDA SEVGİ VE MERHAMET DEĞERLERİNİN HADİSLER IŞIĞINDA ÖĞRETİMİ	

ÖZET

Yaşadığımız hayatın anlamlı olması, değerine inandığımız bir hayat tarzı ile gerçekleşebilir. Değerler bir bakıma hayatımızın gayeleridir. Sevgi, saygı, merhamet, yardımlaşma ve paylaşma gibi değerler küçük yaşlardan itibaren kazanılabilmektedir.

Çocuk eğitiminde ve buna bağlı olarak da ahlaki eğitimin verilmesinde aile önemli bir yere sahiptir. Çocuğun yetiştiği aile ortamında öğrendiği temel değerler ona bir ömür boyu rehberlik eden yol arkadaşıdır. Bu değerlerden olan sevgi ve merhamet, araştırmamıza konu olmuştur. Çocuk eğitiminde ilk altı yıl, kişilik ve karakterin önemli bir bölümünün olduğu dönemdir. Bunun için araştırmamızı çocuğun konuşmaya başladığı iki yaş ile öğretime başladığı yedi yaş ile sınırlandırmış bulunmaktayız.

Çocuğun ilk yıllarında aile ve çevrenin büyük etkisi vardır. Anne ve baba önemli bir ahlaki modeldir. Çocuklar yetişkinlerin davranışlarını, duygu ve tavırlarını taklit ederek ve benimseyerek bir yapı geliştirirler. Sevgi ve merhamet gibi tavırlar, bu süreç içinde yetişkinlerden görerek öğrenilir.

Sevgi insanlar arası iletişimi sağlayan ve güçlü bir bağ kuran duygudur. Bütün olumlu duyguların temelinde sevgi vardır. Merhamet ise sevginin bir sonucu olarak şefkat gösterme ve iyilik yapma anlamına gelmektedir. Seven insan, şefkatli, merhametli ve iyi niyetli olur. Araştırmamıza konu olan sevgi ve merhamet değerleri, toplumsal birlik ve beraberliğin de temelini oluşturur. Küçüklüğünde sevgi ve merhamet gören kişi, büyüdüğünde de aynı duyguları çevresine yansıtır.

Araştırmanın temel amacı; okul öncesi çağda 2-7 yaş arası çocukların gelişim özelliklerini inceleyip, ahlaki gelişimi sağlayan duygusal, sosyal ve zihinsel faktörleri ortaya koymaktır. Ayrıca bu yaş grubuna verilecek değer eğitiminin planlanmasına yardımcı olacak bilgi birikimi sağlamak ve bu yönde çözüm önerileri getirmektir.

Araştırmanın sonucu olarak; çocukların gelişimine uygun olarak verilen bir ahlak eğitimi, çocukta hedeflenen amacı gerçekleştirebilir. Bunun için günümüz şartlarına uygun olarak görsel ve işitsel her türlü vasıttan yararlanılabilir. Başta Peygamberimizin örnek davranışları olmak üzere, insanlığa hizmet etmiş Türk ve İslam büyüklerinin, kahramanların, bilim adamlarının hayatlarını anlatabiliriz.

Ek- 2: İngilizce Özet Formu

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatmanur Biberçi	Numarası:084245062007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Din Eğitimi Bilim Dalı	Ana Bilim Dalı
	Danışmanı	Doç. Dr. Muhiddin Okumuşlar	
Tezin İngilizce Adı		TEACHING THE VALUES COMPASSION AND MERCY TO CHILDREN BETWEEN 2-7 YEARS WITH THE GUIDANCE OF HADITHS	

ABSTRACT

Our lives can only be meaningful with a life style whose values we believe in. In a way values are the purposes of our lives. Values such as compassion, respect, mercy, solidarity, and sharing can be gained starting from a young age.

The family has an important role in children's education in accordance with moral education. The basic values which children learn in the family guide them for a lifetime. Of these values, compassion and mercy have been the topic of our research. The first six years in children education is a period in which a significant part of personality and character is formed. Therefore we limited our research between the age of two, when the child starts to talk, and seven, when the child begins to go to school.

In the early years of the childhood family and the environment have an important influence. The parents are an important moral model. Children build character by imitating and adopting the behavior, feelings and attitudes of adults. In this process, attitudes such as compassion and mercy are learned from adults.

Compassion is a feeling which establishes communication and strong bonds between people. Compassion is the basis of all positive feelings. Mercy means being kind and nice as a result of compassion. A compassionate person will be affectionate, merciful and well-intentioned. Our research topics compassion and mercy are also forms the basis of social unity and togetherness. A child treated with compassion and mercy will reflect the same feelings when he grows up.

The main purpose of this study is to examine development characteristics of preschool children aged 2 to 7 and reveal the emotional, social and mental factors providing moral development; besides to provide knowledge for planning values education for this age group and bring solutions in this direction.

As a result of the study, an appropriate moral education for children's development can realize the intended purpose on the child. For this, any audio-visual mean can be used in accordance with today's conditions. Heading with our Prophet's exemplary behavior, we can tell the lives of Turkish and Islamic intellectuals, heroes and scientist, who have served humanity.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Problemleri.....	1
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	2
3. Kapsam ve Sınırlılıklar	3
4. Çalışmada İzlenen Yöntem ve Kaynaklar	4

BİRİNCİ BÖLÜM

2-7 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN GELİŞİMİ

1.1 Bedensel Gelişim	5
1.2 Bilişsel Gelişim	10
1.2.1 J. Piaget ve Bilişsel Gelişim Kuramı	11
1.3 Duygusal Gelişim.....	15
1.3.1 Çocuğun Duygusal Gelişiminde Ailenin Rolü	17
1.3.2 Bazı Tipik Duygu ve Heyecan Biçimleri.....	20
1.3.2.1 Sevgi	20
1.3.2.2 Korku	21
1.3.2.3 Kıskançlık	23
1.3.2.4 Öfke	24
1.3.3 Duygusal Zekâ	25
1.4 Sosyal Gelişim	30
1.4.1 Sosyal Gelişimin Tanımı	30
1.4.2 Sosyal Gelişimin Önemi	31
1.4.3 Sosyal Gelişim İle İlgili Temel Kavramlar.....	33
1.4.3.1 Benlik.....	33

1.4.3.2 Kişilik	34
1.4.3.3 Sosyalleşme	35
1.4.3.4 Sosyalleştirme.....	36
1.4.3.5 Sosyal Olgunluk	36
1.4.3.6 TAVIR.....	37
1.4.3.7 Norm	37
1.4.3.8 Dengeleme	38
1.4.4 2-7 Yaş Arası Sosyal Gelişim.....	38
<i>1.5 Ahlaki Gelişim</i>	<i>46</i>
1.5.1 Ahlaki Gelişimin Önemi.....	47
1.5.2 Ahlak Gelişimi İle İlgili Temel Kavramlar	50
1.5.2.1 Karakter	50
1.5.2.2 Disiplin	50
1.5.2.3 Törel Davranışlar	52
1.5.2.4 Ahlak.....	52
1.5.2.5 Vicdan.....	53
1.5.2.6 Törel Olgunluk.....	53
1.5.3 Ahlaki Gelişimin Boyutları.....	54
1.5.4 Ahlak Gelişimi İle İlgili Teoriler	54
1.5.4.1 Psikanalitik Teori.....	54
1.5.4.2 Sosyal Öğrenme Teorisi	55
1.5.4.3 Davranışçı Teori	56
1.5.4.4 Bilişsel Teori.....	56
1.5.5 Çocuklarda Ahlaki Gelişim Dönemleri	60
1.5.6 Ahlaki Duygular	61
1.5.6.1 Empati.....	61
1.5.6.2 Utanma ve Suçluluk Duygusu	62

1.5.7 Ahlak Eğitimi.....	63
1.5.7.1 Ödül ve Ceza.....	64
1.5.7.2 Bilişsel Yapılandırma	66

İKİNCİ BÖLÜM

2-7 YAŞ ARASI ÇOCUKLARDA İNSAN SEVGİSİ VE MERHAMET DEĞERLERİNİN FARKLI BOYUTLARI

2.1 Değer Kavramı, Tanımı ve Tasnifi	68
2.1.1 Değer Eğitimi.....	70
2.2 Sevgi ve Merhamet Kavramı.....	74
2.2.1 Kavramların Tanımı ve Analizi	74
2.2.2 Kur'an'da sevgi ve merhamet kavramı.....	76
2.3 Sevgi ve Merhamet Değerlerinin Öğretiminde Etkili Unsurlar	81
2.3.1 Aile	81
2.3.2 Sosyal Çevre	85
2.4 Hadislerde Sevgi Ve Merhamet Konularının İşlenişi	89
2.4.1 İnsanın Allah'ı Sevmesi.....	89
2.4.2 Allah'ın İnsanı Sevmesi.....	91
2.4.3 Peygamber Sevgisi.....	94
2.4.4 Anne Baba Sevgisi.....	96
2.4.5 Çocuk Sevgisi	99
2.4.6 İnsan Sevgisi.....	103
2.4.7 Çevre ve Hayvan Sevgisi.....	107
2.4.8 İnsanlara Merhamet Etmek.....	110
2.4.9 Çocuklara Merhametli Davranmak.....	112
2.4.10 Hayvanlara Merhametli Olmak	115
SONUÇ VE ÖNERİLER	120
BİBLİYOGRAFYA	123

KISALTMALAR

age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
c.	cilt
ev.	Çeviren
s.	sayfa
nu.	numara
sy.	sayı
ty.	tarih yok
vb.	ve benzeri
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TDK	Türk Dil Kurumu
DEM	Değerler Eğitim Merkezi

Ek- 3: Özgeçmiş

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	FATMANUR BİBERCİ			
Doğum Yeri:	KONYA			
Doğum Tarihi:	14.06.1974			
Medeni Durumu:	EVLİ			
Öğrenim Durumu	LİSANS			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	EĞİTİMCİLER İLKOKULU		KONYA	1985
Ortaöğretim	KONYA İMAMHATİP LİSESİ		KONYA	1989
Lise	MERAM KIZ MESLEK LİSESİ		KONYA	1992
Lisans	S.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ		KONYA	1997
Yüksek Lisans	S.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ		KONYA	1997
Becerileri:				
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:	ÖZEL EĞİTİM KURUMUNDA ÖĞRETMENLİK 2 YIL			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	PROF. DR. MUSTAFA TAVUKÇUOĞLU DOÇ. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR			
Tel:	0533 691 08 03			
E-Posta:	fsbiberci@hotmail.com			
Adres	ORG.TURAL MH. YENİ MERAM CAD. YENİYOL KONAKLARI M-BLK. NO:6 MERAM / KONYA			

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Problemleri

İnsanın yaşam çizgisini inandığı değerler belirler. Her birimizin sahip olduğu bazı değerler vardır. Bu değerler, yaşantımızdaki olayların bakış açısını etkileyerek, bize yön verebilmektedir.

Çocuğun eğitiminde, buna bağlı olarak da toplumun kültürel, ahlaki, dini yapısının oluşumunda değerler önemli yere sahiptir. Çocuğun büyüdüğü aile ortamında öğrendiği temel değerler, ona bir ömür boyu rehberlik eden yol arkadaşlarıdır. Yetiştirdiği aile ortamında doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, merhamet, yardımseverlik gibi temel yaşam değerlerini ve erdemlerini görerek eğitilen bir çocuk, ömrünün ilerleyen yıllarında hangi davranışı seçerse seçsin adım atmadan önce davranışlarının bu değerlere uygun olup olmadığını içinde değerlendirir. Bu değerlerden olan sevgi, bir kimseye veya bir şeye muhabbet besleme hissidir. Sevgi insanlar arası iletişimi sağlayan ve güçlü bir bağ kuran önemli bir duygudur. Merhamet ise, şefkat gösterme ve bu duyguyla yapılan iyilik anlamına gelir. Merhametli insan, çevresindeki diğer insanların da sıkıntı içinde olmasını istemez

İnsanın ahlaki yönünü etkileyen sebeplerden biri de dini değerlerdir. Allah'ın Peygamberler vasıtasıyla gönderdiği dinlerin ortaya koyduğu bilgi ve değerler ilahi kaynaklıdır. Yani, iyi, kötü ve doğru, yanlış gibi değerler Allah tarafından tayin edilmiş, Kur'an ayetleri ve hadislerle belirlenmiştir. İslam sevgi, saygı, adalet, şefkat, merhamet, hoşgörü gibi pek çok din ve kültür tarafından evrensel kabul edilen değerlere sahiptir. İhtiva ettiği esaslar ve benimsediği ahlak değerleri ile o; insanlık âlemi için huzurun, barışın ve mutluluğun simgesidir. İnsanlar kendilerine bildirilen bu değerleri tarihi ve kültürel süreç içerisinde içselleştirmişlerdir. İşte bu değerlerden olan sevgi ve merhamet değerleri araştırmamıza konu olmuştur. Bu araştırmada ilk çocukluk çağından okul öncesi döneme kadar geçen sürede çocuklara sevgi ve merhamet değerlerinin hadisler ışığında nasıl öğretileceği üzerinde durmaya çalışacağız.

Değerlerin öğretilmesinde, çocukların bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki gelişim düzeyleri önem arz eder. Bu açıdan öncelikle 2-7 yaş arası çocuklarda gelişim özelliklerini inceleyeceğiz. Daha sonra bu özellikleri göz önüne alarak çocuklara sevgi ve merhamet değerlerinin öğretilmesi üzerinde duracağız.

Bilindiği gibi çocuğun yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması önemli bir problemdir. Bu problem sadece ülkemizde değil bütün toplumlarda önemli bir sorundur. Anne – babaların 2-7 yaş arası çocuklara değer eğitimi verirken kullandıkları yöntemin doğru olup olmadığı diğer bir problemi teşkil eder.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı; okul öncesi çağda 2-7 yaş arası çocukların gelişim özelliklerini inceleyip, ahlaki değerlerin uyanmasını ve gelişmesini sağlayan duygusal, sosyal ve zihinsel faktörleri ortaya koyarak, bu yaş grubuna verilecek değer eğitiminin planlanmasına yardımcı olacak bilgi birikimi sağlamak ve bu yönde çözüm önerileri getirmektir. Bu yaş gurubu ahlaki eğitimin temelini atıldığı önemli bir dönemi teşkil etmektedir.

Mutlu bir toplum oluşturmanın yolu, sevmek ve sevimekten geçer. Sevgi ve merhamet değerleri toplumu ayakta tutan temel unsurlardandır. Bu değerleri ilk öğrenildiği yer olması bakımından aile önemli bir konuma sahiptir. Aile içinde de anne ön sırayı almaktadır. İnsan nesli doğumundan ölümüne kadar geçen sürede duygusal olarak anneye muhtaçtır. Anne en önemli ahlaki modeldir. Çocuğun bedeni ihtiyaçları yanında sevgi, şefkat, ilgi gibi ruhi ihtiyaçlarının da karşılanmasında en etkin rolü üstlenmiş olan annenin disiplin anlayışı, çocuğun vicdanının şekillenmesinde derin izler bırakır. Çocuk annesi tarafından sevildiğini anladığı andan itibaren annenin vereceği her türlü eğitime hazır hale gelir. Şefkatli bir elin başını okşaması, tatlı bir dilin tesellisi ve yol göstermesi çocuğun hayatında önem arz eder. Araştırmamızın diğer bir amacı da çocuğa ahlaki değerler kazandırmada aile ve çevrenin etkisini ortaya koymaktır.

Çocuktaki eğitimin verimliliğini sevgi, şefkat ve merhamet duygusu sağlar. Eğitimde gerekli olan huzur ortamının sağlanmasında ailenin yeri tartışılmaz bir

gerçektir. Okul öncesi dönemde çocuğa değer eğitiminin verilmesi araştırmamızın genel amacını oluşturur.

3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Değer kavramı ahlaki alanda geniş bir yere sahipken aynı zamanda eğitimin de araştırma konularından biridir.

Konu, eğitim bilimi ve din eğitimi sınırları içinde incelenip, diğer bilimlerden disiplinler arası ilişki çerçevesinde yararlanılacaktır. Çocuk eğitimi geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu çalışma 2-7 yaş arası çocukların gelişim özelliklerini incelemek sureti ile bu yaş çocuklarına sevgi ve merhamet değerlerini kazandırmanın yollarını araştırmakla sınırlandırılmıştır.

Değerlerin öğretilmesi, sadece sevgi ve merhamet değerleri ile ilgili hadisler ışığında anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra gelişimin farklı boyutları incelenirken konumuzla ilgili kavram ve olgular örnek olarak açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki sevgi ve merhamet değerlerinin de kavram olarak anlamı üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, Piaget'e göre işlem öncesi dönem olarak belirtilen 2-7 yaş arası çocukların bedensel bilişsel, duygusal, sosyal ve ahlaki gelişimleri incelemek sureti ile çocukların eğitimine temel oluşturulmuştur. Sevgi ve merhamet değerlerinin duygusal ve sosyal yönü üzerinde daha kapsamlı kavram ve detaylar anlatılmıştır. Değer eğitimi açısından önem arz eden ahlak eğitimi ve gelişimi, psikoloji bilim alanının ışığında incelenerek açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise genel olarak değer kavramı ve değer eğitimi üzerinde durulmuştur. Çocuklara değer kazandırmada aile ve çevrenin etkisi ele alınmıştır. Sevgi ve merhamet değerlerinin kavram olarak anlamı araştırılırken Kur'an'da sevgi ve merhamet kavramlarının geçtiği ayetler incelenmiştir. Daha sonra da hadislerdeki sevgi ve merhamet değerleri incelenerek farklı konu başlıkları altında tasnif edilmiştir. Bu değerlerin, Peygamberimizin yaşantısından canlı örneklerle çocuklara nasıl sunulacağı üzerinde yorumlar yaparak din eğitimine farklı bir açılım kazandırmaya çalışılmıştır.

4. Çalışmada İzlenen Yöntem ve Kaynaklar

Çalışma, sosyal bilimlerde kullanılan özel araştırma yöntemlerinden belge inceleme (dokümantasyon) yöntemi ile oluşturulmuştur. İncelemelerde genel araştırma yöntemlerinden literatür tarama tekniği kullanılmıştır.

Ayet ve hadislerin anlaşılmasında ise “anlama yöntemleri”nin kullanıldığı söylenebilir. Sosyal bilimlerden eğitim, gelişim ve öğrenme psikolojisi bilim dallarında konunun kapsam ve sınırlılıklarına uygun olarak sınırlı bir şekilde yararlanılmıştır.

Ayetlerin açıklamalarında klasik tefsirlerden faydalanırken, hadislerin seçimlerinde sahih olmalarına özen gösterilmiştir. Çalışmamızda hadis kitabı olarak daha çok Kütüb-ü Sitte'den faydalanırken az miktarda da diğer hadis kitaplarındaki bilgilere başvurduk.

Çalışmada oluşturulan başlıklar, değer eğitimi konusuna bir açılım kazandırması düşüncesiyle detaylı olarak oluşturulmuş, buna uygun bilgi ve yorumlar sunulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

2-7 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN GELİŞİMİ

1.1 Bedensel Gelişim

Çocuğun dünyaya gelişini izleyen ilk altı yılı, gelişimin temel taşlarını oluşturması, temel bilgi ve becerilerin bu yıllarda kazanılması nedeniyle büyük önem taşır.

Bebeklik döneminin ilk yılı, duyu organlarının oldukça hızlı geliştiği bir dönemdir. Kalıtım ve çevrenin etkisiyle ilerleyen bedensel gelişim, bilişsel ve duyuşsal davranışların temelini oluşturur. Yeni doğan bir bebeğin boyu ortalama 48-53cm, kilosu ise 3-3,5 kg arasındadır. Doğumdan sonra çok hızlı bir büyüme içinde olan çocuğun iki yaşından sonra büyüme hızı yavaşlamaktadır. 1-2 yaş arasında boy uzaması ortalama olarak yılda 12cm, 2-3 yaşında ise 8cm civarındadır. 3-6 yaş döneminde de 6-8 cm arasındadır. 4 yaşına gelen bir çocuk doğumdaki boyunun yaklaşık iki misline ulaşmıştır. Dört yaşından sonra boy uzamasında bir yavaşlama görülmektedir.¹

Doğuştan ortalama 3,5 kg. olan ağırlık, ilk yılda ortalama üç katına ulaşır. İkinci yıl 3-3,5 kg'lık bir artış göstererek çocuğun ağırlığı 12kg. dolaylarına varır. İlk diş, genellikle 6-8 aylıkken çıkarken toplam yirmi adet olan süt dişleri üç yaşına doğru tamamlanır.²

Yaşamının 2. yılındaki hızlı gelişim, yürümeye ve konuşmaya başlayan çocuğu birçok açıdan bağımsız hale getirir. Her gün biraz daha gelişen çocuk kazandığı yeteneklerle kendisini kanıtlamaya çalışır. 2 yaş çocuğu yetişkinlerle birlikte basit faaliyetlerde bulunabilir. Artık çocuğun beslenmesi ve uyutulması gibi uygulamalar giderek önemini yitirmekte, bunun yerini tuvalet eğitimi, bağımsızlık alanlarındaki yetiştirme çabaları almaktadır. Kendi kendine yemeğini yemeğe, kendi başına yürümeye başlayan çocuk, arabasının içinde oturmaktansa onu itmeye heveslidir. Aile dışındaki bireylerle ilişki kurmaya ve kendi akranlarıyla olan beraberlikten zevk

¹ Ziya Selçuk, Eğitim Psikolojisi, Ankara,2007, s.33,35,36

² Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi,İstanbul,1987, s.35

almaya başlar. İki yaş çocuğunun tüm beceri, yetenek ve eğilimlerini, güçlü olma ve bağımsızlık duyguları büyük ölçüde etkiler. İki yaşına gelen çocuk kalemle kâğıt üzerine dairesel şekiller çizebilir, dik çizgileri de taklit edebilir. Bu çizim alıştırmaları kas gelişimiyle de yakından ilişkilidir. Resimli kitaplardan çok hoşlanır; en çok beğendiği resimlerde en ince ayrıntılara bile dikkat eder. Bildiği 50 ya da daha fazla sözcüğü kullanırken pek çoğunu anlar. Kendisiyle konuşulduğunda dikkatle dinler, konuşmalara belli bir ilgiyle kulak vermeye başlar. İki veya daha çok sözcüğü bir araya getirerek basit cümleler oluşturmaya başlar. Kendinden söz ederken ismini kullanır. Çocuk şiirlerine ve şarkılarına eşlik eder. 2 yaşına kadar yalnız oyun oynayan çocukların ilk arkadaşlık ilişkileri bu yaşta başlar.³

2,5 yaş bir dönüm noktası ve sinir sisteminin gelişiminde bir ara evredir. Çocuğun sosyal bir duyarlılıkla yaptığı gösteriler, yardım isteği ve hayal kurma gücü bu evrede artmıştır. 2,5 yaş çocuğunun dengesi tam değildir, kas-motor mekanizması henüz mükemmelleşmemiştir. Çocuk bu yaşta seçme yeteneğine yeterince sahip olmadığından, iki olanağı birden seçer.⁴

Üç yaşındaki çocuk, bebeklik dönemini bitirip çocukluk dönemine geçiş yapmıştır. Bu yaştaki çocuk parmak ucunda yürümeyi başardığı gibi, normal yürümede adımları uygun ve iki yaşa kıyasla uzundur. Tek ayak üzerinde durabilir, zıplar. Geri geri yürümeyi ve koşmayı da iyi becerir. Merdivenleri tek adımlarla çıkabilir. Basit giysileri giyip çıkarabilir.⁵

3 yaşında oyun çağına giren çocuk, motor becerilerinin gelişmesiyle çevre üzerinde egemenlik kurmaya başlar. Sayı sayma, şiir, şarkı öğrenme gibi alanlarda yetenekleri ilerlemiştir. Çocuk bu yaşta 300 civarında kelime bilmekte ve kendi kendine uzun süren konuşmalar yapmaktadır. Dinlemeye devam ederken yeni

³ HalukYavuzer, Çocuğunuzun İlk Altı Yılı, İstanbul,1997, s.135

⁴ H.Yavuzer, a.g.e, s.153

⁵ Z. Nezahat Özeri, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, DEM Yayınları, İstanbul, 2004, s.25

kelimelere karşı ilgi duymaktadır. Basit cümlelerle konuşurken bir konudan başka bir konuya atlayabilmektedir.⁶

Yemek yerken kaşık ve çatal kullanabilmektedir. Kıyafetlerini küçük bir yardımla giyip çıkarabilir. Başka çocuklarla etkince sembolik oyunlar oynar, grup içinde oynamak istediklerini seçmeye başlar. Gündüz yaşadığı olaylar ve korkulu yaşantılar uykusunda etkisini sürdürür. Buna bağlı olarak geceleri korkulu düşler görebilir.

3 yaşında büyük kaslar geliştiği için koşar ve hızlı hareket edebilir. Üç tekerlekli bisiklete binebilir, çember, artı ve çarpı işaretlerini çizebilir. Genellikle 3 yaşına kadar bütün süt dişleri çıkmıştır. Bu süt dişleri 6 yaşına kadar, çocukların besinleri çiğneme ve sindirmelerine yardımcı olmaktadır⁷

Uyku uyuma ve temizlik alışkanlıklarını büyük ölçüde kazanan çocuk artık bazı öğünleri aile sofrasında yiyebilir. Yıkamak, su ve sabunla oynamak çocuk için hem eğlenceli hem de sakinleştiricidir. Dil, hareket ve toplumsal gelişim yönünden büyük ilerleme kaydeden 3 yaş çocuğu zengin bir hayal gücüne sahiptir. Ev işlerine yardım etmekten ve büyüklerin çeşitli davranışlarını tekrarlamaktan zevk alır.

4 yaşına gelen çocuk artık üç yaşında olduğundan daha sakin, uyumlu ve hareketlerini daha kolay kontrol edebilecek durumdadır. Rahatça koşmayı, zıplamayı, elini ve parmaklarını kullanmayı başarabilir.⁸ Merdivenleri tek başına yardımsız ve ayak değiştirerek tırmanır. Hızla bisiklet pedallama, takla atma, ip atlama ve top atıp tutmayı başarabilir. Öğretildiği takdirde bu yaşta basit bir müzik aletini de kullanabilir.

Kâğıt, kalem, fırça ve boyaları bir önceki yaşta olduğundan daha ustalıkla kullanmaya başlamıştır. Dört temel rengi uygun biçimde eşleştirir ve isimlerini söyleyebilir. Adını, soyadını ve yaşını söyleyebilir. Konuşması dilbilgisi kurallarına

⁶ H.Yavuzer, ,a.g.e, s.185,194

⁷ Z.Selçuk,a.g.e, s.36

⁸ Haluk Yavuzer, K.Aydoğmuş, A.Baltaş, Z.Baltaş, Ü.Davaslıgil, O.Güngörmüş, E.Konuk, Ü. Korkmazlar, Ö. Köknel, L. Navaro, A.Oktay, N.Razon, Ana-Baba Okulu, İstanbul, 1995, s.37

uyar ve tümüyle anlaşılabilir. Hiç durmadan “neden, ne zaman, nasıl ve niçin “ sorularıyla sözcüklerin anlamını ısrarla sorar. Sorulara verilen cevapları dikkatle izlemesi öğrenme isteğini gösterir. Burada yetişkinlerin vereceği cevapların doğru ve onun anlayabileceği açıklıkta olmasının önemi büyüktür. 4 yaş çocuğu son derece açık sözlüdür, hoşlandığı ve hoşlanmadıklarını rahatlıkla söyleyebilir. Somut düşünür ve kelimeleri öğrendiği basit anlamlarına göre değerlendirir. Bu da yetişkinlerin 4 yaş çocuğuyla konuşmalarında kullandıkları sözcüklerin, onun anlayabileceği şekilde olmasını ve 4 yaş çocuğunun bulunduğu sırada aralarında yapacakları konuşmalarda dikkatli olmalarını gerekli kılmaktadır.⁹

Çocuk 4 yaşında yardım görmeden elbisesini giyip çıkarabilir. Elini yüzünü yıkayıp temeğini kendisi yiyebilir. Tuvalet kendi başına gidebilir. Bloklarla binalar yapabilir.¹⁰

İlk çocukluk evresinin dönüm noktasını, aile ve çocuklar için “altın yaş” olarak nitelendirilen 5 yaş oluşturur. Daha bilgili ve olgun bir birey görünümünde olan 5 yaş çocuğu, çevresine karşı dostça bir yaklaşım içindedir. En belirgin özellikleri arasında, yeterli ve dengeli oluşu gelmektedir.¹¹

5 yaş çocuğun gelişiminde ilginç dönemlerden biridir. Yetişkinlerin desteğine daha az ihtiyaç duyan çocuk çevresine ait yeni keşiflerde bulunur. Yeterli ve dengeli oluşu en belirgin özellikleri arasındadır. Sahip olduğu yeteneklerinden en iyi şekilde yararlanmak ister. 5 yaş çocuğu yaşadığı kültür çevresine uyum göstermeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirir.

Gelişmekte olan sayı kavramı ve buna ilişkin olarak öğrendiği sayılarla saymaktan, işlemler yapmaktan hoşlanır. Kitabın ilgi alanına girmesiyle birlikte yavaş yavaş yazılı sembollerle ses arasındaki ilişkiyi kavramaya başlar. Genellikle canlı, neşeli ve hareketli bir görünüm içinde olan 5 yaş çocuğu konuşmayı, soru sormayı, hareketli oyunlar oynamayı, masal-hikâye dinlemeyi ve anlatmayı sever.

⁹ H. Yavuzer ve Yazar Heyeti, Ana-Baba Okulu,s.38

¹⁰ Z.Selçuk, age, s.37

¹¹ H.Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s.215

Beş yaşındaki çocukların çoğu amaçlı resim yaparlar. Neyin resmini yapmak istediklerini önceden bilirler. En sevdikleri konu insan figürüdür. Ezbere şiir okumaktan, çeşitli şarkı ve tekerlemeler söylemekten çok hoşlanırlar. Bu yaşta sat kavramı gelişmiştir; saatin günlük programla ilgisini anlayabilir. Kendisinden küçük çocuklara ve hayvanlara sevecen ve koruyucu bir yaklaşım içindedir. Arkadaşlarını kendi seçer ve çoğunlukla onlarla işbirliği yapar. Oyunda kurallara uyulması ve dürüst olunması gerektiğini anlar. Bu dönemde çocuk nesnelere görüntüsünün etkisi altındadır. Henüz “korunum”(değişmezlik) için gerekli zihinsel kavrama sürecinden yoksundur. Uygun fırsatlar verildiğinde kendi kendine giyinme, yıkanma ve yemek yeme konusunda iyice ilerleyen beş yaş çocuğu müziğe de ilgi duyar.¹²

6 yaşla birlikte son çocukluk dönemine giren çocukta dengesiz, kurallara karşı olan, isyankâr bir tutum ve davranış görülür. Bir geçiş dönemini oluşturan bu yaşta bedensel ve psikolojik kaynaklı bazı temel değişiklikler dikkati çeker. Bu yaşta süt dişleri dökülürken, kalıcı ilk azı dişi çıkmaya başlar. Ortakulak iltihabına en sık bu yaşta rastlanmakta, boğaz ve burun hastalıkları yine bu yaşta daha sık görülmektedir. Bu dönemdeki çocukların büyüme hızında önemli yükselmeler görülmez, boy uzaması yavaştır.

6 yaş çocuğunun küçük kasları oldukça gelişmiş olduğundan, önceki yaşlara oranla el işlerinde daha beceriklidir. Resim yapar, kâğıt kesip yapıştırır, tüm araç ve gereçleri iyi derecede kullanır. Erkek çocuklar top oynamayı, kızlar ise ip atlamayı sever. Bloklarla fonksiyonel yapılar kurabilirler. Harfleri yazmaya çalışırken bazılarını ters yazabilirler. Ad ve soyadlarını yazmayı başarabilirler. Sözcük dağarcığı bu yaşa kadar on bin sözcüğü bulur. Günde ortalama beş yeni sözcük öğrenebilirler.¹³

Bu gelişim aşamasında çocuğun resimlerindeki oranlar daha gerçekçi olmaya başlar. Nesnelere yerleştirmesinde bir ilerleme görülür; daha önce dağınık şekilde yaptığı figürlerin bir merkez çevresinde toplandığı görülür. 6 yaş çocuğu yeni

¹² H. Yavuzer ve Yazar heyeti, Ana-Baba Okulu, s.39

¹³ H.Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s.225

kavramlar peşindedir, çizdiği, canlandığı figürler durmadan değişmektedir. Yaptığı çizimlerde bazen çocuğun var olduğunu bildiği ama normalde göremediği öğeler hala bulunabilir. Bunun sonucunda "saydam" çizim denen şeffaf resim ortaya çıkar. Meraklı, ilgili, nesnelere tanıyabilen, akıcı konuşabilen, renkleri, şekilleri tanıyan altı yaş çocuğu artık öğrenmeye hazır olarak okula başlayacaktır.

1.2 Bilişsel Gelişim

Bilinç ya da zekâ, psikolojik bir kavramdır. Başka bir deyişle, bilinç, beyin işlevlerinin ürünü insan varlığının yüksek düzeyde gelişmiş yeteneğidir. Merkezi sinir dizgesinin, özellikle de beynin çeşitli düzeylerdeki işlevlerinin dinamik bütünlenmesi olarak kabul edilir.¹⁴

19.yüzyıl sonrası Psikoloji bilimi içinde ortaya çıkan çeşitli Psikoloji kuramları, bilincin temel unsuru olarak kabul edilen zekâyı genellikle kendi görüş açlarına uygun olarak çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. İlk psikoloji kuramı olarak kabul edilen Strüktüalizm bilincin araştırmasını ve açıklamasını yapmayı kendisine temel hedef seçmiştir. Buna göre zekâ, basit ve karmaşık bilişsel yeteneklerin toplamıdır. Fonksiyonalist psikoloji kuramcıları, örneğin W.James, J.Dewey, zekâyı, organizmanın çevreye uyum yeteneği olarak tanımlamışlardır. Gestalt psikolojisi kuramcıları ise, zekâyı bilişsel yeteneklerin tümünü oluşturan algılama yeteneği olarak tanımlamışlardır. Özellikle de problem çözme yeteneğine bağlı olarak, algılama hızı ve becerisi üzerinde durmuşlardır. Davranışçı kuramcıları ise zekâyı, işlevsel yetenekleri baskın olan tepkiler bütünlüğü olarak tanımlamışlardır. J.Piaget'e göre zekâ, nesnel gerçekliğin, bilinç yapılarına dönüştürülme yeterliliğini içeren, uyum, özümleme ve dengeleme yeteneği olarak tanımlamıştır. Weshler ise zekâyı, bireyin amaçlı davranabilmesi, akılcı düşünebilmesi ve çevresiyle baş edebime yeterliliği olarak tanımlamıştır.¹⁵

¹⁴ Gürsen Topses, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Ankara, 2006, s. 53

¹⁵ G. Topses, a.g.e, s. 52

1.2.1 J. Piaget ve Bilişsel Gelişim Kuramı

J. Piaget biyoloji, sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi çeşitli sahalarda araştırma yapmış olan İsveçli bir bilim adamıdır. Piaget, insan gelişimini zihnin gelişmesiyle açıklamaktadır. Bilişsel gelişim sürecini deneysel yöntemler ışığında araştırma konusu yapmış ve bu konuda geniş ve ayrıntılı kuram geliştirmiştir. Piaget 1920'lerden itibaren çocuklarda zekâ gelişimi üzerinde çalışmalar yapmaya başlamıştır. Geleneksel zekâ anlayışına karşı çıkararak zekânın zekâ testinden alınan puan olmadığını belirtmiştir. O, zekâyı zihnin değişme ve kendini yenileme gücü olarak tarif etmiştir.¹⁶

Piaget'e göre, gelişim, kendi doğası gereği evrimsel niteliği olan bir süreçtir. Gelişim sürecinde ardı ardına sıralanan belirli aşamalar vardır. Bu aşamalar niteliksel değişikliklerle değil, canlı organizmanın büyümesi, gelişmesi ve olgunlaşmasına benzer niceliksel evrimsel bir süreçle gerçekleşir. Ona göre bilişsel gelişim, denge ve uyumun periyodik düzeylere ulaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Piaget'e göre zekâ, bilişsel yapı ile çevre arasındaki bir tür dinamik denge durumudur. Dengeleme süreci, bir önceki düzeyle sonraki düzey arasında ortaya çıkan bir gelişin ürünüdür.¹⁷

Piaget'in bilişsel gelişim kuramındaki temel kavramlar şunlardır:

- Dengelenme: Piaget'e göre, insanlarda doğuştan ya da içgüdüsel olarak düzen ihtiyacı vardır. Her birey, hayatının sistemli bir yapı olmasını ister ve karşılaşacağı durumların öngörülebilir olmasını bekler. Bir denge durumu olarak tanımlanabilecek bu eğilime Piaget, dengelenme dürtüsü demektedir.
- Şema: İnsanlar dengelenme ihtiyacını gidermek için yaşantıları belirli davranış kalıpları biçiminde örgütlemek isterler. Piaget, sözü edilen örgütlenmiş davranış kalıplarına şema demektedir. Şema, dünyayı anlamada kullanılan bilgi, prosedür ve ilişkilerdir.

¹⁶ Z.Selçuk, a.g.e, s.83

¹⁷ G.Topses, a.g.e, s.88

- Adaptasyon: Bireyin çevresiyle etkileşerek karşılaştığı, değişikliklere uyma gayretinde olduğu sürece adaptasyon denir.¹⁸

Piaget bilişsel gelişimi Duyu –Hareket Dönemi, İşlem Öncesi Dönem, Somut İşlemler Dönemi ve Soyut İşlemler Dönemi olmak üzere dört döneme ayırmaktadır. Bütün çocuklar bu dönemleri sırasıyla geçirmektedir. Ancak ergenlik dönemi ve sonrasına denk gelen soyut işlemler dönemine bazı yetişkinlerin ulaşması mümkün olmayabilir. Zira bilişsel gelişim sadece olgunlaşmaya bağlı olmayıp fiziksel yaşantı, toplumsal aktarım (dil, eğitim, akran ilişkileri vs.) ve dengelenme etkenlerinden de etkilenmektedir.¹⁹

Söz edilen bilişsel gelişim dönemleri farklı kültür ortamlarında farklı yaşlarda görülebilmektedir. Bu nedenle bir çocuğun yaşına bakarak onun hangi dönemde olduğunu anlamak mümkün olmayabilir. Piaget her bir dönemin yaklaşık olarak hangi yaşlarda ortaya çıktığını belirtmiştir. Örneğin, bir çocuk işlem öncesi döneme bir yaya adıl sonra girmişse bu onun zihinsel olarak geri olduğunu göstermez. Ayrıca Piaget, gelişimin doğuştan gelen reflekslerle başladığını ifade etmektedir. Ona göre, çocuklar çevreleriyle etkileşimlerini sağlayan belirli reflekslerle dünyaya gelir. Yaratılıştaki var olan refleks zekâ, çevreyle etkileşerek bebeğin dünyaya adaptasyonunu sağlar. Çevreye uyum ise, doğuştan var olan reflekslerin içsel örgütlenmesinin değişmesine yol açar; bazı refleksler iyice güçlenirken bazıları zekânın yeni bir biçimine dönüşür.²⁰

Araştırmamızın kapsamı nedeniyle bilişsel gelişim dönemlerinden sadece İşlem Öncesi Dönem üzerinde durmaya çalışacağız. Piaget, “işlem” terimini mantıksal düşünme anlamında kullanmaktadır. Bu dönemde mantıksal düşünme gelişmemiştir. Çocuğun eylemleri düşünceye dayalıdır, ama yetişkinlerde görülen bir mantıktan söz edilemez. Bu dönemde çocuk, nesnelere ilgili semboller geliştirmektedir. Örneğin, çocuk bir tahta parçasını bebek ya da kamyon olarak

¹⁸ Z.Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, Ankara, 2005, s. 81,82,83

¹⁹ Z.Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s. 90

²⁰ Z.Selçuk, a.g.e, s.90

düşünebilir. Bu tür sembolleştirme taklide dayalıdır ve sembolik temsil olarak adlandırılır. İşlem öncesi dönemdeki çocuklar, kendi sembollerini geliştirirler yada mevcut sembollerini kullanırlar.²¹

Bu dönemin birinci aşaması olarak kabul edilen 2–4 arasındaki çocuk sözcüklerle nesnelere arasındaki ilişkileri bilinçli olarak kullanmaya başlar. Ayrıca en önemli sembol sistemlerinden olan dil, bu yaşlarda son derece hızlı bir şekilde gelişir.²²

Piaget küçük çocukların sözcükleri yüzeysel anlamıyla harfi harfine anladıklarını gözlemlemiştir. Bu dönemde oynanan oyunlar semboliktir ve bu oyunlarda duygusal yön oldukça kuvvetlidir. Bu tür oyunlar, çocuğun gerçek hayata hazırlanması için bir prova işlevini görmektedir. Çocuklar bu yaşlarda nesnelere görüntüsünün etkisi altında kalmaktadır. Çünkü korunum ilkesi henüz gelişmemiştir. Korunum, herhangi bir nesnenin şeklinin ya da uzayda değişik şekillerde yerleştirilmesinin etkisi altında kalmadan o nesnenin aynı kaldığını anlayabilmektir.²³

İşlem öncesi dönemde çocukların en önemli özelliklerinden birisi de ben merkezli (egosantrik) düşünce yapısına sahip olmalarıdır. Ben merkezlilik kişinin kendi bakış açısı ile başka bir bireyin bakış açısı arasında ayrım yapamamasıdır. 4–5 yaşındaki çocuklar, dünyayı kendi bakış açılarından görmekte ve görünüşle gerçek arasındaki ayrımı anlayamamaktadırlar.²⁴ Örneğin, 4 yaşlarındaki bir çocuk niçin kar yağdığı sorulduğunda ‘benim oynamam için’ cevabını verebilmektedir.

Benmerkezciliğin bir uzantısı olarak görülebilecek diğer bir durum da oyundur. Çocukların bu dönemdeki oyunları, birlikte oyun olarak değil, daha çok bir arada oyun olarak değerlendirilebilir. Piaget bu tür oyuna paralel oyun demektedir. Başka bir ifadeyle çocuklar bir arada oynarlar, ama birlikte oynamazlar. Herkes kendi oyununu oynar. Arabacılık oynayan iki çocuk bazen birbirleriyle karşılaşır, bazen

²¹ Z. Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s. 87,88

²² G. Topses, a.g.e, s.93

²³ Z.Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s.93

²⁴ Z. Selçuk, a.g.e, s. 96

kaza da yaparlar ama işbirliği ve rekabet yapmazlar. İşbirliği ve rekabet yapabilmek için başkalarının varlığını anlayabilmek gerekir. Oysa çocuk henüz bunu başarabilecek durumda değildir.²⁵

Piaget'e göre insanlar doğuştan ben merkezlidir. Yaşları ilerledikçe ben merkezli olmamayı öğrenirler. Eğer uygun yaşantılar geçirilmezse kişi tüm hayatı boyunca ben merkezli kalmaktadır. Başkalarının duygu ve düşüncelerini hiç dikkate almayan, olayları kendi bakış açısından, yorumlayan, güçlü bir egoya sahip bireyler buna örnek gösterilebilir.

İşlem öncesi dönemi çocuklarının bir diğer özelliği de tersine dönebilirlik kavramını anlayamamalarıdır. Suyun buz, buzun da su olmasını kavrayamamaları buna örnek gösterilebilir. Bu dönemdeki diğer bir özellik de odaklaşmadır. Dikkati bir olayın ya da nesnenin diğer yönlerini dışarıda bırakarak yalnızca bir yönüne yoğunlaştırma eğilimine, odaklaşma denilmektedir. Küçük çocukların işlek yollarda karşıdan karşıya geçmekte zorlanmaları da odaklaşmayla ilgilidir. Çocuk trafik kurallarına uygun olarak önce soluna, sonra sağına, tekrar soluna baktığında her seferinde ilk baktığını unutabilmekte, daha doğrusu o anda baktığı tarafa odaklaşmaktadır. Bu nedenle diğer taraftan gelen araç kendisine çarpabilmektedir. İşlem öncesi dönemdeki çocuk tümdengelim ya da tümevarım akıl yürütme biçimlerini kullanmazlar. Örneğin her gün kahvaltıda yumurta yiyen bir çocuk, yumurta yemediği gün kendisini kahvaltı yapmış saymayabilir.

Bu dönemin ikinci aşaması olarak kabul edilen 4–7 yaş arasındaki çocuklar, görüşlere aldanmaya, görünüş ve biçimsel özelliklerin doğrudan izlenimlerine göre yargı vermeyi sürdürürler. Örneğin bu yaş çocuğu, iki farklı sürahiye eşit miktarda su konulduğunda, su miktarının aynı olmadığını söyleyecektir. Çok sayıdaki bozuk paranın değerini, aynı değerdeki bir kâğıt paradan her zaman daha çok ve değerli olduğunu algılayacaktır. Böylece soyut kavramları anlamada güçlük çekecektir; örneğin devinmeyen bir nesne ölmüş olarak, devinen bir nesne ise canlı olarak

²⁵ Hasan Bacanlı, Gelişim ve Öğrenme, Ankara, 2004, s.65

algılanabilecektir. Ayrıca oyuncakların, hayvanların ve bazı nesnelerin (ay, güneş vb) konuşturulması, bu yaş çocuklarının tipik bilişsel davranışlarındandır.²⁶

Bu dönemdeki çocuklara verilecek eğitim, onların dil ve kavram gelişimlerini artırmaya yönelik olması gerekir. Çocukların nesnelere ilgili deneyimlerini artırmak hedeflenmelidir. Çocukların oyuncakları da bu amaca yöneliktir. Kum havuzu, oyun hamuru gibi oyun(cak)lar çocuklara çeşitli nesne deneyimleri sağlamaktadır.²⁷

1.3 Duygusal Gelişim

Duygu, Latince'deki "emotion" sözcüğünün karşılığıdır. Emotion kavramı, heyecan ve duygu sözcüklerinin anlamını birlikte içermektedir. Heyecan, "organizmanın bütünüyle uyarılması", "bedenin tümüyle yaptığı yaygın faaliyet" olarak tanımlanabilir. Sevinç, sevgi, öfke, kıskançlık gibi kavramların hepsi birer heyecan ifadesidir. Bu duygu ve heyecanlar bireyden bireye farklı düzeyde değişebilen, genel uyarılma durumlarıdır.²⁸

Bebek, dünyaya geldiğinde duygusal davranış biçimlerini bilmez. Duygular ve tutumlar zamanla oluşur ve kazanılır. Kişiliğin önemli bir boyutu olan duygu ve heyecanlar, bilinci de içerecek biçimde tüm organizmayı etkileyen coşkulanma durumudur.

Duygularımızın ve heyecanlarımızın kaynağı çeşitli eğilimlerimizdir. Bu eğilimlerin tatmin edilip edilmemesi, haz ve acının çeşitlerinin, duygu ve heyecanların sayısız derece ve biçimlerini oluşturur. Duyguların çocukta oluşumu ise heyecanların aynı kavramlar üzerinde yoğunlaşmasından ve duygusallığı içeren düşüncelerin çağrışımından kaynaklanır. Örneğin sürekli annenin sevgisinden, sesinden, hareketlerinden ve giysilerinden heyecanlanan çocukta anneye karşı en güçlü ilişki ortaya çıkar.²⁹

²⁶ G.Topses, a.g.e, s.93,94

²⁷ H.Bacanlı, a. g.e, s.66

²⁸ H.Yavuzer, Çocuk Psikolojisi,s.44,72

²⁹ İbrahim Alaeddin Gövsa, Çocukta Duygusal Gelişim, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 1998

Yaşamda olup bitenler, duygularla algılanır, hissedilir ve hissedildiği ölçüde anlama durumuna gelir. Yaşanılan dünyada olup bitenlerin farkına varılması, var oluşun kavranılması ve algılanması önemli ölçüde duyguların ürünüdür. Uyarıcıların niceliği, niteliği ve türü, öfke, sevgi, korku ve kıskançlık gibi çeşitli duygu biçimlerini oluşturur. Bebeklik dönemi duyguların bedensel olarak dışa vurulduğu bir dönemdir. En basit anlamda ağlama ve gülme, bebeklikte duygunun somut bir göstergesidir. İlk ve orta çocukluk döneminde, çocuk yüzlerinden, tüm bedensel tepkilerinden duygularını anlayabiliriz. Açıklık ve saydamlık çocukların duyguların dışa vurum açısından en temel özelliğidir. Bilişsel, kişisel ve toplumsal gelişimde, acı, sevinç, kıskançlık, sevginin yaşandığı çok çeşitli durumlarda, duygunun resmini, çocuğun beden dilinde kolaylıkla görebiliriz. Ergenlikte duyguların karmaşıklaştığı ve bastırıldığı görülse de bağımsız bir bilinç ve kişilik geliştikçe duyguların da serpiştiği ve zenginleştiği o ölçüde de dışavurumunun arttığı gözlemlenir. Duyguların farkında olmak, bilinç ve duygu dengesi, sağlıklı duygusal gelişimin göstergesidir.³⁰

İnsan, duygularının çeşitliliği, derinliği belki de yoğunluğu açısından en gelişmiş canlı organizmalardan biridir. Heyecanları ise, duyguların daha yoğun belirtileri olarak görebiliriz. Duygu ve heyecanların oluşumunu, organizmanın var olan gerçekliğinden ayıramayız. Duygu ve heyecan oluşumlarında, beynin yüksek merkezlerinin yanı sıra, aşağı merkezlerinin ve dahası otonom sinir sistemlerinin, iç salgı sistemlerinin rolü önemlidir. Duygular, tüm organizmayı kaplayan uyanmışlık durumlarıyla tanımlanmaktadır. Duyguların oluşması için, kuşkusuz iç ve dış uyarımların var olması gerekir.³¹

Güçlü bir heyecan başladığında, böbrek üstü salgısı olan adrenalinin arttığı görülür. Kana hızla geçen adrenalin organizmanın her yanına yayılır ve organizmanın değişik bölgelerinde çeşitli etkiler yapar. Duygu ve heyecanların fizyolojik temeli, beyindeki limbik sistem ve iç salgı bezleridir. Uyarımların etkisi

³⁰ G.Topses, a.g.e,166

³¹ G.Topses, a.g.e, s. 167

organizmayı bütünüyle etkilerken fizyolojik değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle fizyolojik yapıların uyarılması heyecanlara ve psikolojik tansiyonun yükselmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı fizyolojik ve psikolojik süreçler arasında birbiri içine geçmiş, dinamik etkileşimli yapısal bir bütünlük vardır. Çağımızdaki psikomatik hastalıklar adıyla adlandırılan psikolojik kökenli fizyolojik hastalıklar, sözü edilen yapısal ilişkinin en çarpıcı örneğidir.³²

Çocukların heyecanları konusunda yapılan çalışmalar, onlardaki duygusal gelişimin hem olgunlaşma hem de öğrenme sonucu oluştuğunu, bunlardan hiç birinin tek başına etkili olmadığını ortaya koymuştur. Hayal gücü, hatırlama ve unutma gibi zihinsel işlevlerin gelişimi, duygusal tepkileri etkiler. İç salgı bezlerindeki gelişim, duygusal davranışın olgunlaşmasının temelini oluşturur. Adrenal bezi heyecanlarda etkin bir rol oynar. Bu bezdeki gelişimin ilk 5 yaşla 11–16 yaşları arasında hızlı olduğu görülür.³³

Heyecanlar, çocukların yaşama bakış açılarını düzenler. Organizmanın içinde oluşan bir heyecan bil, bedeni harekete hazırlamaya yeterlidir. Çocukların günlük deneyimlerini olumlu biçimde etkiler. “Öfke” ve “Korku” gibi birtakım heyecanlar bile, çocukları harekete geçirerek günlük yaşama canlılık getirir.

Olgunluk ve öğrenmenin duygusal gelişim üzerindeki etkisi nedeniyle, küçük çocuklarla daha büyük çocuklar ve yetişkinler arasında duygusal açıdan farklılıklar olduğu açıktır. Belirli bir yaştaki tüm çocuklardan aynı heyecan biçimlerini beklemek olanaksızdır. Çünkü çocukların olgunluk düzeyleri farklı olduğu gibi, kendilerine tanınan öğrenme fırsatları da sınırlıdır.³⁴

1.3.1 Çocuğun Duygusal Gelişiminde Ailenin Rolü

Çağdaş psikoloji bilimi, çocuğun doğumundan başlayarak anne ve babasına olan ihtiyacı üzerinde durmakta ve beslenme kadar “duygusal besi”nin önemini vurgulamaktadır. Bu duygusal besiyi verebilmesi için anane ve babanın önce çocuğu

³² G.Topses, a.g.e, s.167

³³ H.Yavuzer, Çocuk Psikolojisi,s.44

³⁴ H.Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s. 45

istemesi, onun varlığını kabul etmesi gerekir. Başlangıçta annenin fizik temasıyla, ten kokusuyla duygusal ihtiyacı karşılayan çocuk, zaman içinde oyun oynayarak, konuşarak aynı ihtiyacı karşılar.³⁵

Anne kadar baba da çocuğun gerek sosyalleşmesi gerekse tüm gelişimi açısından büyük önem taşır. Babanın yokluğu çocuğun kendine olan güvenini yitirmesine ve buna bağlı olarak çeşitli uyum ve davranış bozukluklarına sebep olabilmektedir. Baba- çocuk ilişkisini konu alan araştırmalar, babanın çocuğuyla yoğun beraberliğinin çocuğun bilişsel gelişimiyle okul başarısında olumlu bir etken olduğunu ortaya koymaktadır.

Anne ve babanın varlıkları kadar çocuklarına sağlıklı birer örnek olmaları da önemlidir. Çünkü kişiliğin gelişimi ve karakterin oluşumunda temel özdeşim modelleri onlardır. Anne- baba olmanın önde gelen özelliklerinden biri, kararlı ve tutarlı olmaktır. Yani anne ve babanın çocuğuna sözleriyle “yalan söylemek doğru değildir” demesinden çok bunu davranışlarıyla gerçekleştirmesi gerekir. Benlik saygısının yüksek olması için, çocuğun içinde bulunduğu aile, özgüvenli, aralarında ve çocukla iyi iletişim kuran, çocuklarına karşı güven verici, hoşgörülü ve esnek bir yaklaşıma sahip olan bireylerden oluşmalıdır.³⁶

Ebeveynin aşırı baskılı ve otoriter yaklaşım içinde olmaları, çocuktaki iç denetim mekanizmasını geliştirmemeleri benlik saygısını azaltan yakın çevre faktörleridir. Çünkü benlik saygısı, çocuğun fikirlerine değer verilen, sözleri dinlenen, anne- babasından destek gören bir başka deyişle insan olarak kendisine değer verilen bir ortamda ancak filizlenir ve gelişir.

Anne-baba çocuk ilişkisi, temelde anne ve babanın tutumlarına bağlıdır. Çocuklar arasında uyum bozukluğuna sebep olan birçok olaya, yeterli ve uygun olmayan ilk anne-baba- çocuk ilişkilerinin neden olduğu saptanmıştır. Anne ve babanın aşırı koruması çocuğun diğer kimselere bağımlı, kendine güveni olmayan, duygusal zaafı olan bir kişi yapabilir. Aşırı hoşgörü ve düşkünlük de çocuğun

³⁵ H. Yavuzer ve Yazar Heyeti, Ana-Baba Okulu, s.118

³⁶ H. Yavuzer, a.g.e ,s.119

bencil olmasına neden olur. Suçlayan, cezalandıran ve sürekli karışan anne-babaların çocuklarının da kolayca ağlayan çocuklar olduğu görülür. Baskı altında büyüyen çocuklarda genellikle isyankâr tutumla birlikte aşağılık duygusu da gelişebilir. Böyle anne-babalar çocuklarına makul sınırlar içinde özgürlük tanımamaktadır. Bu sevgisiz ortamda isteklerini dile getirmemesi çocukta mutsuzluğa, iç çatışmalı ve sinirli davranışlara yol açar. Bir diğer yaklaşım, aşırı gevşek ve tutarsız bir disiplin uygulayan aileler, çocukların dürtülerini rahatça dışa dökmelerine izin verdiklerinden, çocuklarda denetimsiz davranışların oluşumuna sebep olurlar. Aile içindeki geçimsizlik ve duygusal etkileşimin azlığı da çocuğun sadece duygusal dünyasını etkilemekle kalmaz aynı zamanda onun zihinsel ve toplumsal gelişimine de olumsuz etkide bulunur. Çocuğun sağlıklı bir duygusal gelişime sahip olabilmesi için dengeli bir duygusal etkileşim ortamına ihtiyacı vardır. Bu ortamda çocuk, kendisi için gerekli olan sevgi, hoşgörü ve güveni bulabilmelidir. Anne- baba öyle bir ortam hazırlamalıdır ki, çocuk sanki her zaman anne ve babası yanındaymış gibi güvenli, hiç yanında değilmiş gibi özgür hissetsin.

Kısacası, anne-baba, çocuğa sevgi veren, girişim, yetenek ve özgüvenini kazanabilmesi için onu destekleyen kişiler olmalıdır. Çocuğa yeterli düzeyde desteğin sağlandığı bu ortamda, anne-babanın sağladığı disiplin ve eğitimin nitelikleri olumludur. Çocuğun istemi hiçbir zaman engellenmez, aşırı davranışları anlayışla karşılanır ve yumuşak bir biçimde düzeltilir. Böyle bir ortamda çocuk, cesaretli ve topluma uyumlu bir insan olarak yetişir. İdeal anne-babayı belirlemek zor olmakla beraber, başarılı anne-babalar çocuğun ihtiyaçlarını sezen, onlara uygun cevaplar veren, aşırı hoşgörülü ve katı olmayıp, çocuğa karşı esnek bir yaklaşım içinde olan, davranışlarında belirli bir devamlılık ve kararlılık sağlayan, her zaman çocuğun isteklerini dinleyen anne-babalardır.

1.3.2 Bazı Tipik Duygu ve Heyecan Biçimleri

Psikoloji bilimi literatüründe duygular, temel olarak iki kategori içinde incelenir: Acı (elem) ve hoşlanım (haz). Öteki duygular, bu iki temel duygunun türevleri olarak kabul edilir.³⁷

Acı

Organizmanın tüm fizyolojik ve psikolojik dengesini yaralayıcı, eksiltici, tehdit edici, yadsıyıcı, yok etmeye yöneltici uyarımlar sonucu ortaya çıkan tepki ya da tepkiler bütünüdür. Üzüntü, yılgınlık, kaçış, çöküntü birer acı çeşidi sayılabilir.

Hoşlanım

Organizmanın kendisinden hoş olması, biyolojik ve psikolojik bir tat vermesi, kendisiyle barışık, yakın ve uyumlu olması anlamına gelir. Örneğin; birinin, yiyecek ya da içecekten hoşlanması ne anlama geliyorsa, birini sevmesi veya bir arkadaşının yanında mutlu olması da bir çeşit hoşlanma duygusudur.

1.3.2.1 Sevgi

Tanımlanması zor olan sevgi duygusunu genel anlamda, güçlü bir yakınlık, isteklilik, gönüllülük, sıcaklık, bağlılık ve kavuşma duygusu olarak tanımlayabiliriz. Sözlük anlamı; insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu demektir.³⁸ Kökeni hoşlanım olan sevgi duygusu güzel olanla bütünlenme isteğidir. Çoğu zaman kişi sevdiğini bilir ama nedenini bilemez. Sevginin farkına varmak, örtülü olan bu nedeni bulmak için gereklidir.

İnsanın gelişim sürecinde sevgi, temel bir besin kaynağıdır. Çocuk onunla öz güvenini oluşturur, varlığın nedenli önemli olduğunu anlar. Benlik tasarımı onula güçlenir, değerlenir. Bireyin iç denetimli, kendine güvenen, güvendiği için de gelişim sürecinde özerk ve bağımsız bir kişilik geliştirmesine sebep olur.

Sevme ve sevilme arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü sevilen kişi başkalarını da sever, onlara sevgisini gösterir. Sevebilen bir bireyde paylaşma,

³⁷ G.Topses,a.g.e, s.168

³⁸ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, s.1954,c.2

işbirliği, gönülden verme isteği ve empatik duygular gelişirken bütün bu özellikler sağlıklı toplumsal gelişimde etkili rol oynarlar. Sevgi ve kişilik gelişimi arasındaki ilişkileri konu edinen pek çok araştırma, sevginin sağlıklı kişilik gelişiminde ve buna bağlı olarak eğitim başarısında önemli rol oynadığını ortaya koymuştur.³⁹

Anne- baba ve çocuk arasındaki ilişkilerde de sevgi en önemli faktördür. Sevgi ihtiyacı karşılanmayan bir çocuğun, eksikliğini hiçbir şekilde karşılamak mümkün değildir. Sevgisiz bir ortamda isteklerini dile getirememesi çocukta mutsuzluğa, iç çatışmalı ve sinirli davranışlara yol açar. Sevginin cömertçe verildiği, bireyler arasında karşılıklı anlayış, güven ve saygı bulunan aile ortamları, çocuğun sağlıklı gelişimi için olduğu kadar, toplumsal kurallara kolaylıkla uyum sağlayabilmesi için uygun deneyim ortamlarıdır. Ancak sevginin nasıl verileceği yanında, sevginin biçimi, düzeyi ve derecesi de önemlidir. Aşırı koruyucu aile tiplerinde görülen aşırı sevgi bombardımanı ise kişilik gelişiminde bağımlılık, öz güvensizlik ve abartılı üstünlük duygularını ve benzer davranışları ortaya çıkarır.

İlk çocukluk çağında, çocuğa kim sevgi gösterirse çocuğun sevgisi ona dönük olur. Çocuk hayvanları sever, onlara tıpkı bir insanmış gibi davranır. Çocuğun bir kimseye bağlanma davranışlarının ilk başlangıcı bu dönemde görülmeye başlar. Çocuğun bağlanmaya çalıştığı kimse, aile içinden ya da dışından biri olabilir.⁴⁰

Eğitim sürecinde ise, ağırlıklı olarak sevgiyi temel alan bir öğretim ortamı; çocukların kendilerini değerli ve önemli bir birey olarak algılamalarına ve böylece de başarı düzeylerinin artmasında önemli bir destek sağlar.

1.3.2.2 Korku

Korku, bireyin iç veya dış tehdit edici uyaranlara karşı geliştirdiği bir çeşit savunma duygusudur. Uyaranlara karşı organizmanın verdiği tepkiler çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin geriye doğru gerçekleştiğinde, kaçıştan ya da

³⁹ G.Topses, a.g.e, s. 173

⁴⁰ İ. Ethem Başaran, a.g.e, s.106

bastırma duygusundan söz edilebilir. İleri doğru gerçekleştiğinde ise, saldırganlık tepkisi, nötr olduğunda ise şok ya da panik duyguları ortaya çıkabilir.⁴¹

Korku durumuna nelerin sebep olduğu kişiden kişiye değişir. Çoğu zaman korkulan şeyler somut olarak söylenebilirken, çoğu zaman da açıklaması olmayan korkular yaşarız. Korku, istenmeyen bir durumun bilinçli olarak yaşanmasıdır.⁴²

Korkular yaşa paralel olarak artmaktadır. Korkunun oluşumu, çevre koşullarına, yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna, uyarının veriliş biçimine göre değişiklik gösterir. Korku durumundaki tepkiler, o objeden uzaklaşma isteği, ağlama, nefes tutma gibi farklı davranış biçimleri şeklinde görülür.

Okulöncesi dönemde, özellikle 2–5 yaşları arasında çocukların korkularında farklılaşma ve artmalar görülür. Bu dönemde en sık rastlanan korkular arasında hırsız, köpek, hayali yaratıklar, karanlık, motor gürültüsü, şimşek ve yalnız kalma korkuları sayılabilir. Çocuğun başından geçen olumsuz bir olay, onda bazı korkuların oluşmasına yol açabilir. Örneğin; hastaneye dair hoş olmayan bir deneyim geçiren çocuk, hemşire ve doktorlardan korkabilir. Çocuğu tehdit ederek yönlendirmeye çalışmak da korkuya neden olan bir başka etkidir. Hayal gücü geniş çocuklarda bazı masallara bağlı olarak bir takım korkular yer edebilir.⁴³

Çocukta ileri düzeyde yerleşmiş korkular, başarılı bir eğitim yöntemi, sevgi ve güvenle giderilebilir. Korkan çocuk, korkuları nedeniyle eleştirilmemeli ve alay konusu yapılmamalıdır. Onun korktuğu objeden uzaklaşmasına izin verilmeli ve ona güven duygusu aşılmalıdır. Örneğin; karanlıktan korkan bir çocuğu karanlıkta yatmakta zorlamak yerine kolayca açıp kapayabileceği bir gece lambasını odasına koymak yararlı olacaktır. Bu tür korkular, gelişim süreci içinde zamanla kendiliğinden kaybolur.⁴⁴

⁴¹ G.Topses,a.g.e, s.169

⁴² Kudret Eren Yavuz, Duygusal Zeka, İstanbul, 2009, s.213

⁴³ H.Yavuzer,Çocuk Psikolojisi,s.97

⁴⁴ H.Yavuzer, a.g.e, s.98

Korkularak eğitim verme, toplumumuzda yaygın olarak görülmektedir. Korkutma yoluyla davranış değiştirme bireyde içe ve dışa yönelik saldırganlık duygularını üretebilir. Bu durum bireyin başarısını, kişilik gelişimini ve kendine olan öz güveninin gelişimini geriletebilir. Korkuyla verilen eğitimin, kalıcı ve sürekli olmadığı açıktır. İnsan davranışlarını geliştirmenin yolu, her yaş dönemine bağlı olarak, bireyin benliğini, kişiliğini, sorumluluk ve öz güven duygusunu geliştirmekten geçer.

1.3.2.3 Kıskançlık

Kıskançlık heyecanı, kızgınlık sonucu oluşan, insanlara yönelik bir içerleme tutumu olarak tanımlanabilir.⁴⁵ Bir insan kendisinde olmayan bir şeyi başkasında gördüğünde, bir tür özenme duygusu içine girer ve ona sahip olana sitem duymaya başlar. Bu duygu yoğunlaşıp şiddetlendiğinde yani başkasının kötülüğünü isteyen bir tutum ve davranışa dönüştüğünde sağlıklı bir insan duygusu olmaktan çıkar.

Kıskançlık, beklenen ilgi, sevgi ve şefkat eksikliğine karşı verilen doğal bir yanıttır. Bireyin sakladığı kızma duygusu, gücenme olarak da tanımlanabilir.⁴⁶

İlk çocukluk çağı, çocuklarda kıskançlığın beslendiği çağdır. Bu dönemde anne babanın ya da yakınlarının ilgisini, kendisinden başkalarına çevirmelerine yönelen bütün davranışları, çocukta kıskançlığın doğmasına neden olur.⁴⁷

Kıskançlığı oluşturan ortam çoğu kez toplumsal kaynaklı olup, özellikle çocuğun sevdiği kişileri içerir. İlk çocuklukta kıskançlık, anne babaya ya da ona bakan kişilere yöneliktir. Çünkü çocuk, ilgi ve şefkati şiddetle arzular, sık sık kendini diğer bir çocukla kıyaslama içinde bulur. Genellikle 2-5 yaş arasında eve yeni bir kardeşin gelmesiyle ortaya çıkan kıskançlık yaygın bir duygusal deneyimdir. Bu kıskançlık türünde çocuk, saldırgan bir tutum içine girebilir. Kardeşine vurma, ısırma sıkça görülen davranışlar arasındadır. Çünkü çocuk kendisini terk edilmiş, güvensiz

⁴⁵ H. Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.99

⁴⁶ H.Yavuzer, a.g.e, s.99

⁴⁷ İbrahim Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi (Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri),Ankara, ty, s.105

ve desteksiz hissetmeye başlar. Kıskançlık sebebiyle çocukta görülebilen alt ısılatma, tırnak yeme, parmak emme gibi gerileme belirtileri, onun ruh sağlığını büyük ölçüde etkiler. Kardeş kıskançlığından doğan olumsuz duyguları henüz yerleşmeden en aza indirmek gerekir. Bu nedenle anne babanın daha kardeş dünyaya gelmeden çocuklarını bu konuda hazırlamaları, doğum sonrası da büyük kardeşe ilgiyi azaltmamaları gerekir. Çünkü ilk çocuk, kimlik gelişimi ve sosyal gelişim açısından kardeşleri için önemli bir özdeşim modeli oluşturur. Kardeşler, paylaşma, görüş alışverişi, empati duygusu geliştirme ve yardımlaşma gibi toplumsal ilişkileri birbirlerinden öğrenirler.

Çocuğun benmerkezci döneminde, doğal benlik gelişimine ek olarak kıskançlık duygusu, sahip olma duygusuna eş olarak yaşanır. Ancak sonraki gelişim dönemlerinde, çocuğun kendisine yönelik öz güveni, öz değer, öz saygı duyguları geliştikçe, kıskançlık duygusunun abartılı bir nitelik kazanması duracak ya da azalacaktır.⁴⁸

Kıskançlık duygusunun, çocuklarda olumlu duygulara dönüşmesini sağlamak için yetişkinlerin özel çaba harcamaları gerekir. Çocuğa, kıskançlığın sebep olduğu olumsuz duygularını değiştirmeye yardımcı olmak, onu desteklemeye çalışmak, sevgi ve saygı ile yaklaşmak bir süre sonra bu olumsuz duygunun olumlu bir iletişime dönüşebilmesini sağlar. Anne babaların çocuklarına küçük yaşlardan itibaren verdikleri doğru mesajlarla ve örnek davranışlarla çocukların yüreklerinde başka insanlar için kıskançlık yerine iyi niyetli duyguların gelişmesi konusunda emek vermeleri önemlidir.

1.3.2.4 Öfke

Öfke, bireyin karşıt nitelikteki savunucu tepkisidir.⁴⁹ Bireyin engellenmesi, haksızlık edilmesi, varlığına yönelik tehlikenin algılanması gibi durumlar öfke duygusu yaratır.

⁴⁸ G.Topses,a.g.e, s. 173

⁴⁹ G.Topses,a.g.e, s.168

Bebeklikten ileri yaş dönemlerine kadar, insanların her yaşına özgü tepki biçimleri vardır. Örneğin; bebek, tüm bedeninin kundaklanmasına, burnunun sıkılmasına, aç olan karnının doyurulmamasına öfkelenebilir. Orta çocukluk döneminde bir çocuk ise sevdiği bir şeyin elinden alınmasına öfkelenebilir. Bu dönemde çocuk gelişen vicdan duygusuna eş olarak kendi kusurlarını gördüğü zaman da tepkisini öfkelenerek belli eder.

Öfke tepkileri ilk çocukluk döneminde kısa sürer. Yapılan araştırmalara göre, ilk sekiz yıl içinde bu tepkilerin süresi beş dakikayı geçmez. Öfkeden hemen sonra çocuğun neşeli bir havaya girdiği görülür.⁵⁰

Öfke duygusunun altında yatan sebeplerin, dinamiklerin öğrenilmesi, çocuk eğitiminin geliştirilmesinde son derece önemlidir. Öfke duygusunun bir şekilde ortaya çıkması, her gelişim dönemi için sağlıklı olmanın göstergelerinden sayılır. Ancak öfke duygusu engellenip bastırıldığında, hedefle ilgisi olmayan bir başka hedefe yönelir. Boşalma imkânı bulamayan bu enerji, abartılı saldırganlık ve suçluluk duygularına, normal dışı davranışlara ya da maskeli sevgi duygularına dönüşebilir. Öfke genel olarak iç ve dış uyaranlara eşdeğer bir tepki gösterebildiği ölçüde sağlıklıdır. Duyguların bastırılması sonucu abartılı biçimde yaşanması ise, psikolojik sağlık içindeki dengenin bozulması anlamına gelir.⁵¹

1.3.3 Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ, insan ilişkileri konusunda akademik literatürde yaygın çalışma alanlarından birisidir. Bireyin “duygularını zekice, duyarlı, yararlı ve bilgece bir tarzda kullanabilme yetisi” olarak tanımlanabilen duygusal zekâ, insanın duygularına ne kadar hükmedebileceğini ve onları nasıl daha verimli kullanabileceğini açıklayan değişken bir faktördür.⁵²

⁵⁰ H.Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.101

⁵¹ G.Topses, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, s.169

⁵² M.Engin Deniz,Zeliha Traş, Didem Aydoğan,”Akademik Erteleme ve Denetim Odağının Duygusal Zeka Açısından İncelenmesi, Eğitim Bilimleri Dergisi,2009, c.9,sy.2, s.612

Duygusal zekâ, duyguların akıllıca kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Duygularımızı kullanarak davranışlarımızı yönlendirebilir ve istediğimiz tepkilerle olumlu tepkiler elde edebiliriz. Duygusal zekâyı etkin biçimde yaşamda kullanabilmenin ilk adımı, bireylerin kendilerini gözleyerek meydana gelen değişimi fark edebilme, bu fark edişle birlikte duyguları ifade edebilmedir.⁵³

Duygusal zekâ teriminin esas temeli, Thorndike tarafından 1920’de ortaya atılan insan ilişkilerini anlama ve yönetme becerisi olarak ifade edilen “sosyal zekâ” kavramına dayanmaktadır. Duygusal zekâ terimi ilk olarak 1990’da Harvard Üniversitesinden Psikolog Peter Salovey ve New Hampshire Üniversitesinden Psikolog John Mayer tarafından kullanılmıştır. Duygusal Zekâ Kuramı, genel olarak, insanın insan olma özelliğinin, duygu ve bilişsel yapısının birlikteliğinden geçtiğini savunur. Çünkü duygular yaşamın, insanın ayrılmaz bir parçasıdır, insan bilinci ancak duygu ile kavranabildiğinde anlamlıdır.⁵⁴

1995’ten bu yana Duygusal Zekâ kavramı pek çok bilim adamı tarafından farklı şekillerde tanımlandı. Bu tanımlar içinde en net ve anlaşılır olanı Goleman’ın yaptığı tanımdır: “Duygusal zekâ, bir insanın kendi duygularını anlama, başka insanların duygularını tanıyabilme, duygularını birbirinden ayırt edebilme ve bütün bu bilgileri düşünce ve davranışların oluşumunda doğru bir biçimde kullanabilme yeteneğidir”⁵⁵

Günlük hayat içerisinde her bireyin yapması gereken bazı görev ve sorumlulukları vardır. Bireyler bu görevleri bazı durumlarda hemen yerine getirirken bazen de bir sonraki güne bırakma eğilimi içerisindedirler. Günlük hayattaki bu erteleme davranışının okul hayatına yansması olan akademik erteleme, okul ödevlerini geciktirme veya son ana bırakma olarak tanımlanır. Yapılan araştırmalarda bu akademik erteleme davranışının, bireyin sahip olduğu duygusal zekâyla yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Akademik erteleme davranışının

⁵³ K. Eren Yavuz, Duygusal Zeka, s.168

⁵⁴ G.Topses, a.g.e, s.66

⁵⁵ K. Eren Yavuz, a.g.e, s.30

duygusal olarak kişiyi yıpratdığı, öğrencilerin derslerinden düşük notlar alıp başarısızlığa neden olduğu tespit edilmiştir. Bu başarısızlığın psikolojik sonuçları insan ilişkilerine de yansiyabilir. Duygusal zekâsını iyi kullanabilen içsel denetimli öğrencilerde erteleme davranışı daha az görülmüştür. Çünkü içsel denetim duygusu; kişinin çevresini anlama, onunla bütünleşme ve etkili bir tepki verme yeteneği sağlar. Denetimi elinde tuttuğunu hissetmek ise özmotivasyonda önemli bir etkidir ve duygusal zekâ yetenekleriyle yakından ilişkilidir.

Duygusal zekâ kapsamına giren yetenekler genel olarak beş boyutta incelenmektedir:⁵⁶

Öz bilinç: Benlik bilinci olarak ifade edilen öz bilinç, kendini tanıma, duygularının farkında olma ve duygularını doğru değerlendirebilme yeteneğidir.

Duyguları yönetebilme: Duyguları uygun biçimde yönetebilme ve denetleyebilme yeteneğidir.

Kendini harekete geçirebilme: Duyguların bir amaç doğrultusunda harekete geçirebilmesi ya da duygusal zekâ alt yapımızı kullanarak bir işi başlatıp bitirmektir.

Başkalarının duygularını anlayabilme: Kendini başkalarının yerine koyabilme yeteneği olan empatidir. Başkaları ile sağlıklı ve doğru iletişim kurmada önemli faktörlerden biridir.

İlişkileri yürütebilme: Uygun sosyal becerilere sahip olarak, kişiler arası ilişkiler kurabilme ve sürdürebilme yeteneğidir.

İnsan beyninin de vücudundaki diğer kaslar gibi “işledikçe ısıldadığı” nın kabul edilmesi, uygun eğitim ile birçok yeteneğin geliştirilebileceğinin inanılmasına yol açmıştır. Duygusal zekâyı oluşturan yeteneklerdeki eksikliklerin de telafi edilebileceği, doğru yönde çaba harçayarak ıslah edilebileceği kabul edilmektedir.⁵⁷

⁵⁶ M.Engin Deniz,Zeliha Traş, Didem Aydoğan,”Akademik Erteleme ve Denetim Odağının Duygusal Zeka Açısından İncelenmesi, Eğitim Bilimleri Dergisi,c.9, sy.2, 2009, s.613,614

⁵⁷ Yüksel Özden, Öğrenme ve Öğretme, Ankara, 1999, s.47

Duygusal zekâ konusunda yapılan araştırmalar içten denetimli öğrencilerin duygusal zekâ yeteneklerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Duygusal zekâ yeteneklerinin özellikleri dikkate alındığında, gerek günlük yaşamda gerekse okullarda eğitim- ğretim faaliyetlerinde pek çok sorunla karşılaşan öğrencilerin, stres yaratan olaylarla baş edebilmesi açısından, duygusal zekâ yeteneklerine sahip olmaları çok önemlidir. Duygusal zekâ yeteneklerinin geliştirilebilir bir olgu olduğu dşnldğinde, öğrencilere sunulacak psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yeteneklerin geliştirilmesiyle çocukların dıştan denetimli olmaktan çok içten denetimli olmaları sağlanarak kendi kendilerini kontrol etme becerisi kazandırılmış olur.⁵⁸

“Yaşamda kullandığımız pek çok beceri, gücünü düşüncelerimizden ve duygularımızdan almaktadır” ifadesi artık tüm dünyada bütün bilim adamları tarafından ortak kabul gören bir görüştür. Bu görüş doğrultusunda diyebiliriz ki, bireylerin sahip oldukları duygusal zekâ düzeyi, yaşamlarının dengesini koruyabilmelerinde, sahip oldukları yetenekler lsnde performanslarını sürdürebilmelerinde ve istedikleri sonuçlara ulaşabilmelerinde en az bilişsel zekâ düzeyi kadar önemli bir belirleyicidir.⁵⁹

Bir ocuğun sahip olduğu yüksek düzeydeki duygusal zekâ ona hayatının gelecek yıllarında önemli avantajlar sunacaktır. Yüksek IQ düzeyi bir çocuğun sınıfında testlerde yüksek puanlar getirirken, yüksek duygusal zekâ düzeyi bir çocuğa etrafındaki insanlarla sağlıklı ilişkiler kurabilme, insanların duygularını anlayabilme ve duygularını doğru bir biçimde tahlil ederek doğru davranış seçimleri yapabilmeye artıları getirmektedir.

Bir ocuğun duygusal zekâsı onun duygusal, sosyal, ahlaki ve davranışsal gelişiminin ortak işbirliği ile gelişir. Çocuğun yaşamının ilk yıllarından itibaren çevresindeki yetişkinlerle birlikte zihninde duygusal bir hafıza oluşur. Bu hafızada

⁵⁸ M.Engin Deniz,Zeliha Traş, Didem Aydoğan,”Akademik Erteleme ve Denetim Odağının Duygusal Zeka Açısından İncelenmesi, Eğitim Bilimleri Dergisi,c.9, sy.2, 2009, s.622

⁵⁹ K. ErenYavuz, Duygusal Zekâ, s.31

çocuğun ilk deneyimlerinden itibaren yaşadığı duygu anları kaydedilir. Çocuğun yaşamının sonraki yıllarında düşünce ve davranışlarına temel oluşturacak bu duygusal kayıtlar onun yaşamında aldığı pek çok kararın ve pek çok seçimin temellerini oluşturur. Anne babalar çocuklarıyla birlikte olmaya başladığı ilk doğum anı ile birlikte bu önemli duygusal hafızaya katkıda bulunmaya başlarlar. Bu katkı bazı bireylerde yaşamın sonraki yılları için kıymetli becerilere ve yeteneklere dönüşürken, bazı bireylerde de yaşamın sonraki yılları adına büyük sorun tohumları olarak çocukların yüreklerine ve zihinlerine yer eder.⁶⁰

Duygusal zekâ bakımından yetersiz aile ortamlarında, bilinçsiz anne baba tutumları ile yetişen çocukların yaşamlarının ilk yıllarında yaşadığı duyguların etkileri onlarla bir ömür boyu devam eder. Yetersiz duygusal dersler sonucu huzursuz çocuklar yaşları büyüdükçe huzursuz ergenler olacak, huzursuz ve sorunlu gençler de ilerleyen yıllarda mutsuz yetişkinler olarak anne-babalarından öğrendikleri uygulamaya devam ederler. İlk çocukluk döneminde çocuğun huzurlu bir ortamda duygusal zekâ derslerini almaya devam ediyor olması önemlidir. 0-5 yaş arası evrede, çocukların stres düzeyi yüksek gergin bir ortamda büyümesi, onların öğrenmeleri üzerinde önemli bir engeli oluşturur. Çocuğun bu yaşlarda yaşadığı gergin ortam, onun beyninin öğrenme merkezine zarar verebilir. Çocukların anne babalarından aldığı duygusal dersler yalnız onların söyledikleri ve öğrettikleri ile değil, doğrudan anne babaların çocuk için model niteliği taşıyan davranışları ile de çocuklara verilir. Duygusal zekâ bakımından zengin anne babalar, çocuklarının yaşamları için en büyük farkı oluşturacak olan gerçek öğretmenlerdir.⁶¹

Duygularını tanıma, fark etme, ifade edebilme ve kontrol edebilme gibi bazı yetenekler çocukluk döneminde kolaylıkla öğrenilebilir. Çünkü çocuklar doğduğu andan itibaren farklı alanlarda farklı yetenekleri kazanmaya eğilim gösterirler. Örneğin; 5-6 yaş çocuğa merhamet duygusunun öğretilmesi gereken yaş iken, 9 yaş zaman yönetiminin öğretilmesi gereken yaştır. Bundan dolayı anne babaların,

⁶⁰ K. ErenYavuz, Duygusal Zeka, s.39

⁶¹ K.Eren Yavuz, a.g.e, s.49-50

önemli bir fırsat olan bu anları değerlendirip çocukları hayata hazırlamada önemli olan duygusal zekâ yeteneklerini geliştirmeye çalışmalıdırlar.

Yüksek duygusal zekâyâ sahip olan çocuklar zorluk, başarısızlık ve stres ile baş edebilme, uyumlu sosyal ilişkiler kurabilme, ahlaki değerler sergileyebilme ve sorumluluk noktasında akranlarına oranla hep bir adım önde olacaklardır. Duygularını bilinçli bir şekilde fark etmek ve tanımak için zihinsel anlamda emek veren bireyler, hafızalarında yaşadıklarını değerlendirirler ve yaşadıkları durum karşısında üretken düşüncelerini harekete geçirebilirler.

1.4 Sosyal Gelişim

1.4.1 Sosyal Gelişimin Tanımı

Çocuk dünyaya geldiği günden itibaren ailesinin ve içinde bulunduğu toplumun bir üyesidir. Çocuk içinde yaşadığı topluma uyum sağlayabilmek, kendisine ve topluma yararlı bir biçimde yaşayabilmek için düşünme, yapma ve hissetme yeteneklerini kullanarak yaşadığı kültürün davranış biçimlerini ahlaki değerlerini benimsemek zorundadır.

İnsanın içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal çevreye uyumunu sağlayan sosyal gelişim ile ilgili yazılı kaynaklarda şöyle tanımlanmaktadır:

*Sosyal gelişim; toplumsal davranış, duygular, tutumlar, değerler vb. bakımından bireyin yaşam boyunca gösterdiği sürekli ve olumlu değişmelerin tümüdür.

*Sosyal gelişim; kişinin doğumdan yetişkin oluncaya kadar, başka insanlarla olan ilişkilerinin ve onlara karşı geliştirdiği ilgi ve duyguların tümüdür.

*Sosyal gelişim; kendinden başkalarıyla kurulan, ilişkilerin gelişimidir.

*Sosyal gelişim; kişinin sosyal uyarıcıya özellikle grup yaşamının baskı ve zorluklarına karşı duyarlık geliştirmesi ve grubundan ya da kültüründe başkalarıyla geçinebilmesi, onlar gibi davranabilmesidir.

*Sosyal gelişim; bireyin doğduğu andan itibaren içinde bulunduğu sosyal çevrenin; kültürün, değerlerine ve davranışlarına uyum sağlama sürecidir.⁶²

1.4.2 Sosyal Gelişimin Önemi

İnsanın sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi, içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal çevreye uyum sağlamasına bağlıdır. Bu nedenle sosyal gelişim ve buna bağlı olarak sosyalleşme kavramı büyük bir önem taşımaktadır. Sosyalleşme, kişinin belirli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek o topluma ait bir kişi durumuna gelmesidir.⁶³

Toplu halde yaşamak insanın sosyal bir varlık oluşundan kaynaklanır. Bu nedenle toplu olarak yaşamak insanlar için sosyal bir ihtiyaçtır. Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren toplumun en küçük birimi olan ailede yaşamaya başlar. Böylece çocuğun ilk sosyal etkileşimi anne-babası ile başlar ve daha sonra aile çevresindeki diğer yakın kişilerle devam eder. Çocuk zihinsel, fiziksel, duygusal ve dil yönünden geliştikçe çevresi de genişler. Böylece aile içinde başlayan sosyal etkileşim, arkadaş ilişkileri ve okuldaki yaşantılarıyla devam eder. Yetişkinlik döneminde ise iş yaşantısı ile daha farklı bir boyut kazanır.⁶⁴

Sosyal yönden gelişmiş bir kişi her yaşta çevresindeki diğer insanlarla sorun yaratmadan, çatışmasız olarak yaşamasını bilir. Birlikte yaşadığı insanlarla yardımlaşmayı, paylaşmayı, işbirliği içinde çalışmayı başarabilir. Duygularını ve düşüncelerini yaşadığı kültüre uygun bir biçimde ifade edebilir. Başkaları ile iyi ilişkiler kurarak mutlu ve başarılı bir yaşam sürer. Bu nedenle sosyal gelişim, insan hayatında büyük bir önem taşımaktadır.

Sosyal gelişimin başlangıcı bebekliğin ilk günlerine kadar gitmektedir. Bir bebeğin annesine olan bağımlılığı onun sosyal ilişkilerinin başlangıcıdır. Anne bebeğine sevgi göstererek, dokunarak olumlu bir sosyal gelişimin tohumlarını

⁶² Aysel Çağdaş&Zarife Seçer, Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi,Nobel Yayınları, Ankara, 2002,s.3

⁶³ Z.Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s.54

⁶⁴ A. Çağdaş, a.g.e, s.4

atmaktadır. Çocuk yürümeye ve konuşmaya başladığında sosyal çevresi genişlemektedir; özellikle oyun vasıtasıyla yakın çevresindeki yetişkin ve çocuklarla yoğun bir etkileşime girmektedir. Bu esnada olumlu ve olumsuz olmak üzere birçok davranış örnekleriyle karşılaşmaktadır. Çocuğun bunlardan hangisini benimseyeceği büyük ölçüde içinde yaşadığı çevrede karşılaştığı modellere bağlıdır.⁶⁵

Yakın çevre, çocuğa dünyayı tanımlar ve ona davranışlarıyla hareketleri için model oluşturur. Bu modeller çocuğa çoğu zaman örnek olarak kimi zaman da doğrudan eğitim yoluyla etkili olurlar. Çocuğun sosyalleşmesinde önemli bir yere sahip olan yakın çevre, onun kişiliğinin gelişmesinde de etkilidir.⁶⁶

Sosyal gelişim açısından yeterince gelişmemiş bir kişi, toplumda birlikte yaşadığı insanlarla sağlıklı bir iletişim kuramaz. Kurduğu iletişim kısa sürede sürtüşme ve çatışmaya dönüşebilir. Yardımlaşma, paylaşma ve başkaları ile iyi ilişkiler kurma gibi sosyal becerilerden yoksun olduğu için toplumdaki diğer insanlarla uyum içinde yaşamasını başaramaz. Çoğunlukla da mutsuz ve başarısız bir yaşam sürer. Çocuklardaki disiplin olaylarının çoğunun altında yatan neden de sosyal uyumsuzluktur. Çoğu kez 15–20 yaşları arasında görülen uyumsuzlukların kaynağı ilk yıllardaki sosyal yaşamdır. Örneğin, normal zekâya sahip ve çalışkan bir çocuk okuldaki sıkılganlığından dolayı duygularını ve düşüncelerini rahatça dile getiremediği için başarısız olarak görülebilir. Bu nedenle çocukların okul başarısızlıklarının nedenleri sadece zekâ ve tembellikte aranmamalıdır. Bilgiye önem verildiği kadar çocuğun sosyal gelişimine de önem vermek gerekir. Bazı bilgi ve becerileri sonradan öğrenmekte mümkündür. Bunların biraz geç öğrenilmesi, kişinin sosyal uyumunu bozmayabilir. Ancak öğrenilmesi gereken sosyal davranışlar zamanında öğrenilmez ise bu davranışların ileride öğrenilmesi daha zor olabileceği gibi çocuğun sosyal uyumunu da bozabilir.

Yaşına göre sosyal gelişimini geliştiremeyen kişi, davranışlarında toplumca onaylanmayan bozukluklar ve kusurlar göstereceğinden toplumsal baskı altında

⁶⁵ Z. Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s. 58

⁶⁶ Muhiddin Okumuşlar, Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi, Konya, 2007, s.109

tutulur. Toplumsal baskı bireyin kınanmasından başlayarak toplumdan dışlanmasına kadar gidebilir. Toplumsal baskının fazlalığı, kişinin mutsuz olmasına ve uyumsuzluğuna neden olabilir.⁶⁷

Çocuğun sosyal yönden iyi gelişmesi, onun yetişkinlik yıllarındaki sosyal yaşantısını da etkiler. Aile çocuğun ilk sosyalleşme ortamıdır ve kişiliğinin temelleri orada atılmıştır. Öncelikle ailede şekillenen sosyal kişilik, çocuğun çevreyle olan ilişkilerini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle bebeklik yıllarından itibaren çocuklara sosyal yönden gelişmelerini imkân veren uygun bir ortam sağlanmalıdır.

1.4.3 Sosyal Gelişim İle İlgili Temel Kavramlar

1.4.3.1 Benlik

Benlik, sözlük anlamı olarak; bir kimsenin özvarlığı, kişiliği, onu kendisi yapan şey, şahsiyet demektir.⁶⁸

Benlik kavram olarak, insanın kendi benliğini algılayış ve kavrayış biçimi olarak tanımlanabilir. İnsanın kendisini nasıl gördüğünü ve kendisine nasıl değer biçtiğini belirtir. Çocuğun kendisi ile ilgili olarak zihninde çizdiği görünümdür. Bu görünüm çocuğun kendisine güvenli olup olmayacağı ile içe ya da dışa dönük oluşunu belirler.⁶⁹

Benlik gelişimi ise bireyin kendisini değerli bir insan olarak hissetmesini, kapasitesine güvenmesini ve farklılıklarına değer vermesini vurgular. Benlik gelişiminin hedefi, kendini geliştiren insandır. Kendini gerçekleştiren insan kendini ve başkalarını olduğu gibi kabul eder. Kendisi ve çevresiyle barışıktır, demokratik tutumlara sahiptir. Okul ortamı küçük yaşlardaki çocukların benlik gelişimi üzerinde büyük etki yapar. Çocukların kendilerini değerli bir insan olarak hissetmeleri,

⁶⁷ İ.Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi, s.129

⁶⁸ Türkçe Sözlük, TDK,s.267

⁶⁹ A.Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e, s.6

kapasitelerine güvenmeleri ve farklılıklara değer vermeleri aile ve çevrede olduğu kadar okulda karşılaştığı davranışa da bağlıdır.⁷⁰

Çocuk benlik kavramına sahip olarak dünyaya gelmez. Benlik, bebeğin dünyaya geldiği andan itibaren yaşantısı sonucu başından geçen olaylar ve çevresindeki kişilerin etkileri ile yavaş yavaş oluşur. Çocuğun benliği onun için önemli olan kişilerin görüşlerinden etkilenir. Bu kişiler, anne-baba, öğretmen, arkadaş ve kardeşler gibi çocuğun yaşamında etkin rolü olan, ödül ve ceza verebilen kişilerdir. Bu kişilerin onu beğenip beğenmemeleri, onunla övünmeleri ya da ondan utanmaları çocukta benliğin alacağı şekli etkiler. Anne-baba ve öğretmenlerin çocuğa aptal, tembel, çirkin, geçimsiz, sorumsuz, beceriksiz vb. etiketler yakıştırmaları çocuğun bu etiketlere uygun davranışlar göstermesine neden olabilir. Anne-baba ve öğretmenler çocuk olumlu bir davranışta bulunduğu ve bir işi başardığı zaman ona gülümseyerek, başını okşayarak ve beğenisini ifade ederek çocuğun benlik gelişimini olumlu yönde etkileyebilir. 1 yaş civarında benlik bilincinin temeli oluşur. 4-5 yaş civarında ise iyi ya da kötü şeklinde güçlü bir kanı geliştirmiştir. Bu gelişen kanı değiştirmek ise çok zordur. Kişinin kendisi hakkındaki yargısına benlik bilinci denir.⁷¹ 3-6 yaş merak ve girişim dönemidir. Çocuğun davranışlarında atılganlık ve girişkenlik egemendir. Girişim duygusu da benliğin olumlu yönde gelişmesinde önemli rol oynar. Araştırma bulguları, benlik saygısı yüksek olan kişilerin kendilerine olan güven duygularının, başarıma isteklerinin daha fazla olduğunu, zorluklardan kaçmadıklarını ve daha iyimser olduklarını ortaya koymaktadır.

1.4.3.2 Kişilik

Kişilik; bir kimseye özgü belirgin özellik; manevi ve ruhi niteliklerinin bütünü, şahsiyet anlamına gelir.⁷² Diğer bir ifadeyle kişilik; bireyin toplumsal çevresi içinde karşılaştığı ve edindiği izlenimlerle oluşturduğu davranış özelliğidir.⁷³

⁷⁰ Yüksel Özden, a.g.e, s.30

⁷¹ A. Çağdaş, Z. Seçer, a.g.e, s. 7

⁷² Türkçe Sözlük, TDK 1998, s.1331

⁷³ A.Ferhan Oğuzkan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara, 1981, s.95

Kişilik tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Kavram olarak kişilik; bireyin kendine özgü ve ayırıcı davranışlarının tümüdür. Bir insanı diğerlerinden ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinin tümü olarak ta değerlendirilir.⁷⁴

Kişiliğin temellerinin atıldığı dönem ilk 6 yıldır. Çocuğun sağlıklı ve tutarlı bir kişilik geliştirebilmesi için fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarının yerinde ve zamanında karşılanması gerekir. Çocuğun sosyal gelişim sürecinde geliştirdiği kişilik, önce anne-babası ile yakından ilişkilidir. Anne-babanın çocuğa gösterdiği olumlu ya da olumsuz tepkiler çocuğun kişiliğinin gelişmesinde önemli rol oynar. Söyledikleri dikkate alınmayan, fikrini belirtmesine izin verilmeyen ya da sürekli eleştirilen çocuk içine kapanık, güvensiz, huysuz ve saldırgan olabilir. Bu nedenle anne-babaların çocuklarının sağlıklı bir kişilik geliştirmeleri için onlara yeterli sevgi, şefkat ve ilgi göstermeleri ve bunu çocuklarına hissettirmeleri gerekir. Hoşgörü ve kabul gören çocuk daha güvenli bir kişilik yapısı geliştirecektir.

1.4.3.3 Sosyalleşme

Sosyalleşme, toplumun kültürünün yeni kuşaklara aktarılması böylece bireyin toplumsal kültürle birleşmesini mümkün kılan mekanizmadır.⁷⁵

Sosyalleşme; bireyin, birlikte yaşamak zorunda olduğu toplumun değer ve normlarını öğrenmekle birlikte, bireysel kişiliği yanında sosyal kişiliğini oluşturarak, toplumun bir üyesi olarak hareket edebilmesi için gerekli olan bilgi inanç ve tutumları kazanması ve buna uygun davranışlarda bulunmak suretiyle sosyal olabilmesi sürecidir.⁷⁶

Sosyalleşme öğrenme yoluyla gerçekleşir. Çocuklar kavrama ve taklit yoluyla kültürün adet ve değerlerini kazanırlar. Başarılı bir sosyalleşme sonucu çocukta iç denetim gelişir. İç denetim, kişinin ihtiyaçlarını karşılayarak doyuma ulaşmasında özveriye gerektirir. İç denetim, kişinin davranışlarını yönlendirmesi ve gerektiği zaman onları bastırma yeteneğidir. Anne-babalar çocukta iç denetimi bazı engeller ya

⁷⁴ A. Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e,s.9

⁷⁵ Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, İstanbul, 1990, s.113

⁷⁶ Muhiddin Okumuşlar, a.g.e, s. 30-31

da yasaklar koyarak kazandırmaya çalışırlar. Fakat böyle bir yaklaşım etkili olmaz. Çünkü denetlemede önemli olan çocuğa neden yapması gerektiğini ya da yapmaması gerektiğini anlayacağı bir şekilde açıklamaktır. Eğer çocukta iç denetim gelişmiş ise yasalar ve toplum zorlamasa da kişi yasaların ve toplumun kurallarına uygun davranışlarda bulunur.

1.4.3.4 Sosyalleştirme

Sosyalleştirme; bireyi toplumun kurallarına göre davranacak biçimde eğitme işidir.⁷⁷

Çocuğun doğuştan getirdiği bazı özellikler ve çevresel etkenler onun sosyalleşmesinde önemli rol oynar. Öğrenme ve çevresindeki kişilerle etkileşimi çocuğun sosyalleşmesini sağlar.

Sosyalleştirme, bireye özellikle çocuğa, üyesi olduğu topluluğun ya da toplumun töre, gelenek ve kültürel değerleri ile ölçülerini öğretme, benimsetme işidir.⁷⁸

Çocuk doğduğu zaman içinde yaşadığı toplumun kurallarını ve kültürel değerlerini bilmez. Çocuğun toplumsal kuralları ve ilkeleri öğrenmesi ve benimsemesi sosyalleştirme sonucu gerçekleşir. Anne-baba ve öğretmenler, çocuğun sosyal çevre hakkında bilgi edinmesini sağlayarak, kültürel değerleri öğretmek onu sosyalleştirmeye çalışır. Çocuğun sosyalleşmesinin sağlıklı olabilmesi için anne-babanın, çocuğu ile sağlıklı bir iletişim ve etkileşim içinde olmaları gerekir.

1.4.3.5 Sosyal Olgunluk

Sosyal olgunluk, bir kimsenin anlayış, duygu, tutum ve beceri gibi özellikler bakımından içinde yaşadığı toplumun yetişkin üyelerinin genellikle erişmiş oldukları düzeye gelmesi durumudur.⁷⁹

⁷⁷ Türkçe Sözlük, TDK,1998,s.2014

⁷⁸ F. Oğuzkan, Toplum Bilimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1981, s. 152

⁷⁹ F.Oğuzkan, a.g.e, s. 152

Çocuğun sosyal olgunluk düzeyine ulaşması, öncelikle anne-babasıyla sağlıklı iletişim ve etkileşimi sonucu, toplumun kültürel değerlerini öğrenmesi ile gerçekleşir. Bu etkileşimin artması için fiziksel, zihinsel, duygusal ve dil yönünden de büyümesi, gelişmesi ve olgunlaşması gerekir. Sosyal yönden olgun bir kişi arkadaş edinir, onlarla iyi ilişkiler kurar ve iyi geçinir. Başkalarına karşı kibar, anlayışlı ve saygılıdır. İçinde yaşadığı toplumun kurallarına uygun davranışlar gösterir.

1.4.3.6 Tavır

Tavır, bireyin bir obje ya da olaya tepkide bulunma eğilimidir.⁸⁰Sözlükte; durum, davranış, vaziyet, hal, belli bir durum veya davranış biçimini benimsemek vaziyet almak anlamına gelir.⁸¹

Çocuğun içinde bulunduğu topluma ve sosyal yaşantılara ilişkin tavırlarının biçimi genellikle ilk yıllarındaki öğrenme deneyimlerine bağlıdır. Anne-babaların, çocukları ile ilişkilerinde tepkileri bazen olumlu bazen de olumsuz olabilir. Örneğin; çocuk odasını toplamadığı zaman ya da bardağı kırdığı zaman anne nedenini araştırmadan olumsuz tepkiler gösterir, çocuğa kızar, bağırır. Burada annenin çocuğa karşı tavrı olumsuzdur. Türk kültüründe misafire özel bir değer verilir. Bu nedenle ev sahibi şartlar uygun olsun ya da olmasın misafir geldiği zaman güler yüzle karşılır ve en iyi şekilde ağırlar. Burada misafire gösterilen tavır ise olumludur.

Çocuğun da başkalarına karşı olumlu tavır geliştirebilmesi için ebeveynler çocuğa yeterli ilgi ve sevgi göstermelidirler. Çünkü sevildiğini hisseden çocuk, genellikle sevmesini bilir. O da başkalarına karşı değer veren ve onları olduğu gibi kabul eden bir tavır geliştirir.

1.4.3.7 Norm

Norm, belli durumlarda nasıl davranılması gerektiği hakkında yol gösterici olan ve beklenen davranış yapılmadığı zaman, ceza verici bir tepki doğurarak

⁸⁰ A.Çağdaş& Z.Seçer, a.g.e, s.12

⁸¹ Türkçe Sözlük, TDK,1998,s.2155

yaptırım gücü yaratan kurallardır.⁸² Sözlükte; kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke veya kanuna uygun durum anlamına gelir.⁸³

Normlar toplumun ahlak değerlerini belirler. Kişiler normlara dayalı standartlarla yargılanır. Toplumda standartlara uygun davranışlarda (yalan söylememek, başkalarını aldatmamak, haksızlık etmemek, hırsızlık yapmamak vb.) bulunmayan kişiler, davranışının tasvip edilmediğini gösteren tepkilerle karşılaşarak kanunlarla yargılanarak cezalandırılırlar.

Çocuklar ilk yıllarda benmerkezci davranışlarda ya da içinde yaşadıkları toplumun normlarını tam olarak bilmedikleri için toplumun normlarına uygun olmayan bazı davranışlarda bulunabilirler. Böyle durumlarda çocukların davranışlarından dolayı anne-babaları tarafından cezalandırılması yerine, davranışın neden ve sonuçları üzerinde konuşmak daha etkileyici olabilir.

1.4.3.8 Dengeleme

Çocuk kültürlenirken insanlarla ilişkilerini dengelemek için içinde yaşadığı toplumun ahlak kurallarını, standartlarını ve tavırlarını önce anne-babasından öğrenir. Bu öğrenme süreci ile çocukta iç denetim gelişmeye başlar. İç denetimin gelişmesi sonucu çocuk, kendi istekleri ile toplumun istekleri arasında bir denge kurmayı başarabilir. Çocuğun içinde yaşadığı toplumun istekleri ile kendi ihtiyaçları arasında dengeyi sağlayabilmesi zamana ve öğrenmeye dayanır. Bu sebeple anne-baba ve öğretmenlerin, çocuğa iyi örnek olmaları ve onun arkadaş gruplarına girmesine yardımcı olmaları gerekir. Çünkü çocuk başkaları ile etkileşimde buldukça sorumluluk aldıkça zamanla onların duygularını anlamaya ve paylaşmaya başlar.⁸⁴

1.4.4 2-7 Yaş Arası Sosyal Gelişim

Çocuğun ilk yıllardaki sosyal gelişimi onun daha sonraki sosyal davranışlarının temelini oluşturur. Sosyal davranışların kaynağı, bebeğin doğduğu ilk günlere kadar

⁸² D. Cüceloğlu'ndan aktaran: A. Çağdaş & Z. Seçer, a.g.e, s.13

⁸³ Türkçe Sözlük, TDK, 1998, s.1660.

⁸⁴ A. Çağdaş & Z. Seçer, a.g.e, s.14

uzanır. Bebeklerde görülen ilk sosyal davranış, annelerine olan bağılılıklarıdır. Bağlanma, bebek ve anne-baba arasında duygusal olarak olumlu ve karşılıklı yardım edici bir ilişkinin kurulmasını belirtir. Doğumdan hemen sonra başlayan bu etkileşim daha sonraki dönemlerde de devam eder. Yaşamını sürdürebilmek için başkasının bakımına ve korumasına en çok ihtiyaç duyan canlı insan yavrusudur.

Çocuk 2 yaşına geldiği zaman çevreden duyu organlarına gelen uyarılara cevap veren pasif bir varlık olmaktan çıkmış, çevresinde farklı uyarıcılar arayan meraklı yönelişlere sahip etkin bir sosyal varlık olma yolunda çaba gösterir bir duruma gelmiştir. Bu yaştaki çocuk ailesinin dışındaki kişilerle etkileşimde bulunmaya ve akranları ile olan beraberlikten zevk almaya başlar.

Çocuklar 2. yaşın başlarında yetişkinlerin kendilerinden benmerkezci, bağımlı bir kişi yerine bağımsız bir kişi olmalarını beklediklerini öğrenirler. Bazı davranışların sadece belirli ortamlarda yapılması gerektiğini öğrenmeye başlarlar.⁸⁵

Bu yaştaki hızlı gelişme çocuğun birçok yönden çevre ile bağımsız ilişkiler kurmasına imkân sağlar. Bedensel yönden gelişme ve psiko-motor yeteneklerle, dil becerilerinin kazanılması çocuğun bağımsız davranışlarını arttırır. 2 yaş çocuğunun başkaları ile ilişkilerinde alma hâkimdir, vermekten hoşlanmaz. Oyunları ise paralel oyun şeklindedir. İki çocuk bir araya gelince birbirinden habersizmiş gibi konuşmadan ya da birbirlerinden hiç etkilenmeden bağımsız olarak tek başına oynarlar. Bunun için paralel oyunda çocukların birbirleri ile sosyal iletişimleri çok azdır.⁸⁶

Özellikle ikinci yılın son yarısından itibaren nesnelere, sosyal ilişkinin bir aracı olarak görülür. Bu sosyal ilişkiler sonucunda bir takım sosyal tepkiler gelişmeye başlar; taklit, utanma, fiziksel ve sosyal bağımlılık, otoritenin kabulü, rekabet, ilgi çekme arzusu vb. gibi. 2 yaş çocuğu yetişkinlerle iletişim kurmaya başladıkça edilgen bir eleman olmaktan kurtulup, aile faaliyetlerine katılan ve sosyal ilişki kurabilen etkin bir üyeye dönüşür.

⁸⁵ H.Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s.128

⁸⁶ A.Çağdaş & Z.Seçer, a.g.e, s.34

Çocukluk döneminde 2,5 yaş gelişimi oldukça güç bir dönemdir. Bu dönemde çocuk dengesiz, olumsuz, kararsız ve isyankârdır. Büyüklerin sözlerini dinlemek istemez ve tersini yapar. Engellendiği zaman öfkelenir. Çevresinden yardım istemez ve kendisi başarmak ister. Bu döneme “başkaldırma” dönemi de denir.⁸⁷

Çevrenin koyduğu yasaklar nedeniyle ilk önemli çatışma bu yaşta başlar. Fakat bu dönem her çocukta görülebilen doğal bir geçiş dönemidir. 2. yaşın sonlarına doğru çocukta taklit, utanma, otoritenin kabulü, rekabet, ilgi çekme arzusu, işbirliği vb. sosyal tepkiler gelişmeye başlar. 2. yaştan sonra çocukta dil gelişiminin artması, çevredeki kişiler ile daha iyi iletişim kurmasına yardımcı olur.

Üç yaşındaki çocuk, ailenin bir bireyi olma yolunda uyumlu davranışlara sahip sosyal bir varlıktır. Bu yaşta çocuk başka çocuklarla arkadaşlık etmeye, onlarla birlikte oynamaya yöneliktir. Üç yaş çocuğu durmadan konuşup sorduğu gibi, gün boyu yorulmadan, usanmadan oynar. Oyunlarında arkadaş arar. Bu nedenle eve sığmaz olur. İkili ve üçlü oyunlar başlar. Yaşlılarıyla ilişki kurmaya, birlikte oynamaya ve paylaşmaya yatkındır. Başka bir deyişle, toplumun küçük bir üyesi olma yolundadır.⁸⁸

3 yaş çocuğu bencildir. Başkalarının haklarını gözetmez, doğru ve yanlış bilmez. Genellikle çocuğu doğru davranışa iten anne-babanın otoritesidir. Örneğin; kardeşinin canını acıtan çocuk annesi tarafından cezalandırıldığı zaman aynı davranışı tekrarlamaktan kaçınabilir. Ancak annesinin görmediği bir yerde aynı davranışı tekrar yapabilir. Çünkü çocuğun olumsuz davranışını engelleyen güç annenin baskısıdır. Bu sebeple anne-babalar, çocuğu olumsuz davranışından dolayı hemen cezalandırmak yerine bu davranışın kendisi üzerindeki somut etkiyi belirten ben-dili-mesajlarını kullanmalıdırlar. 3 yaşında çocuk paylaşmayı bilmez, isteklerinde ısrarlı ve sabırsız davranır. Başkaları için bir şeyler yapmayı reddeder. Bu dönem uzmanlarca olumsuzluk (negativizm) dönemi olarak kabul edilir.⁸⁹

⁸⁷ A.Çağdaş&Z. Seçer, a.g.e, s.34

⁸⁸ Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Ankara, 1986, s.41

⁸⁹ A.Çağdaş, &.Z. Seçer, a.g.e, s. 35

3 yaşından itibaren oyun çağına giren çocuk, motor becerilerinin gelişmesiyle çevre üzerinde egemenlik kurmaya başlar. Artık çevresinde kendisinden bağımsız bir dünyanın varlığını ve kendisinin de o dünya içinde bir birey olduğunu kabul etmiştir. Vygotsky; belirli çevresel faktörlerin etkisinin yaşa ve çocuğun kişiliğine bağlı olarak değiştiğini ileri sürer. Yürüyen çocuk emekleyen çocuktan farklı bir çevrede yaşar. Çocuk yaşayan çevrenin bir parçasıdır. Çocuk değiştikçe sosyal çevre de değişir. Benlik ve cinsiyet duygusunun geliştiği bu dönemde çocuğun, toplumun cinsiyete karşı tutumlarını da dikkatle izlediği ve öğrenmeye çalıştığı görülür.3 yaş çocuğu kazandığı güven ve özerklik duyguları oranında yavaş yavaş çevresini keşfetmekte ve çevre üzerinde bir denetim gücü kazanmaktadır.⁹⁰

3. yaşın sonlarına doğru çocuk arkadaşları ile oynamak ister. Ancak onlara ve oyunun kurallarına uymakta zorluk çeker. Bu sebeple çocuk oyun oynarken yapmış olduğu hatalı davranışlarından dolayı cezalandırılmamalı ya da alay edilip utandırılmamalıdır. 3 yaş çocuğu yetişkinler ile bir arada olmaktan ve etkileşimde bulunmaktan hoşlanır. Ancak yetişkinlere karşı zaman zaman olumsuz tepkilerde bulunabilir. Bu yaşta çocuk yaşatlarını ve yetişkinleri taklit etmeye başlar. Onların sözlerini ve davranışlarını tekrarlamaktan hoşlanır. Evcilik, okulculuk, doktorculuk gibi oyunlar oynar. Bütün bunlar çocuğun insan ilişkilerinin önemini kavramasını ve sosyalleşmesini kolaylaştırır.⁹¹

Sembolik oyun bu evrede gelişimini sürdürür. Örneğin; kardeşini kucağına alması yasaklanan bir çocuk, bebeklerini kardeşi gibi kucağında taşır. Bu dönemde çocuklar günlük yaşantılarında gözlemledikleri olayları oyunlarına yansıtırlar. Bütün bunlar çocuğun insan ilişkilerinin önemini kavramasını ve sosyalleşmesini kolaylaştırır. 3. yaşın sonuna doğru çocuk paylaşmaya daha isteklidir. Ufak tefek işlerde büyüklerine yardımcı olmaya başlar. Sosyal ilişkilerinde bazı sınırları fark etmeye ve sosyal kişiliğini kazanmaya başlar.

⁹⁰ H.Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s.185-186

⁹¹ A.Çağdaş&Z.Seçer, a.g.e, s.35

Dört yaş çocuğu, yetişkinlerle ve diğer çocuklarla olumlu ilişkiler kurabilen sosyal bir varlık haline gelmiştir. Çocuk yaşlılarıyla oynamaktan hoşlanır. Arkadaşlarıyla oyunu sırasında bazı uyumsuzluklar yaşayabilir. Bu yaşta çocuk oyun sırasında kendi sözünün dinlenmesini ister, istekleri yerine getirilmediği zaman arkadaşları ile kavga edebilir.⁹²

4. yaşta çocuğun bedeninde ve kişiliğinde yeni gelişmeler ortaya çıkar. Üzülme, kırılma, sevinme ve mutluluk gibi duyguları yaşar. Bu yaşta çocuk girişimcilik ve atılganlık eylemlerini göstermeye başlar. Sürekli bir şeyler yapma ve büyüme isteği çocukta girişim duygusunun temellerinin atılmakta olduğunu belirtir. Bu dönemde aşırı korkutma, suçlama, ceza ve atılganlığın kısıtlanması çocukta girişimciliği engeller. 4 yaş çocuğu, 3. yaşında olduğundan daha sakin, uyumlu ve davranışlarını daha kolay kontrol edebilecek durumdadır. Sosyal gelişim yönünden yetişkinleri gözleyerek onların davranışlarını taklit eder. 2. yaştan önce başlayan arkadaş tercihi 3–4 yaşlarında kuvvetli bağılıklar şekline dönüşmeye başlar. Çocukların en büyük mutluluklarından biri güvenilir yakın bir arkadaşına sahip olmaktır. Genellikle kendi yaşlarına ve cinsiyetlerine uygun olan arkadaşlar tercih ederler. Çocuğun arkadaşlarına aktardığı bağımlılık duygusu zamanla iş birliği ve yardımlaşmaya dönüşebilir.

Dört yaş çocuğu isteklerinin anında yerine getirilmemesini anlayışla karşılamayı öğrenmeye başlar. O artık kendi dışındaki dünyanın kuralları olduğunu ve başkalarının hak ve istekleri olduğunu görür ve beklemeyi öğrenir.⁹³

Dört yaş çocuğu ailedeki yerini kaybetmekten daha az korktuğu için küçük kardeşlerine ilgi gösterir, sevgiyle yaklaşır. Bu yaşta çocuk müzik eşliğinde oynanan oyunlardan hoşlanır. Masal dinlemeyi sever, kitap okunmasından hoşlanır. Bu yaşta kitaplar çocuğun oyun aracıdır. Çocuk kitap okuyormuş gibi yapmayı, resimlerine bakmayı çok sever.⁹⁴

⁹² Zeynep Nezahat Özeri, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, İstanbul, 2004, s.35

⁹³ H.Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6Yılı, s.201

⁹⁴ Z. Nezahat Özeri, a.g.e, s.36-37

4. yaşta rekabet daha belirgin bir hale gelmiştir. “Ben senden daha büyüğüm”, “Ben senden daha güçlüyüm” gibi sözler çocuklarda kıyaslamamanın ilk belirtileri olarak değerlendirilebilir. Belli ölçüdeki rekabet çocukların yaptıkları işle ilgilenmeleri, kendilerini geliştirebilmeleri ve başarıları için gerekli olabilir. Ancak rekabetin fazlası çocuğun sosyal uyumunu bozabilir ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu sebeple çocuklarda rekabet yerine örnek alma, paylaşma ve dayanışma geliştirilmelidir. Bu dönem çocuğunun oyunlarında zaman zaman çatışma ve saldırgan davranışlar gözlenebilir. Çocuk oyun içinde sırasını beklemeyi paylaşmayı, işbirliğini ve kendi haklarını korumayı öğrenir. O artık kendi dışındaki dünyanın kuralları olduğunu ve başkalarının hak ve isteklerinin olduğunu görerek öğrenir. Bütün bunlar çocuğun sosyal deneyimler kazanmasını sağlar.

5 yaş, çocuğun ilginç keşiflerde bulunduğu önceki yıllara göre yetişkin desteğine daha az ihtiyaç duyduğu ve bazı sorumlulukları almaya başladığı bir yaştır. Bu yaşta çocuk oldukça canlı ve neşelidir. 5 yaş çocuğu duygusal ve sosyal yönden daha dengelidir. Çevresindeki kişilere güvenir ve onlarla daha iyi dostluk ilişkileri içindedir. Önceki dönemin inatçı ve olumsuzluğunun yerini söz dinlerlik almıştır. Daha girişken olup başkalarına yardım etmekten hoşlanır. Bu yaşta çocuk dili daha iyi bir ustalıkla kullanmayı öğrenmiş ve insanlarla olan kişisel ve sosyal ilişkilerini arttırmıştır. Ailesine, arkadaşlarına ve topluma uyumu belirgin olarak gözlenebilir. Kendi yaşıtı çocuklarla küçük gruplar halinde oynar. Diğer çocuklarla başarılı bir biçimde oynayabilen 5 yaş çocuğu yetişkinlerle ilişkilerinde de başarılı ve mutludur.⁹⁵ İster oyunda olsun, isterse kendisine verilen bir işte olsun beş yaş çocuğu başladığını bitirmeyi sever.

Çocuk bu yaşta büyüklerini gözlemekten ve taklit etmekten hoşlanır. Gözlemlerini de genellikle oyunlarına yansıtır. Evcilik oyunlarında anne, baba, doktor, öğretmen, şoför vb. rolleri canlandırmaktan hoşlanır. Ev işlerinde annesine yardım etmekten büyük zevk alır. Sofra kurma, odasını toplama, vb. işleri yapmasına fırsat verilmesi, sorumluluk duygusunun gelişmesine yardımcı olur. Çocukta

⁹⁵ A.Çağdaş&Z.Seçer, a.g.e, s.38-39

sorumluluk duygusunun geliştirmek için çocuk bir işe yardımcı olmak istediği zaman, onu engellemek yerine teşvik etmek gerekir. Çocukta sorumluluk duygusunun gelişmiş olması, çocuğun hayattaki başarısı ve sosyal uyumu için oldukça önemlidir. Bunun için çocuğun gelişim düzeyine uygun sorumluluklar verilmelidir.

Bu yaşlarda çocuk, yetişkinlerin aldığı kararlara yardımcı olmaktan mutlu olur. Aile içinde alınan bazı kararlara çocuğun katılımını sağlamak onda güven duygusunu geliştireceğinden önem arzeder. Böyle bir yaklaşım, çocuğun ileriki yıllarında bağımsız, girişken ve tutarlı bir kişi olmasını sağlar.

Çocuk beş yaşına geldiğinde iyi-kötü, doğru- yanlış, güzel- çirkin gibi kavramları, içinde bulunduğu kültür değerleri doğrultusunda kazanmaya başlar. Bu dönemde benlik kavramı da gelişmiştir. Başkalarının haklarına saygı duymaya başlar. Gelişen i denetimiyle duygu ve isteklerini kontrol altına alabilir. Ne kendisiyle ne de çevresiyle çelişki halindedir. Kritik durumlarda soğukkanlı olmayı başarır. Sokakta kaybolmaz, adresini bilir. Bu güven duygusu ve soğukkanlılık 5 yaş çocuğunun övülecek yapısını açıklar. Çocuk gelişimin tüm basamaklarını tamamlamış ve hafif eğimli bir düzlüğe çıkmıştır.⁹⁶

Bu yaşta çocuk önceki yıllara göre daha olgundur, günlük işlerinde kendine yeter hale gelmiştir. Yemek yemek, giyinmek, tuvalete gitmek, alışveriş yapmak gibi beceriler kazanmıştır. Beş yaş çocuğunda sosyalleşmenin en önemli belirtilerinden biri de diğer çocuklarla iyi ilişkiler kurabilmesidir. Arkadaşları ile olmak bu yaş çocuğu için son derece önemlidir. Grup oyunlarından hoşlanır hem de oyun süreleri uzar. Paylaşma ve işbirliği duygusu gelişmiştir. Oynadıkları oyunlar daha düzenli ve bilinçli hale gelmiştir. Kurallar oyunlarında da önemli olmaya başlar. Oyunun kurallarını zaman zaman bozabilirler. Bu onların mızıkı ya da huysuz oldukları anlamına gelmez. Çünkü çocuklar ne yapmak istediklerini düşünürken, kuralları unutabilirler. Bu nedenle oyunlarında kurallara uymayan çocukları hemen

⁹⁶ H.Yavuzer, Çocuk Psikolojisi , s. 110

cezalandırma yoluna gidilmemelidir. Çocuğun kuralları kavraması zekâ gelişimi ile ilgilidir.

Çocuğun bu yaştaki bir özelliği de erkek ya da kız olarak cinsiyetine bağlı bir kimlik kazanmasıdır. Bu yaşta benlik duygusu iyice gelişir. Kız- erkek rolleri ve farklılıkları fark edilmeye başlar. Oyunlarında kız çocuklar evcilik oyununu tercih ederken, erkek çocuklar hırsız-polis, marangozluk gibi oyunları tercih ederler.⁹⁷

İlk çocukluk evresinin dönüm noktasını 5 yaş oluşturur. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri de toplumun istek ve beklentilerine uygun davranmaktır. Çevresine karşı dostça bir yaklaşım içindedir. Toplumdaki bazı nezaket kurallarını öğrenmiştir. Almak istedikleri ve yapmak istedikleri için izin ister. Kendisine verilen bir şey için teşekkür eder. Sahip olduğu yeteneklerinden en iyi biçimde yararlanmak ister. Kısaca, bu üstün özellikleriyle beş yaş çocuğu, ileri derecede toplumsallaşmış bir birey görünümündedir.

6 yaşına rastlayan son çocukluk döneminin başlarında dengesiz ve olumsuz bir gelişim dikkatimizi çeker. Altı yaş çocuğu değişmekte olan bir çocuktur. Aynı zamanda tembel ve kararsız bir görünümündedir. Çocuk bir kez daha 2,5 yaşında yaşamış olduğu karar verme güçlüklerine uğrar, yine bir şeyin olumlu ve olumsuz iki yönü arasında hızla gidip gelir. Örneğin; çocuk bir an kardeşini sever, biraz sonra ona nefret duyar. Oyunlarda ve ilgi alanlarında kız ve erkek çocukları arasında farklılık izlenir. Grup oyunlarından hoşlanan bu dönem çocuğu sürekli yeni şeyler denemek ister, yeni oyunlar bulur ve birçok hayali rollere girer. Bazı sorumluluklar yüklenir ve söylenenleri dikkatle dinler. Kendisiyle gerçek nitelikte eğitim uygulamaları yapılacak bir çağa gelmiştir.⁹⁸

⁹⁷ Z. Nezahat Özeri, a.g.e, s.44-45

⁹⁸ H.Yavuzer, Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, s.225

Çocuğun okula başlamasıyla birlikte, okul öncesi döneme oranla, daha çok sayıda arkadaşla ilişki kurduğu, bunun yanı sıra aile ilişkilerinin zayıfladığı, bireysel oyunun yerini grup oyununun aldığı görülür.⁹⁹

Okula başlama çocuk için yeni bir dünyanın başlangıcı olması nedeniyle bir takım farklı tavırların oluşumuna neden olur. Bir bölümü özel ilgiye gereksinim duyarken, diğer bir bölümü ise aynı ilgiye gerek duymayabilir. Arkadaşlarıyla birlikte çalışmaktan ve birbirleriyle yardımlaşmaktan zevk alırlar. Kısaca çocuğun okul çağıyla birlikte grup çağına girdiği ve sosyal bilincin arttığı dikkatimizi çeker.

1.5 Ahlaki Gelişim

Ahlaki gelişim, kişilik gelişiminin en önemli öğelerinden olup, çocuğun toplumsallaşma süreci içinde neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesiyle ilgilidir.¹⁰⁰

Çocuğun sosyalleşmesinde önemli olan ahlaki gelişimle ilgili yapılan bazı tanımlar şöyledir:

Bireyin ilk yaşlardan başlayarak toplumca beğenilen, iyi ve doğru davranışları öğrenerek yapmasıdır.

Çocukların belli davranışları doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yönetmelerini sağlayan ilkeleri kazanma sürecidir.

Bireyin toplumca kabul edilmiş olan görüşleri, inançları demek olan değer yargıları ile kültürel çevreye uyumun gelişimidir.¹⁰¹

Ahlak gelişimi, toplumun adet, gelenek ve göreneklerinin içselleştirilmesi sürecidir. Toplum içinde nasıl davranması gerektiğinin farkında olmaktır. Birlikte yaşadığımız insanlara karşı görev ve sorumluluklarımızı öğrenme, ahlaki gelişimin

⁹⁹ H. Yavuzer, a.g.e, s.227

¹⁰⁰ Z. Selçuk,a.g.e, s.115

¹⁰¹ AÇağdaş&Z.Seçer,a.g.e, s.95

bir parçasıdır. Ahlaki gelişimin nihai hedefi kişinin evrensel ilkeler, doğru-yanlış, hak, adalet ve özgürlük kavramları doğrultusunda kendi doğrularını ve ilkelerini geliştirmesidir.¹⁰²

Araştırmamıza konu olan okulöncesi dönem, aynı zamanda ahlaki yargıların temellerinin atıldığı dönemdir. Hemen hemen okula gidişle birlikte vicdan gelişimi başlar. Bu gelişimden önce çocukların yalan söylediklerinde suçlandıkları, hatalı bir davranışta bulduklarında bunu anladıkları görülür. Bunu başarabilen çocuk okula gidince orada ortaya çıkan yeni durumlarla başa çıkabilir, yoksa ciddi sorunlarla karşılaşır.¹⁰³

Kısaca ahlaki gelişim, çocuğun hayatının ilk yıllarında başlayıp yaşamı boyunca devam eden, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını kabullenme ve öğrenme sürecidir.

1.5.1 Ahlaki Gelişimin Önemi

Ahlaki gelişim, kişilik gelişiminin en önemli öğelerinden biri olup çocuğun toplumsallaşma süreci içinde neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesiyle ilgilidir. Ahlak gelişimiyle birlikte kişinin, toplumun kuralları ve gelenekleri çerçevesinde kendisini kontrol edebilmesi beklenir. Kişi, toplumsal kurallara uygun bir şekilde kendisini denetleyebiliyorsa içten-denetimli, çevresindeki kişilerin etkisiyle davranışta bulunuyorsa dıştan-denetimli bir ahlaki gelişim göstermektedir.¹⁰⁴

İyi bir toplumsal gelişim için bireylerin toplumdaki bazı kuralları içselleştirmesi gerekmektedir. Bu kurallardan bazıları şunlardır: Bireyin başkalarıyla nasıl iletişim kuracağı, başkalarını incitmekten nasıl kaçınacağı, başkalarıyla nasıl iyi geçineceği yani çevresine nasıl etkin uyum sağlayacağıdır. Burada önemli olan çocuğun içinde yaşadığı toplumun kurallarına başarılı bir şekilde uyum sağlamasıdır. Çocuk bu uyumu sosyalleşme süreci içinde kazanır. İlk toplumsal kurallar anne-

¹⁰² Yüksel Özden, Öğrenme ve Öğretme, s.32

¹⁰³ Hasan Bacanlı, Gelişim ve Öğrenme, Ankara, 2004, s.48

¹⁰⁴ Z. Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s.115

baba-çocuk ilişkilerinde öğrenilir. Çocuk büyüdükçe çevresi ile etkileşimi sonucu diğer insanlara benzer davranışlar geliştirir.

Sosyal hayat insanlar arası ilişkilerden ibaret olduğuna göre, bütün sosyal hayatı ahlaki davranışlardan meydana gelen bir sistem saymak da mümkündür. İnsanlar arası ilişkilerden her iki tarafın da memnun kalması için karşılıklı saygı duyulması gerekir. Saygıya dayanmayan ilişkiler, insanları bir arada tutmaz, onları birbirinden uzaklaştırır. Ahlaki davranışın gayesi de insanların bir arada ahenk içinde yaşamalarıdır.¹⁰⁵

Çocuk ahlaksal davranışları da, zihinsel gelişimde olduğu gibi, deneyerek ve yaşayarak öğrenir. Ahlakın esası, çocuğun “iyi” ve “kötü” denen davranışın ne olduğunu öğrenmesidir. Çocuk ahlaksal bir ortam içinde kalmadan, onun kurallarını öğrenemez. Yaşanan kötü bir durumdan sonuç çıkaran çocuk, zamanla buradaki ortak yönleri birleştirerek, bir genelleme ile kurala ulaşır. Böylece, onur, namus, içtenlik, başkalarının hak ve hukukuna saygı göstermek, doğru söylemek, yardım etmek gibi ahlaka ilişkin kural ve değerlere sahip olur. Bunun için çocuk eğitiminde, çocuğun yaşına göre, gördüğü, yaşadığı ve okuduğu olgu ve olaylardan ahlakla ilgili birer sonuç çıkarmasına önem verilmeli, hatta çocuk buna özendirilmelidir.

Dünyaya hazır bir ahlaki donanımla gelmeyen insan yavrusunun vicdanı, kişiliğinin diğer elemanları gibi, sosyal-kültürel bir ortamda şekillenir. Ahlakın kazanılması aynı zamanda toplumsallaşmanın da gerçekleşmesi anlamına gelir. Özellikle çocuk kendi başına bir ahlaki hayata sahip olamayacağından, ahlaki davranışın kurallarını başkalarından öğrenir. İdeal bir ahlak eğitimi, ferdi vicdan ile toplum vicdanını uzlaştırmak, yani toplumun erdem kabul edip takdir ettiği, kötülük kabul edip reddettiği özellik ve davranışlar arasındaki farkı kaldırmakla mümkündür.¹⁰⁶

Çocukların farklı düzeyde ahlaki akıl yürütmeye sahip olmalarının arkasında, farklı türden sosyal etkileşimsel deneyimlerde bulunmaları yatmaktadır. Bu

¹⁰⁵ E.Güngör, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, s.70-71

¹⁰⁶ Erol Güngör, a.g.e, s.62,63

deneyimler bir modelle, aile bireyleriyle veya akranlarla ilişkilidir. Bu ilişkiler sayesinde çocuk neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlayarak ahlaki gelişmişliğe ulaşır ve toplumsal kurallarda tutarlı olmayı öğrenir.¹⁰⁷

Çocuğun içinde yaşadığı topluma ayak uydurabilmesi için o toplumun önceden belirlenmiş kurallarına uyması onun ahlaki gelişiminin göstergelerinden biridir. Ahlaki yönden iyi gelişmiş bir kişi, içinde yaşadığı topluma sağlıklı bir şekilde uyum sağlar, toplumun değer yargılarını önemser. Kendi ihtiyaçları ile toplumun istekleri arasında bir denge kurabilir. Bunun sonucunda sağlıklı bir kişilik yapısı geliştirir. Ahlaki gelişimin en üst evresi bireyin otonomi kazanmasıdır. Yani bireyin toplu içinde bağımsız olarak doğru kara verebilmesidir. Ahlaki gelişimde alt evrede kalan bireyler, içinde yaşadığı topluma sağlıklı bir şekilde ayak uyduramadıkları için toplum tarafından dışlanırlar.¹⁰⁸

Ahlaki gelişimin sağlanmasında en etkili unsur ailedir. Ailede ise ahlaki gelişim ve eğitimde annenin rolü birinci derecededir. Anne en önemli ahlaki modeldir. En kuvvetli vicdan, annesinden ancak iyi davranışlar yapınca sevgi gören ve genellikle annesi tarafından sıcak karşılanan çocuklarda görülmüştür. Küçük çocuklar yetişkinlerin hal ve hareketlerini, duygu ve tavırlarını taklit ederek ve benimseyerek ahlaki bir yapı geliştirirler. Anne baba ve diğer yakınların tutum ve davranışlarını çocuk görür ve o davranışları kendisi de yapar. Bu çoğu zaman şuuraltı işleyen bir süreçtir. Bu süreç ahlaki sahada iyi olan kişisel alışkanlıkların edinilmesi ve toplumun gelenek ve göreneklerinin kazanılmasını kolaylaştırabilir. Sevgi, şefkat, nezaket, hürmet gibi tavırlar, hayranı oldukları yetişkinlerden bu süreç içinde öğrenilir.

Çocuğun ahlakı, model edindiği insanlardan taklit ve özdeşleşme yoluyla öğrenmesi, yakın çevresindeki kimselerin belirleyici rolünü ortaya koyar. Ailede düzenli ve ölçülü bir sevgi ve şefkat ilişkisinin olması ahlak gelişiminde önemli rol oynar. Çocukta ahlaki kavramların geliştirilmesi için öncelikle, yaptığı davranışların

¹⁰⁷ Z. Nezahat Özeri, a.g.e, s.193

¹⁰⁸ A.Çağdaş& Z.Seçer, a.g.e, s.96

neden iyi, neden kötü olduğunun açıklanıp öğretilmesi gerekir. Ancak bu somut örneklere dayanmalı, zamanında ve yerinde olmalıdır. Uzun, yersiz ve gereksiz öğütler ahlaki gelişimde etkili olmamaktadır. Çocuğa davranışını niçin değiştirmesi gerektiği dile getirilmelidir. Özellikle olumsuz davranışların başkalarına verdiği zararın açıklanması, ahlak gelişimi açısından büyük önem taşır. Böylece çocuğun kendini bir başkasının yerine koyması (empati geliştirmesi) sağlanır.

Ahlak eğitiminde başarılı anne-babalar, çocuğun kendi kendisini denetlemesi demek olan ahlak gelişimine ortam hazırlayan, çocuktaki sorumluluk duygusunu geliştiren, onlara hak ve özgürlüklerinin sınırlarını öğreten, çocuklarına korku silahını çevirmeksizin, kendi kendilerini disipline eden ve düşüncelerini özgürce anlatabilen birer birey olarak yetişmelerine imkân hazırlayan kimselerdir.

1.5.2 Ahlak Gelişimi İle İlgili Temel Kavramlar

1.5.2.1 Karakter

Kişilikle eş anlamda kullanılan karakter, kişiye özgü davranışların bütünü olup, insanın bedensel, duygusal ve zihinsel faaliyetine çevrenin verdiği değerdir. Bireyin karakteri, kişisel özelliklerle içinde yaşanan çevrenin değer yargılarından oluşur.¹⁰⁹

Diğer bir ifadeyle karakter; belli ahlak ölçülerine göre değerlendirilen kişilik, demektir.¹¹⁰

Çocukta karakter gelişimini etkileyen faktörler; biyolojik kalıtım, fiziksel ve sosyal çevre ve sağlık durumudur. Karakter gelişimi büyük ölçüde değerli ve tutarlı tecrübelerle dayanmaktadır. Bu tecrübeler de çocuğun doğru seçimler yapmasına, çevreye uyabilmesi için gerekli olan yeteneği elde etmesine yaramaktadır.

1.5.2.2 Disiplin

Disiplin, çocuğa istenilen davranış ve alışkanlıkları öğretmek, iç denetim demek olan ahlak gelişimini sağlamaktır. Burada önemli olan, içselleştirilmiş bir sorumluluk duygusunun oluşturulmasıdır.¹¹¹

¹⁰⁹ A.Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e,s.96

¹¹⁰ A.Ferhan Oğuzkan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, s.89

Disiplin; kişilerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlarına uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin tümüne denir.¹¹²

Disiplin, bir anlamda, çocuğun sahip olduğu sorumluluklarıyla yaşantısındaki hareketlerinin doğal ve sosyal sonuçlarını kabul etmesidir. Çocuk, iletişim kurulduğu andan itibaren kendi özgürlük sınırlarından haberdar edilmeli ve yemek yeme, tuvalet alışkanlığı, belirli saatte uyuma gibi bazı temel alışkanlıklarla, kuralları okulöncesi dönemde benimsemelidir. Aşırı hoşgörü ve disiplin eksikliği, çocukta bencilliğe ya da anti-sosyal davranışlara sebep olabilir. Aşırı otoriter, baskılı ve katı bir disiplin de, ana-babaya karşı korku, öfke ile nefret duygularının geliştirilmesine ve bunun sonucunda isyankâr bir bireyin oluşumuna sebep olabilir. Sevgi temeline dayanmayan bir disiplin gerçekleşemez. Disiplin, sorumluluğu öğretmektir. Sorumluluk da öncelikle anne-babanın sorumluluk bilinci içinde rollerini gereğince yapmalarıyla mümkün olur. Evdeki annelik görevini yeterince yapamayan, kendi sorumluluğunun bilincinde olmayan bir anne çocuğundan sorumluluk bekleyemez.

Okulöncesi çağda olumlu bir disiplin, çocuğun törel(ahlaki) gelişimini sağlamada bir zorunluluktur. Çünkü olumlu bir disiplin, kırıncı ya da çocuğu dar kalıplara sokucu olmaktan çok, törel gelişimini sağlayıcı ve yapıcı bir eğitim düzenidir.¹¹³

Disiplin, tutarlık ve esneklik gibi bazı ikilemleri içerir. Bir yandan çocuğa kuralların tutarlı bir şekilde verilmesi gerekir. Diğer yandan çocuklar ebeveynin bazen esnek davranmasını bekler. Örneğin; okulöncesi çocuğu kıyafetini asmayı unutabilir. Böyle durumlarda esnek olmak gerekir. Sevgi ve güvene bağlı olarak geliştirilen olumlu ilişki, çocuğun davranışlarını yönlendirmede büyük bir öneme sahiptir.¹¹⁴

¹¹¹ H.Yavuzer, Çocuk Eğitimi El Kitabı, s.91

¹¹² A.Ferhan Oğuzkan, a.g.e, s.52

¹¹³ İ.Ethem Başaran, a.g.e, s.150

¹¹⁴ H.Yavuzer, Çocuk Eğitimi El Kitabı, s.92-93

Buna karşı dayakla, zor kullanarak davranışı değiştirmeyi amaçlayan anne-baba çocuğun kendilerine karşı korku ve öfke içinde olmasına sebep olur. İyi bir disiplin, çocuğun olgunluk düzeyine göre ayarlanan disiplindir.

Sevilen ve kişiliğine saygı duyulan çocuk, başkalarını sever ve onlara saygı duyar. Böylece sevgi ve saygı erken gelişim yılları boyunca disiplinin temelini oluşturur.¹¹⁵

1.5.2.3 Törel Davranışlar

Törel(ahlaki) davranışlar, bir insanın başkalarına karşı inançlarının, tavırlarının ve eylemlerinin, toplumun koyduğu ilkelere uygun ve toplumun beğeneceği şekilde olmasıdır. Törel davranışların kaynakları, dini inançlar, yasalar, gelenek ve göreneklerdir. İnsanın bu değerlere uygun davranışlar göstermesi, onun topluma uyum sağlamasında en önemli faktörlerdendir.¹¹⁶

1.5.2.4 Ahlak

Ahlak; bir toplum içindeki kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda buldukları davranış biçimleri ve kuralları, anlamına gelir.¹¹⁷ Ahlak kavram olarak; bir kimsenin içinde yaşadığı toplumsal çevrenin törelerine uyma yetisi olarak tanımlanır.¹¹⁸

Ahlak, iyi ve doğru davranışlar bütünüdür. İnsanların uymakla sorumlu oldukları davranışlar ve kurallardır. Herkesin kendine göre bir ahlak anlayışı olduğu gibi ahlaklı davranış anlayışı tarihin çeşitli dönemlerinde değişmiştir. Ahlakın görevi, insanların neyi yapması gerektiğini bulup ortaya koymaktır.

Ahlak kuralları adalet ve eşitliğe dayalı olan kurallardır. İnsanlar arasında ahlaki değerlendirmeler ve ahlaki seviye farkları olmakla birlikte bütün insanların birleşebilecekleri adalet ilkelerine dayalı ortak değerler vardır.

¹¹⁵ H.Yavuzer, a.g.e, s.93

¹¹⁶ A.Çağdaş& Z.Seçer, a.g.e, s.100

¹¹⁷ Türkçe Sözlük, TDK, s.48

¹¹⁸ A.Ferhan Oğuzkan, a.g.e, s.16

1.5.2.5 Vicdan

Vicdan; kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç, anlamına gelir.¹¹⁹

Vicdan, insanın kendi davranışlarını törel(ahlaki) ölçülere göre eleştirerek, bunların iyiliği ve kötülüğü hakkında yargılarda bulunmasıdır.¹²⁰

İnsan ömrü boyunca, hep başkalarının bekleyiş ve tepkilerine göre davranışlarda bulunmaz, gerekli zihni olgunluğa eriştikçe bu davranış kurallarını bir sistem halinde benimser ve artık her davranışı bu sisteme göre değerlendirir. İşte bu noktada vicdan dediğimiz iç kontrol mekanizması oluşmuş demektir. Vicdan bizi hem ahlaki davranışta tutarsızlıklardan kurtarır, hem de dışardan bir kontrol olmadan ahlaklı davranmamızı sağlar.¹²¹

Çocukta vicdan gelişimi için en önemli şey, çocuğun yaptığı kötülük karşısında kendisini kötülük ettiği kişinin yerine koyarak onun için üzülmesi, onun gibi hissetmesi ve yaptığı kötülükten pişmanlık duymasındır.

1.5.2.6 Törel Olgunluk

Törel(ahlaki) olgunluk, bireyin toplumun kendisinden ne beklediğini bilmesi, bazı kurallara inanmasa bile hiç kimsenin yeniden kural koyamayacağını bilmesi ve toplumun törel kurallarına uymayı kabul etmesidir.¹²²

Törel olgunluk; bireyin törel ve ahlaki kurallara uymada yetişkinlerin düzeyine ulaşabilmesidir.¹²³

Törel olgunluğa erişen kişi, törel davranışları cezalandırılmaktan korktuğu için değil bunlara inandığı için yapar. Başkalarının kusurlarını anlayışla karşılar, kendini onların yerine koyar ve onları anlamaya çalışır.

¹¹⁹ Türkçe Sözlük, TDK, s.2347

¹²⁰ İ.E.Başaran, Eğitim Psikolojisi (Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri), Ankara, 1974

¹²¹ E.Güngör. Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, s.58-59

¹²² A.Çağdaş,Z.Seçer, a.g.e,s.101

¹²³ İ.Ethem Başaın, a.g.e, s.148

1.5.3 Ahlaki Gelişimin Boyutları

Ahlaki gelişimin üç temel yönü bulunmaktadır: Bilişsel, davranışsal ve duyuşsal.

Bilişsel (ahlaki yargı): İnsanlar bir durumda yapılması ya da yapılmaması doğru olan şey hakkında düşünürler. Örneğin; çalma doğru mudur ya da yanlış mıdır? Kavramları, akıl yürütmesi tutumları ve değerleri ile ahlaksallığın bu yönünün temeli bilişsel gelişimdedir.

Davranışsal(ahlaki davranış): İnsanlar kendi ahlaki akıl yürütmeleri ile tutarlı olabilen ya da olmayabilen biçimlerde davranabilirler. Örneğin; çalmanın yanlış olduğunu biliyorsunuz ve çalarsanız suç işlemiş olacaksınız.

Duygular(ahlaki duygular): İnsanların neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin duyguları vardır ve bu duygularda düşüncelerine ve davranışlarına uygun düşebilir ya da düşmeyebilir. Örneğin; çalarsanız kendinizi nasıl hissedeceksiniz?¹²⁴

Bilişsel gelişim alanında araştırma yapan psikologlar ahlaki akıl yürütme ve karar verme üzerinde durmuşlar ve çocuk büyüdükçe ahlaki akıl yürütmenin nasıl değiştiği ve bu değişimlerin nelerden etkilendiği konusunda bilgi toplamışlardır. Davranışçı yaklaşıma göre ise, birey ahlaki yargıları şartlanma yoluyla kazanmaktadır. Ahlaki gelişimin duygusal yönü üzerinde kapsamlı bir araştırma olmamasına rağmen önemli olduğuna da şüphe yoktur.

1.5.4 Ahlak Gelişimi İle İlgili Teoriler

1.5.4.1 Psikanalitik Teori

Freud, ahlak ve kişilik gelişimini duygusal ve güdüsel bir süreç olarak ele almıştır. Bu gelişimi id, ego ve süperego ilişkilerindeki denge kavramına bağlamaktadır.

İd, doğuştan itibaren insanın sahip olduğu güdülerin toplamıdır. Ego, bilinç düzeyindeki algılardan, düşünce ve duygulardan oluşur. Süperego, kişinin

¹²⁴ A.Çağdaş,Z.Seçer,a.g.e, s.99-100

çocukluğunda ebeveynleri ile olan özdeşleşmesi sonucu kabul ettiği ve daha sonra kendi sosyal yaşantılarını temel alarak değiştirdiği değerleri tarif eder. Bir toplumun vicdanı o toplumun bireylerinin süperegosunda yer alır ve süperego bireyin davranışlarını sürekli süzgeçten geçirir. Böylece kişi dışarıdan onu gözleyenler olmadığında bile kendi kendisinin gözcüsü olarak içinde bulunduğu toplumun ahlak kurallarına uyar.

Freud, psikanalitik yaklaşım çerçevesinde ahlaki yargı ve standartların fallik dönemin sonuna doğru babayla özdeşleşme sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir. Çocuk süper ego vasıtasıyla öğrendiği standartlara göre davranışlarını yönlendirmekte ve toplumsal rolleri benimsemektedir.¹²⁵

Güçlü bir ego sahibi insan, id'den gelen istekleri süperegonun bazen aşırıya kaçan yasaklamaları arasında sağlıklı bir denge kurabilir. Bu durumda hem ahlak gelişimi yeterli hem de psikolojik sağlık yerindedir. Üstbenlik denilen süperegonun gelişmesi yaşlara ve çocuktan çocuğa değişir.¹²⁶ Örneğin; kimi çocuk sınavda soğukkanlılıkla kopya çeker. Kimi çocuk da fırsat bulunca kopya çekmeye kalkışır ama yakalanmasa bile öğretmenini aldattığı için kendini ayıplar. Üstbenliğin oluşmasında bu türlü kaçamaklardan edinilen deneyimlerin payı büyüktür.

1.5.4.2 Sosyal Öğrenme Teorisi

Sosyal öğrenme teorisine göre ahlaki ilkeler model alma yoluyla kazanılmaktadır.¹²⁷

Çocuk bir şahsı model alırken onu gözler ve taklit eder. Önceden nasıl yapılacağını bilmediği bir şeyi modelin davranışını gözlemleyerek öğrenir. Örneğin; bir çocuğun yalan söylemeye karşı tavrı, babasını taklit yoluyla oluşabilmektedir. Çocukların ahlaki ilkeleri benimserken ilk örnekleri ve öğreticileri genellikle anne babalardır. Örnek alma sürecindeki çocuklar anne babanın birçok kişilik özelliğini taklit ederken, ahlaki ve kültürel değer ve ölçüleri de benimsemektedirler.

¹²⁵ Z.Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s.110

¹²⁶ A.Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e,s.102,103

¹²⁷ Z. Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s.115

Sosyal öğrenme kuramında, ahlak gelişimini belirleyen kültürel normlar doğru ya da yanlış değerler olarak içselleştirilmektedir. Bu yaklaşımda değerler görecelidir ve bireyin doğup büyüdüğü kültüre bağlıdır. Ahlaki olan davranışların kültürel aktarımındaki araçlar da anne-babalardır.¹²⁸

1.5.4.3 Davranışçı Teori

Davranışçı yaklaşıma göre, ahlaki yargılar bireyin dışındaki etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Onaylanan ve pekiştirilen davranışlar doğru, onaylanmayıp cezalandırılan davranışlar ise yanlış olarak kabul edilmiştir. Buna göre ahlaki ilkeler şartlanma yoluyla kazanılmaktadır. Örnekleyecek olursak, çocuk resim yaptığı zaman ödüllendiriliyorsa bu davranışı doğru görür ve yapmaya devam eder. Oyun sırasında arkadaşlarına zarar verdiğinde kendisi cezalandırılıyorsa bu davranışı kötü olarak kabul eder ve devam etmez.¹²⁹

Diyebiliriz ki, davranışçı yaklaşıma göre birey ahlaki yargıları şartlanma yoluyla kazanmaktadır.

1.5.4.4 Bilişsel Teori

Ahlak gelişimini, bilişsel gelişim paralelinde değerlendiren ilk kuramcı Dewey'dir. Dewey, ahlak eğitiminin temelinde zihinsel eğitimi görmüş ve ahlak eğitiminin genel eğitim süreci gibi temelde çocuğun farklı değerler ve bu değerlere ilişkin kararlarda aktif akıl yürütmesi ile gerçekleşebileceğine inanmıştır.¹³⁰ Dewey ahlaki gelişimi üç gelişim evresinde incelemiştir; ahlak veya gelenek öncesi düzey, geleneksel düzey, özerk düzey. Dewey'e göre ahlaki gelişim, bu evrelerden geçmek suretiyle gelişimin psikolojik kökenlerinin kavranmasıyla gerçekleşebilir.

Ahlak gelişimi konusunda en kapsamlı çalışmaları yapmış olan araştırmacılardan biri de J. Piaget'tir. Ona göre ahlak gelişimi bilişsel gelişime paralellik göstererek, tedrici olarak ve hiyerarşik bir sıra izleyen dönemler içinde ortaya çıkar. Bilişsel gelişim için geçerli olan ilkeler ahlaki gelişim için de geçerlidir.

¹²⁸ A.Çağdaş, Z.Seçer, a.g.e.106,107

¹²⁹ A.Çağdaş,Z.Seçer,a.g.e, s.107

¹³⁰ A.Çağdaş, Z.Seçer,a.g.e, s.108

Örneğin; her bireyin bilişsel gelişimin en üst basamağına ulaşması beklenmediği gibi, ahlaki gelişimin en üst basamağına ulaşması da beklenemez. Ahlaki yargıyı odak noktası yapan Piaget, ahlaki gelişimin her bireyin kendisine özgü bir yapı taşı olduğunu kabul eder.¹³¹

Piaget, çocuklarda ahlaki yargı konusunda çalışmalar yaparken onlara bazı sorular sorarak tepkilerini incelemiştir. Piaget çocukların verdiği cevapları iki evrede toplamıştır; dışa bağlı ahlak, özerk ahlak. Dışsal ahlakta kurallar otorite tarafından dayatılan değişmez özellikler olarak görülür. Bu ahlak anlayışı on yaşına kadar sürer. Bu dönemde çocuklar ahlaki yargıları açısından başkalarına bağımlıdır. Yetişkinler tarafından belirlenen kuralları sorgulamadan kabul ederler. Dışa bağlı ahlak evresinde işlenen bir suçun önem derecesini ortaya çıkan fiziksel sonuç belirler. Örneğin; gizlice evdeki şekeri yiyen küçük bir çocuk şeker yemekten karnı ağrıyınca “annem de nerede kaldı, gelse de şekerleri elimden alsa” diyebilir. Çocuk yetişkin ile kendi arasında karşılıklı bir ilişki kuramaz ve bu yüzden kendi benliği içinde kapalı kalır. 7-8 yaşına kadar çocuklar böyle bir ahlaki düşünceye sahiptir. Bunun sebebi de bilişsel gelişimin iki özelliğidir. Çünkü 7-8 yaşlarında çocuklar realist ve egosantriktir (benmerkezcidir). Özerk ahlak evresinde çocuklar ahlaki mutlak kurallar olarak değerlendirmezler; bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunu söylerken durumsal ve kişisel etkileri dikkate alırlar. Bu evredeki çocuklar artık kuralların değişmez olduğuna inanmazlar. Kuralların anlaşmaya dayalı olduğunu ve yine aynı süreçle değiştirilebileceğini bilirler.¹³²

Piaget’e göre 6 yaşın altında çocukların kuralları yoktur. Çünkü iki yaşındaki çocukların kural olmaksızın sadece oynadıklarını gözlemiştir. 2-6 yaş arasındaki çocuklar ise kuralların farkındadırlar ancak kuralların ne amaçla konulduğunu ve neden uymak gerektiğini anlayamazlar. Çocukta ilk görülen ahlak biçimi, yetişkinin baskısına karşı yapılan karşılıklardan oluşur. Çocuklar 10-12 yaşa kadar kuralları bilinçli olarak kullanamazlar. Çocuğun yaşı ilerledikçe kötülüğün cezasız, iyiliğin

¹³¹ Z. Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s.110

¹³² Z.Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s.116

mükâfatsız kalmayacağı fikri açıkça ortaya çıkmaya başlar. 11-12 yaşlarında çocuk ahlak kurallarının gereğini anlamaya başlamaktadır. Artık bu yaşlarda Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerinden olan soyut işlemler dönemine girmiştir. Çocuk bu yaşta başkalarıyla anlaşabilmek için yalan söylemek istemez. Artık bir zorlama sonucu cezalanmamak için değil, kendi isteği ile yalan söylememeye başlar ve kuralların yaşamak için zorunlu olduğunu anlamaktadır.¹³³

Piaget'e göre ahlaklılığın esasını bireyin sosyal kurallara tepkisi ve kendi adalet duygusu oluşturur. Bilişsel gelişimin, sosyal deneyimlerin ve olgunlaşmanın ahlak gelişimi üzerinde etkisi büyüktür. Piaget'e göre çocuğun ahlak gelişimi ile birlikte adalet anlayışı da gelişmektedir.

Ahlaki gelişim alanında çalışma yapanlardan biri de L. Kohlberg'dir. Kohlberg, Piaget'in zihin ve ahlak gelişimi alanında ortaya koyduğu dönemleri dikkate alarak ahlaki gelişimi incelemiştir. Piaget ahlaki gelişimi bir inşa süreci, Kohlberg ise evrensel ahlaki ilkelerin keşif süreci olarak görmektedir. Kohlberg de Piaget gibi çocuk ve yetişkinlerin belli durumlarda davranışları nasıl yorumladıklarını incelemiştir. Ayrıca Piaget anlattığı hikâyelerde eylem ve düşüncelerde bir ayırım gözetmezken, Kohlberg deneğin zihnindeki çatışmaları anlamaya yönelik hipotetik hikâyeler anlatmaktadır. Bu amaçla, çocukların ve yetişkinlerin ahlaki yapılarını ortaya koyacak ahlaki ikilemlerden yararlanmışır.¹³⁴

Kohlberg ahlak gelişiminde daha çok adalet kavramı üzerinde durmuş ve ahlak gelişimini üç düzeye ayırmıştır:

1. Gelenek Öncesi Düzey:
 - Ceza- İtaat (4-5yaşlar)
 - Çıkara Dayalı Alışveriş (6-9)

¹³³ A.Çağdaş&Z.Seçer, a.g.e,s.112,113,114

¹³⁴ Z.Selçuk, Eğitim Psikolojisi, s.117

2. Geleneksel Düzey:
Kişiler Arası Uyum (10-15)
Kanun ve Düzen (15-18)
3. Gelenek Ötesi Düzey:
Sosyal Anlaşma (18-20)
Evrensel Ahlaki İlkeler (20-)¹³⁵

Birinci düzeyde gerçek anlamda bir ahlak anlayışı yoktur. Çocuk benmerkezci bir eğilim içindedir, bencil güdülerine doyum sağlayacak davranışlarda bulunmak ister. Otoriteye saygı gösterir ve insanları nesne olarak görür. İkinci düzeyde ise ahlaki ikilemler, toplumsal beklentiler ve geleneksel kurallar dikkate alınarak çözümlenir. Bu dönemde iyi çocuk olmak önemle vurgulanmaktadır. Ahlak gelişimini üçüncü düzeyinde ise birey yargılarını sadece belirli yasalara göre değil, soyut evrensel ahlak ilkelerine dayandırma eğilimi göstermektedir. Kohlberg'e göre ahlaki gelişim tedrici ve devamlıdır. Her bireyin ahlaki yargısı aynı sırada ve dönemde gelişir. Eğitim, en fazla bir sonraki ahlaki yargı dönemine geçilmesine yardımcı olabilir. Kohlberg ahlaki davranıştan çok ahlaki yargı üzerinde durmuştur. Kohlberg'in çalışmaları genel olarak kabul görmesine rağmen bazı açılardan eleştirilmiştir. Kullandığı ölçme araçlarının kültürler arası geçerliğinin olmaması, ahlaki düşünce ile ahlaki davranış arasında uygun olmayan bağlantıların kurulması, dönemlerin çok kesin tanımlarla ayrıştırılamaması yöneltelen eleştirilerden bazılarıdır.¹³⁶

Ahlak gelişimi ile ilgili çalışma yapanlardan biri de C. Gilligan'dır. Gilligan Kohlberg'in teorisini eleştirmektedir. Ona göre Kohlberg'in ahlak gelişimi aşamaları kesin ve evrensel değildir. Gilligan'a göre önemli olan şey ahlak sevgisini kazanmaktır.¹³⁷

¹³⁵ A.Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e,s.122

¹³⁶ Z.Selçuk, a.g.e, s.122

¹³⁷ A.Çağdaş& Z.Seçer, a.g.e, s.122

Bütün bu bilgilerin ışığında diyebiliriz ki, ahlaki gelişim alanında Piaget, diğer araştırmacılara göre daha gerçekçi sonuçlar ortaya koymuştur. Çocukların farklı dönemlerde farklı özelliklerini inceleyerek ahlaki gelişimin bilişsel gelişim dönemlerine paralel bir seyir izlediğini, çocukların ikilemi nasıl akıl yürüterek çözdüğünü kullandığı hikâyelerle ilgili sorduğu sorulara aldığı cevaplarla açıklar. Piaget, çeşitli yaş dönemindeki çocukların verdiği cevapları değerlendirmesi sonucunda belirli genellemelere ulaşmıştır.

1.5.5 Çocuklarda Ahlaki Gelişim Dönemleri

Haz ve Elem Ahlakı (0-2Yaş): Yeni doğmuş bebek açısından haz veren, doyum sağlayan, güven kazandıran her şey iyi, acı veren, rahatsız eden, güvensizlik uyandıran her şey kötüdür. Hayatın ilk yıllarında sevgi ve ahlak gelişimi birbirine paralel gitmektedir. Bu dönemde çocuğun ahlak gelişimini etkileyen en önemli faktör ailesidir.

Egosantrizim Aşaması (2-7 Yaş): Bu dönemde çocuk ahlakı kurallara aynen uyma, otorite ve cezaya boyun eğme şeklinde algılar. Doğru yanlış sabittir. Tek yönlü düşünce hâkimdir. Mantıksal düşünce gelişmemiştir. Bu yaş çocuğu kurallara uymadığı zaman fiziksel kazalara uğrayacağına ve ilahi cezayı hak edeceğine inanır.

Görev ve Uyum Ahlakı (7-11Yaş): Sosyosantrizim denilen bu dönemde tek yanlı bir ahlak anlayışı hâkimdir. Çocuk kuralları tam anlamadığı halde, toplumsal ilişkilerin bozulmaması için onlara uyar. Örneğin; evde bisiklete binmek kötüdür, çünkü anne baba bunu yasaklamıştır. Bu yaştaki çocuk, yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, kötü sözler kullanmamak gibi davranışların bilincinde olmamakla birlikte bunları görev olarak yerine getirir.

Özgürlük Ahlakı (10-11 Yaş): Çocuk bu dönemde benmerkezci düşünceden kurtulmaya başlamasıyla birlikte çok yönlü düşünmeye başlar. Kurallar karşılıklı anlaşma ile eşitlik içinde yorumlanır. Kuralların içine kendi yargı ve düşünceleri girmeye başlar. Bağımlı ahlaktan kurtularak, ahlak kurallarının özünü kavramaya başlar. Çevresi tarafından sevilebilmesi, saygı gösterilmesi, kendine güven

duyulması için doğru ve dürüst davranması gerektiğini kolaylıkla kavrayabilecektir.¹³⁸

1.5.6 Ahlaki Duygular

1.5.6.1 Empati

Empati karşımızdaki kişinin duygularını anlamaktır. Diğer insanlarla kişisel duygu ve düşüncelerini iyi ifade edebilen, topluma uyumlu ve sosyal duyarlılığı yüksek olan kişiler aynı zamanda empati kurma becerisine de sahiptirler.¹³⁹ Çocuklar bazen ceza korkusu gibi dış etkilerden bazen de iç etkilerden dolayı kurallara uyarlar. Uymadıkları zaman kendilerini suçlu hissederler. Bu açıdan bakıldığında ahlaklı olmak empatiye bağlı olarak ortaya çıkar.

Empati, çocukların yaşına ve bilişsel gelişimine bağlı olarak farklı şekillerde gelişmektedir. İlk yıllarda kendilerini diğerlerinden ayırt etme yeteneği olmadığı için başkalarının dertlerine kendi derdiymiş gibi üzüldüğü genel empati yetenekleri vardır. On aylık bir kız çocuğu kendisinden büyük bir çocuğun düştüğünü ve ağladığını gördüğünde sanki kendi canı acımış gibi davranır. Ağlayacak gibi olur, annesini kucağına sığınır. Bu dönemde görülen empatiye global empati denir. 1-2 yaş civarında çocuk başkalarının sıkıntısının kendi sıkıntısı olmadığını anladığında ikinci empati evresine girer. Henüz bilişsel gelişimleri olgunlaşmadığından dolayı ne yapmaları gerektiğinden tam olarak emin değillerdir. Bu da onları empatik karmaşaya iter. 6 yaş ise bilişsel empatinin ortaya çıktığı yaştır. Bilişsel empati, olayları başkası açısından görme ve uygun şekilde davranabilme evresidir. Empatinin son basamağı olan hayat koşullarına duyulan empati çocukluğun son dönemlerinde görülür. Bu dönemde çocuklar diğer insanların kendilerinden farklı tecrübeleri ve geçmişleri olduğunu anlayabilir, onların duygularını paylaşabilirler.¹⁴⁰

¹³⁸ A.Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e.,s.123,124

¹³⁹ Üstün Dökmen, İletişim Çatışmaları ve Empati, İstanbul, 2000, s.135,149

¹⁴⁰ A.Çağdaş& Z.Seçer, a.g.e, s.125

Ahlak eğitiminde bireyin ötekini nasıl göreceğini, hissedeceğini ve anlayacağını öğrenmesi empatiyle gerçekleşir. Kısaca empati, benim sen olma olasılığım olarak anlaşılabilir.

1.5.6.2 Utanma ve Suçluluk Duygusu

Utanma duygusu üzüntü kaynaklı, kişinin kendine olan güveniyle ilgili yaşadığı ve hoşlanılmayan olaylarla ortaya çıkan bir duygudur. Utanmış bir insan temel olarak kişiliğini kusurlu bulur.

Suçluluk duygusu, kişiyi toplum halinde yaşayan öteki bireylerin karşısına çıkararak bir çatışmanın ürünüdür. Suçluluk duygusu 2-3 yaşlarında görülmeye başlar. Başkaları tarafından yakalanmaktan çok içsel standartlara dayanan suçluluk duygusu, utançtan daha güçlü ve kalıcı bir ahlaki motivasyon sağlamaktadır. Yapılan araştırmalarda vicdan diye adlandırılan kişilerarası suçluluk duygusunun çocukların davranışlarını kontrol etmekte, herhangi bir dış tehdidi kontrol etmekten daha etkili olduğunu göstermektedir.¹⁴¹ Suçluluk duygusu kişinin kendi davranışındaki yanlış algılayışıyla ilgili olduğu halde, utanç duygusu kişinin öz benliğini yetersiz buluşuna dayanmaktadır.

Suçluluk duygusu, bize yaşam değerlerimizi fark edip onlara sınıksız sarılma ve gelecekte onlara olan bağlılığımızın gücünü arttırmak için bir fırsattır ve taşıdığı mesaj “gelecekte sizin için önemli olan bu değeri ihlal etmemeniz için hemen harekete geçmelisiniz” şeklindedir.¹⁴²

Utanma ve suçluluk duygularının sağlıklı ve sağlıksız türleri vardır. Sağlıklı utanma duygusu; gücümüzün nelere yetip yetmediğini anlamamıza yardım eder. Sağlıksız utanç ise çocuğun yetiştiği ortamdaki kişilerin hastalıklı iç dünyalarının baskılarıyla oluşur.

Sağlıklı suçluluk duygusu; vicdanın temelidir, inandığımız değerlerin aksine hareket ettiğimiz zaman yaşadığımız suçluluk duygusudur. Sağlıksız suçluluk

¹⁴¹ A.Çağdaş&Z.Seçer,a.g.e,s.126

¹⁴² K. Eren Yavuz, a.g.e, s.198

duygusu ise; içselleştirilen değerlerin ve kuralların sağlıklı ve gerçeğe uymaması ve bu kurallara uymadığı için kişinin duyacağı suçluluk duygusudur.¹⁴³

1.5.7 Ahlak Eğitimi

Ahlak eğitiminin amacı, çocukta “ahlaki karakter” oluşturmaktır. Ahlaki karakter de, genel olarak, değişen şartlar altında, cezalandırma ihtimalinin düşük olduğu zamanlarda ahlaki kurallara bağlılığı sürdürme, dürüst ve tutarlı olma, her hareketin doğru yönünü önceden görme yeteneği olarak anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Toplumda bireyler arasındaki ahlaki gelişim farkı bilinçli bir eğitimle azaltılabilir, insanlar ahlak bakımından bir üst seviyeye geçme konusunda motive edilebilir. Genel ahlaki kurallar ve ilkeler bakımından eğitim almaları bireylerin daha üst seviyeli ahlak değerlerini tanımlarına imkân verecektir.

Ahlakın kazanılması aynı zamanda toplumsallaşmanın da gerçekleşmesi anlamına gelir. Çünkü bir anlamda ahlaklılık, insanların toplum içinde birbirleriyle ilişkilerinde ortaya konan tutum ve davranışların niteliğini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu bakımdan ahlaki davranışın alanı kişinin kendisi, başkaları ve kendisi ile başkaları arasındaki ilişkiyi içine almaktadır. Böylece ahlak insanlar arası ilişkilerle doğrudan ilgili bulunmaktadır. Başkaları bizim davranışlarımız karşısında iyi ve kötü tavırlar almamış olsalardı, ahlaklı olup olmamak da söz konusu edilmezdi. Bir bakıma ahlaki bakımdan iyi davranış, başkalarının bizden beklediği davranıştır. Özellikle çocuk kendi başına bir ahlaki hayata sahip olamayacağından, ahlaki davranışın kurallarını başkalarından öğrenir. Bunun için ahlak eğitim süreci, basit anlamıyla, çocuğun toplumsallaşması, yani onun toplumun uyumlu bir üyesi olacağı tarzda eğitilmesi olarak tanımlanabilir.¹⁴⁵

Ahlaklılık uygulamada dinden bağımsız olarak gerçekleşebilse de din olmadan prensip ve fikir olarak ahlakın varlığı imkânsız gibidir. Bunun için çocuğun ahlak eğitimini dini referanslardan bağımsız yürütmek sağlam ve güvenilir bir yol değildir.

¹⁴³ A.Çağdaş&Z.Seçer, a.g.e, s.127

¹⁴⁴ Hayati Hökelekli, Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi,”Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s.195

¹⁴⁵ H. Hökelekli, a.g.m, s.195-196

Çağdaş dünyanın içinde bulunduğu ahlaki çözüme, toplum otoritesi ya da hümanist ahlak anlayışlarının öngördüğü eğitim tarzlarının başarısızlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Ahlaki fazilet ve değerler İslami görüşe göre öğretilir. Fert doğuştan bu değer ve faziletleri getirmez.¹⁴⁶Çocuk ahlakı model edindiği insanlardan taklit yoluyla öğrenmektedir. Bu modeller genellikle anne, baba, öğretmenler ya da evde kendisini büyüten kimselerdir.

Çocuk ileriki yaşlarda kültürleşme sürecinde insanlar arası ilişkilerini dengelemek için gerekli olan toplumun ahlak değerlerini, standartlarını ve tavırlarını ailesinden öğrenir. Bu okul öncesi dönemde, öğrenme sürecinde kendi kendini kontrol etme yeteneğini geliştirir.¹⁴⁷

Çocuğun ahlaki eğitiminde annenin rolü, genel olarak uzmanları görüş birliği içinde oldukları bir konudur. Anne en önemli özdeşleşme objesidir. Çocuğun ahlaki eğitimi içinde vicdan gelişmesinde annenin rolü büyüktür. Ahlaklılık ise kişinin kuvvetli bir vicdana sahip olması ile gerçekleşir. Bunun yanında babanın disiplin ve otoritesinin, güç ve aktivitesinin çocuğun vicdan gelişiminde, annenin rolünü bütünleyici bir etkisi vardır.

Çocuk, sıcak bir etkileşimin olduğu aile ortamında anne-babanın onayını alma konusunda isteklidir ve onların standartlarına uymak için çaba sarf eder. Onların sevgisini kaybetmekten korkar. Bu nedenle onu, sağlıklı bir etkileşim ortamında uygun olan davranış kalıpları doğrultusunda yönlendirirken sert disiplin kurallarına başvurmaya gerek yoktur. Aşağıda ahlaki davranışların kazandırılmasında etkili olan ödül ve ceza ile bilişsel yapılandırmadan bahsedilecektir.

1.5.7.1 Ödül ve Ceza

Ahlak eğitiminde disiplinin sağlanmasında, yeri geldiğinde ödül ve cezaya başvurulması gerekmektedir. Ödül, bireye istenilen davranışları yaptırmak için

¹⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, İslam'da Eğitim, 1989, s. 45

¹⁴⁷ Z. Nezahat Özeri, a.g.e, s.190

uygulana özendiricileri ve bu davranışların yerleşmesini sağlayan pekiştiricileri içerir. Ceza ise, istenilmeyen davranıştan alıkoymak için uygulana önleyiciler ve bu davranışların yinelenmemesi için konulan yasaklayıcılardır.¹⁴⁸

Araştırmacılar çocukların ahlaki davranışlarını ödüllere, cezalara ve büyüme sürecindeki deneyimlerine bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Çocukların saldırgan ve rekabet tarzındaki davranışları ödüllendirildiğinde bu davranışların işbirliği ve yardımseverlik gibi davranışlara üstün geldiği görülmüştür.

Ahlak eğitiminde anne baba ve öğretmenlerin ödül verme ve olumlu model oluşturmaya cezadan daha öncelik vermeleri gerekir. Esasen, cezalandırmaya dayanan sert ve çok sıkı bir disiplin anlayışı, çocuğun ahlak gelişimi açısından faydadan çok zarar vericidir. Özellikle fiziksel cezalara sıkça başvurulması çocuğu mutsuzluğa, uyumsuzluğa ve suç işlemeye yöneltmektedir.¹⁴⁹ Ancak ahlak eğitiminde zaman zaman cezanın gerekli olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda cezanın daha çok arzu edilen şeylerden geçici olarak yoksun bırakmaya yönelik caydırıcı bir etkinlik şeklinde kullanılması gerekmektedir. Çocuğa ceza verirken bazı noktalar göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer bu noktalara dikkat edilmezse cezanın faydasından çok zararını görebiliriz.

- Ceza suçun içeriğini açıklayıcı olmalıdır.
- Ceza suça orantılı olmalıdır.
- Ceza, işlenen suçun önemini çocuğa kendi benliğinde hissettirmelidir.
- Ceza, öç alıcı, hırs giderici değil, eğitici olmalıdır.
- Ceza, işlenen suçu giderici olmalıdır.¹⁵⁰

Ancak bu kurallar doğru yerde, doğru şekilde kullanılmalıdır. Ceza özellikle bilerek yapılan olumsuz davranışların yerleşmesini engellemek açısından yararlıdır. Akılcı ve tutarlı bir ceza sistemi, çocukların adalet ve güven duygularını geliştirir. Ancak sürekli ceza vermek de çocuklarda bağımsızlık durumu ve genel bir kayıtsızlık

¹⁴⁸ İ. Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi, s.235

¹⁴⁹ Arthur T. Jersild, Çocuk Psikolojisi (Çeviren: Gülseren Günce), Ankara, 1976, s.156-157

¹⁵⁰ A.Çağdaş&Z.Seçer, a.g.e, s.130

meydana getirebilir. Ağır cezalar, öfke, nefret gibi olumsuz duyguların yerleşmesine neden olabilir. Ceza ödül ile birlikte dengeli biçimde kullanıldığında, istenmeyen davranışlar üzerinde sosyal kontrol sağlar. Davranışla ilgisi olmayan aşırı ve gereksiz yere çocuğa verilen ödül ve cezanın olumlu etkisi olmadığı unutulmaması gereken bir noktadır.

Cezalandırmanın bilgilendirici olması da gerekir. Örneğin; elektrik prizine metal sokan çocuk, prizlerden uzak kalması konusunda bilgilendirilmiş olur. Ceza sonucunda bilgilenen çocuk, neye izin verildiğini neye verilmediğini öğrenmiş olur. Böylece hangi sınırlar içinde davranabileceğini görür. Çocuklar zaman zaman kendileri için çizilen bu sınırları zorlarlar. Bu gibi durumlarda öğretmenlerin tutarlı davranışlar sergilemesi gerekir. Çocuklara çizilen sınırların çok dar ve katı olmaması gerekir.¹⁵¹

Ödül ve cezanın anlamlı olması için çocuğun psikolojik, zihinsel ve ahlaki gelişimine uygun olması gerekmektedir. Okulöncesi dönem için yetişkinlerin akılda tutması gereken önemli nokta, çocukların davranışlarından doğacak sonuçları anlamakta güçlüğüne uğradıklarıdır. Örneğin; çocuk salonda top oynarken annesinin sevdiği tabloyu kırar ve tabloyu kırdığı için kendisine kızan annesine; “ben kırmadım ki, kendi kırdı” diye cevap verir. Gerçekten bunu isteyerek yapmamıştır ama oda içinde top oynamasının zarar vereceğini anlamakta zorluk çekmektedir. Burada yetişkinlerin ceza vermesi yerine çocuğa rahat oynayabileceği bir ortam göstermesi daha faydalıdır. Bu dönemde yetişkinler, çocuğun olumlu davranışlarını vurgulamalı ve çocuğun ahlaki gelişimlerini gözetken bir yaklaşım izlemelidir.

1.5.7.2 Bilişsel Yapılandırma

Çocukların davranışları hakkında düşünmesi, davranışlarını değerlendirmesi ve doğru yanlışı ne olduğuna kendi kendisinin kara vermesidir. Bilişsel bir yaklaşım, ana baba ya da öğretmenlerin, çocukların davranış ya da tutumlarının haklı olup

¹⁵¹ Z. Selçuk, Gelişim ve Öğrenme, s.143-144

olmadığını ve bunun nedenlerini düşünmeye uyarabilecekleri her türlü yolu içermektedir.

Bu yaklaşımın en önemli tarafı, çocuğun zihin gelişim düzeyinin dikkate alınmasıdır. Yetişkinler çocuklardan yeteneklerinin üstünde bir akıl yürütme beklememeli ya da bunu onlara sunmamalıdır.¹⁵²

¹⁵² A.Çağdaş, Z. Seçer, a.g.e, s. 134

İKİNCİ BÖLÜM

2-7 YAŞ ARASI ÇOCUKLARDA İNSAN SEVGİSİ VE MERHAMET DEĞERLERİNİN FARKLI BOYUTLARI

2.1 Değer Kavramı, Tanımı ve Tasnifi

Değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey olarak tanımlanmaktadır¹⁵³. Toplumsal bilim anlamında değer kavramı; nesnelerin ve bilinç olgularının toplum, sınıf ve insan açısından taşıdıkları önemi belirleyen niteliklerini dile getirir.¹⁵⁴Bu bağlamda değer kültürden bağımsız olarak düşünülemez. Kültür ise paylaşılan değerler, simgeler, ideolojiler, inançlar ve yaşantıların bütünüdür. Değerler, bizlere neyi yapmamız gerektiğini kesin olarak söylemezler ancak yapılacak olan doğru şeyler için rehberlik ederler.

Diğer bir ifadeye göre değer, arzu edilen, ilgi duyulan, ihtiyaç duyulan şeydir. Değer kavramı, olması gerekeni ifade ettiğinden teoriden çok pratik bir karakter taşır. İnsan, değerlerini varlıklarla kurduğu ilişkiler neticesinde meydana getirir. Başlıca değerler; din, dil, ahlak, hukuk, teknik, iktisat, fikir ve sanat değerleridir.

Değerlerle ilgili pek çok tasnif yapılmıştır. Bunlardan değerler toplumsal bağlamda, toplumsal değerler; bireysel bağlamda bireysel değerler; küçük grup bağlamında ise aile değerleri vb. olarak çeşitlere ayrılırlar. Genel anlamda siyasi, ahlaki, bilimsel, ekonomik, sosyal, estetik, dini alanlara ayrılan değerlerin pek çok tanımları yapılmıştır. Bu tanımlara göre değerlerin sahip olması gereken özellikleri şunlardır:

- Değerler bir inanç durumudur,
- Ait olunmak veya kabul gören bir haldir,
- Belirli durumları aşmaya yöneliktir,
- Olayların ve insanların davranışının seçimine veya gelişimine rehberlik eder,

¹⁵³ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu,2005, s.483

¹⁵⁴ Orhan Hançerlioğlu, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.84

- Önceki değerlerin oluşturduğu bir sistemin diğer değerlerde oluşturduğu öneme bağlı olarak düzenlenir.¹⁵⁵

İnsan hareketlerini, davranışlarını, ilişkilerini daima bazı ölçüler ve normlar çerçevesinde yapar. İleriye dönük yapabilecekleri de böyle bir çerçevenin rehberliğinde gerçekleştirilme eğilimi taşır. Öyleyse insan değer yargılarına sahip bir varlıktır. İnsanın çok farklı tanımları yanında, değer yargısı veren, değer üreten bir varlık olduğu da ifade edilmektedir. Buna göre değer yargılarımız; duygularımızın, düşüncelerimizin, bilgilerimizin ve inançlarımızın toplamıdır, diyebiliriz.

İnsanın eylemlerinde hep ölçü ve koruyucu olarak görülen değerler; güçlerini daha ziyade inanılmış olmaktan alırlar. Öyleyse değeri kısaca bir inanç olarak tanımlayabiliriz.

“Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten bir hükümse, o halde değer; bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır.”¹⁵⁶

Bir inanç bakımından değer, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Değerlere inanç yalın bir inanç değildir. Aksine birçok inancın bir organizasyonu olarak ortaya çıkar. Böylece değerlere bağlılık hem onlara inançtan, hem de getirdikleri müeyyidelerden çekinmekle, korkmakla olur. Değerler ilişkilerimizin tanziminde büyük ölçüde belirleyici olurlar. Eğer bazı ortak değerler olmasaydı şahsi değerler insanları toplayıcı olmaktan çok dağıtıcı olabilirdi. Toplumun normal fonksiyonunu yürütebilmesi ancak değişik tutum ve değer sahiplerinin ortak değerlerde anlaşabilmiş olmalarına, bazı durumlar karşısında ortak tavır alabilmelerine bağlıdır.

Değerler bir bakıma bizim hayatımızın gayeleridir; hatta sadece kendi hayatımızın değil, başkalarının hayatı için de gaye olmasını istediğimiz şeylerdir.

¹⁵⁵Talip Karakaya, “Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım”, Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu, İstanbul, 2007, s.204

¹⁵⁶Erol Güngör, Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar, İstanbul, 2000, s.27

Bunlar bazen sadece fertleri belirleyici olur, bazen de bütün bir toplum (yani toplumdaki fertlerin büyük çoğunluğu) belli bir değer profili ile tanınır.¹⁵⁷

İnsanın var oluşu önemli bir yönüyle ilişkilerine dayanır. Çünkü “ben”imiz toplumda başkalarıyla ilişkiler sayesinde kurulur. Toplumsallaşmayan fertler hiçbir zaman kişi olamazlar. Fertler, içerisinde doğdukları dünyanın, kültürün, bunların var ettiği değerlerin sayesinde benlik kazanırlar, insanileşirler. Öyleyse değerlerle kurulan dünyada, insan biyolojisini aşıp, yapıp etmelerinde hayvani olandan uzaklaşır. Böylece insan hayvandan sadece düşünen yahut akıl eden bir varlık oluşuyla değil, aynı zamanda değerlere bağlanmasıyla ve onlara göre hareket etmesiyle de ayrılır.¹⁵⁸

Bugün gelinen dünyada, insan sadece zekâsına dayandığı için ürettiklerinin bir kısmıyla insanlığa zarar vermektedir. Akıl, bu üretimlerin bütünüyle insanlığın hayrına kullanılmasını sağlayamamıştır. Şu halde insan hem çok değerli bir varlık, hem de aynı zamanda çok tehlikeli bir varlıktır. Tutkularına bir sınır koyulmalıdır. İşte bu sınırlandırmayı da ancak değerler koyabilir. Bu, insanın daha ziyade aşkın değerlere, Allah’a bağlılığı, samimi inancıyla sağlanabilir. Bilindiği gibi insan, bu değerler alanı dışında kalan tüm sınırlamaları aşar, kayıtlardan kurtulma yolu bulur. Onu üretimini iyiliğe, güzelliğe, olumluya yöneltmenin başka yolları yok gibidir. İçselleştirilmeyen inançlar, ilkeler vs. insanı sorumlu kılamaz. İşte değerlerin hayata ve insana anlam veren, onları yücelten, üstün tutan, paylaşılan, “aşk”tan kaynaklanan böyle çok önemli bir fonksiyonu da vardır.¹⁵⁹

2.1.1 Değer Eğitimi

Değerlerin amacı, bizlerin kim olduğumuzu, yaptıklarımızı niçin yaptığımızı, ne yapmak istediğimizi anlamamıza yardımcı olmaktır.¹⁶⁰

¹⁵⁷E.Güngör, a.g.e, s.84,85

¹⁵⁸Necmettin Tozlu, Cem Topsakal, “Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi”, Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu, s.179,180

¹⁵⁹Necmettin Tozlu, Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler, Ankara, 2003,s.51

¹⁶⁰Burhaneddin Dönmez, Melike Cömert, “İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Değer Sistemleri”, Değerler Eğitimi Dergisi, 2007, c,5, sy. 14, s.31,

Ahlak eğitimi olarak da adlandırılabilir bir değerler eğitiminin hedefi, kendini tanımlama, kendini anlama gibi pratik süreçlerden geçirdiği insanın yetilerini en üst düzeye ulaştırarak “iyi hayat yaşamasını” sağlamaktır. Böyle bir eğitim de süreç merkezli program anlayışıyla, problem çözümüne dayalı bir müfredat programıyla ve bu eğitimin tekniğini bilen eğitimciler eliyle mümkün olabilir.

Sokrates’in “erdem, doğru bilgidir” sözünden hareketle “iyiyi istemenin;” etik eylemin bilgisini kazandırmanın ve bu bilgiler ışığında bir karakter eğitiminin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Etik kuralların bilgisine dayalı bir değerler eğitiminin belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz; bireyleri evrensel ve kültürel değerlere ve bunların önemine ilişkin bilinçlendirmek, demokratik tutumlarla, hoşgörüyü çok kültürlülüğü ilişkilendirmek, tüm değerleri insanın varlık şartları ve olanaklarını geliştirme ölçütüyle değerlendirmek, etik değerlere ilişkin somut problemlerden hareketle bilgiyi hayata dönüştürmek.¹⁶¹

İnsanın “değer”ini temel alan bir değerler eğitiminde insanın değerlerinin yaşantı ve eylemlerle bağlantılı olup, kişinin ilişkilerinde belirleyici rol oynadığı böylece de sevgi, saygı, dürüstlük, güven, özgürlük, doğruluk gibi etik değerlerinin hesaba katılarak eylemde bulunmanın önemi vurgulanır.

Eğitimciler, veliler ve dini kurumlar daima gençlerde ahlak, değer ve karakter geliştirmeye çalışırlar. Birçok ülkede öğretmenlerin önemli görevlerinden birisi temel değer ve ahlak standartlarını gelecek nesillere aktarmaktır. Yetişkinlerin büyük çoğunluğu, kendine ve topluma faydalı, sonucu olumlu, kişiyi mutlu kılan, huzuru sağlayan, kendi için iyi olan şeyleri, çocuğuna ve toplumun diğer üyelerine aktarır.

Çocuğun ilk ve temel eğitimi ailede başlamaktadır. Dünyaya masum olarak ve her şeyden habersiz olarak gelen çocuk aile içinde kişilik kazanmaktadır. Kişiliğin üçte ikisi altı yaşına kadar oluşmaktadır. Buna rağmen günümüzde ailenin çocuk yetiştirme ve iyi örnek oluşturma yönünden yetersiz kaldığını görmekteyiz. Çevre ve

¹⁶¹Nesrin Kale, “Nasıl Bir Değerler Eğitimi”, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, s.319

kitle iletişim araçlarının genişlemesi olumlu etkilerinin yanı sıra bilinçsizce başıboş bırakılan çocuğa olumsuz etkileri olmaktadır.

Değer eğitimi, çeşitli şekillerde yapılabilir. Ancak bütün bunların içerisinde beliren iki usul gerçekten önemlidir. İlki taklitle, benimsemeyle başlayan safhadır. Yetişmekte olan nesil, çocukluk çağından itibaren anne-babalarını taklit ederek, benimseyerek yetişir. Kız çocuklar annelerini, erkek çocuklar babalarını örnek alırlar ve onlarla özdeşleşirler. Bu, ilerleyen yaşlarda milli kahramanları, bilim adamlarını, sanatçıları, vs. benimseme, ideal olarak kabullenme şeklinde devam eder. Çünkü sevilen, istenilen, model olarak gösterilen, referans olarak başvuru alan değerler her zaman benimsenir ve kabul görür. İkinci husus ise değerın sistemdeki yeridir. Siyasi-sosyal sistem, hangi değer üzerine kurulmuş ve neleri benimseyip yüceltmışse, öğretilenler onlardır. İdealleri onlar oluşturur. Toplumsal çevreler bu değerleri yaşatma ve bunlarla var olma yolundadır. İnsan kendisini arkadaş, dost ve böyle benimsenme çevrelerinde rahat hisseder ve bu tür çevrelerde var olur. Dolayısıyla çevreler arasındaki tutarlılık ve bu çevrelerde var edilen, yaşanan değerler belirleyici olmaktadır¹⁶². Bu nedenle değer eğitimi ve öğretimi birlikteliği, bütün çevrelerce desteklenmeyi ve bütün faaliyet alanlarını kapsayacak şekilde yapılmayı gerektirir.

Bütün toplumlarda yaygın olarak ortak anlama gelen değerler kullanılır. Örneğin, altın kural “kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapmama” bütün toplumlarda vardır. Başkalarının varlığına saygı da başka bir evrensel değerdir. Bu gibi evrensel değerler, değer eğitimine temel teşkil ederler.

Değer eğitimi, demokratik bir toplumun başarısı için temeldir. Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi ise, insanlara önce adil ve özgür bir toplum sağlanmalıdır. Bunun anlamı insanın en azından “iyi” olmasıdır.

İnsan nasıl bir fiziksel çevrede doğuyor ve buna uyum sağlıyorsa aynı zamanda kültürel bir çevrede doğar ve ona uyum sağlar. Her iki uyumsuzluk da bireyde

¹⁶²Necmettin Tozlu, Cem Topsakal, “Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi”, Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu, s.180,181

mutsuzluğa neden olabilir. Çocuk temiz hava, temiz yiyecek, su ve sağlığı koruyucu temel ahlaki gerekliliklere ihtiyaç duyar. Bu temel ahlaki gereklilikler yerine getirilmezse topluma yeni katılan bireyin hayatta kalması zorlaşır.

Değerlerin yeni nesillere aşılmasında okul önemli bir yere sahiptir. Okulda öğrencilere yönelik değer eğitimi vermek demek, onlar için ayrı bir ders açılacağı anlamına gelmemelidir. Sınıf, okul koridorları, aktiviteler, öğle yemeği, okul servisi, velilerle yapılan işbirliği bu amaç için kullanılabilir. Kısaca herkes, her yerde genç insanları etkileyebilecek fırsatlar sunabilir.

Okulda değer bir bütün olarak bulunmaktadır. Servis şoförlerinin doğru davranışı, kafeteryada çalışanların öğrencilere “lütfen, teşekkür ederim” kelimelerini kullanması birçok değeri teşvik etmektedir. Başkalarına saygı duyma, kendi masasını temiz tutma vb. okulun değer eğitimini olumlu yönde etkileyen unsurlardır. Orta ve yüksek okul seviyesinde açılan müstakil bir ahlak dersinin değer eğitimi açısından faydalı olduğuna yönelik araştırmalar olmasına rağmen, bu tavsiye edilmemektedir. Bunların yerine her konunun öğretiminde değer kavramı kasıtlı olarak entegre edilmelidir.¹⁶³

Değer eğitimi verilirken değerler evrensel ve tutarlı olarak öğretilmelidir; her hangi bir değer mahalli, milli, vb. ise bu değer diğer evrensel insanlık mirasının değerlerini yıkıcı bir mahiyette olmamalıdır. İnsan hakları ve hürriyetleri gibi değerler üst-değer olarak konumlandırılarak bireyler, toplumlar ve milletler arası ilişkilerde tayin edici kriterler olarak belirlenebilir.¹⁶⁴ Bu değerler çerçevesinde sosyal adalet, dayanışma ve kardeşlik unsurları dünyada yaygınlaştırılmaya çalışılmalıdır.

Neticede düşünce ve ahlak olarak olgun nesillere kavuşmak isteniyorsa, hem medeniyetler içindeki, hem de medeniyetler arasındaki ilişkiler karşılıklı dayanışma

¹⁶³Oktay Akbaş, “Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi”, Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu, s.678

¹⁶⁴Şevket Yavuz, “Değerlerin Şeceresi, Doğası, Sınırı ve Devamlılığı: Değerlerin Dini ve Sosyal Karakteri ve Sürekliliği”,Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, s.103

içinde olmalı; mutlak iyilik veya hayır uğrunda yarışmayı nihai hedef olarak koymalıdır.

Değerler eğitimi sürecinde anne babaların en çok ihtiyaç duydukları şey, sabırlı ve soğukkanlı olmak ve tutarlı bir şekilde davranabilmektir. Çünkü çocukların gelişim süreci engellerle dolu bir süreçtir. Bütün çocuklar büyürken bazı yanlış davranışları deneyerek etrafındaki yetişkinlerin tepkilerini görmek ister. Özellikle çocuğun ilk kez denediği yalan, hırsızlık, israf gibi önemli yanlış davranışlarında anne babanın çocuğu ile görüşmesi, çocuğunu kaç yaşında olursa olsun kendini muhasebe etmeye, düşünmeye yönlendirmesi ahlak eğitimi adına önemli adımlar olacaktır.

2.2 Sevgi ve Merhamet Kavramı

2.2.1 Kavramların Tanımı ve Analizi

Sevgi, sevme duygusu, bir kimseye veya bir şeye muhabbet besleme hissidir.¹⁶⁵ Sevgi, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en önemli duygudur. İnsanlarda doğuştan bulunan bir duygu olan sevgi, topluma huzuru ve kardeşliği getiren birleştirici bir unsurdur.

Sözlükte “beğenmek, rağbet etmek, istemek, meyletmek, hoşlanmak ve tercih etmek” anlamlarına gelen sevgi, iradeden daha geneldir. Her sevgi iradedir, ancak her irade sevgi değildir. Sevgi bilmeye ve tanımaya bağlıdır. İnsan bilmediği, tanımadığı, görmediği, anlamadığı şeyleri sevemez.

İslam ahlak literatüründe “muhabbet ve meveddet” gibi kelimelerle ifade edilen sevgi duygusu, insanın diğer insanlarla arasındaki ilişki ve kaynaşmanın en önemli unsuru ve dolayısıyla güçlü bir toplumsal hayatın kurulması ve güçlendirilmesinin vazgeçilmez şartıdır.

¹⁶⁵Ahmet Ağırakça, Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, “sevgi” maddesi, c.VII, s. 182

Merhamet, sözlükte “acımak, şefkat göstermek” anlamında mastar, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf” anlamında isim olarak kullanılır.¹⁶⁶

İslami kaynaklarda merhamet kavramı genellikle “rahmet” kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçede merhamet hem Allah’a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah’a nispet edilerek kullanılır. Rahmet, merhamet edilen, acınan veya şefkat duyulan kimseye ihsanda bulunmayı gerektiren şefkat, acıma ya da yufka yüreklilik anlamında kullanılır. Allah’a nispet edildiğinde ise merhametin ürünü olan “lutufta bulunma, ihsan” anlamına gelir¹⁶⁷. Kuran’da sayılamayacak kadar çok olduğu ifade edilen ilahi nimetlerin hepsi (iman, İslam, nübüvvet, Kur’an, mağfiret, cennet, yağmur, rızık vb.) ilahi rahmetin kapsamı içinde yer alır.

İnsanlara sevgi ile yaklaşım onları kötülüklerden koruma, yaptıkları bir hatanın neticesinde onları affetme hep merhamet duygusundan kaynaklanır. Kaynaklarda Allah’ın rahman ve rahim isimleri açıklanırken evrendeki bütün oluşlar gibi insanlardaki merhamet duygusunun da Allah’ın insanlığa bir lutfu olduğu belirtilir. Gazali Kimyay-ı Saadet’te bir kimseye gerçek anlamda merhametli denilebilmesi yani acıma duygusunun ahlaki bir değer taşıması için onun acıdığı kişinin ihtiyacını gücü ölçüsünde karşılaması, bunu da hür iradesiyle yapması gerektiğini belirtir.

Hemen bütün tariflerde acıma, yufka yüreklilik, ilgi ve şefkat, elem duyma gibi kavramlarla psikolojik yönüne vurgu yapılan merhamet, insanlar arasındaki duygu birliğinin, dayanışma ve paylaşmanın başta gelen sebeplerinden sayılmaktadır. Evlat sevgisi, ana babaya saygı ve itaat, yaşlılara, yoksullara hastalara, yetimlere, kimsesizlere yardım etme gibi erdemlerin merhamet duygusunun yansımaları olduğu kabul edilmektedir. Merhametli bir insan, çevresindeki kişilerin sıkıntı içinde yaşamasını istemez; kendi hayatı, sağlığı, rahatı ne kadar önemli ise çevresindeki insanlarınki de en az o kadar önemli olur.

¹⁶⁶Mustafa Çağırıcı, “Merhamet” maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.XXIX, s.184, TDV Yayınları, İstanbul, 2009

¹⁶⁷Ragıb el-İsfahani, Müfredat, Çeviren: Yusuf Türker, “Kur’an Kavramları Sözlüğü”, İstanbul, 2007, s.607

2.2.2 Kur'an'da sevgi ve merhamet kavramı

Sevgi; Kur'an'da; hubb, mahabbet, vüdd ve meveddet kelimeleri ile ifade edilmiştir. Hubb ve mahabbet sözlükte; sevmek, beğenmek, rağbet etmek, istemek, meyletmek, hoşlanmak ve tercih etmek; vüdd ve meveddet ise; sevmek, temenni etmek, arzu etmek, dilemek ve dostluk demektir¹⁶⁸. Sevginin zıddı; kızmak, nefret etmek, kin tutmak ve hoşlanmamaktır. Kur'an'da; vüdd ve hubb kelimelerinin zıddı olarak ğadab, suht, makt, ğayz, ğill, lanet ve kerahe kavramları kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de muhabbet(sevgi) bir ayette şöyle geçiyor:”Ey Musa! Sevilmem ve gözetimimde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmışım.”¹⁶⁹ Hubb ise dokuz ayette geçmekte, yetmiş iki yerde aynı kökten isim ve fiiller yer almaktadır. Bu ayetlerde sevginin hem Allah'a hem de insana nispet edildiği görülür. “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler”¹⁷⁰ ifadesi Allah'la kullar arasındaki karşılıklı sevgiyi vurgulamaktadır.

Allah'ın güzel isimlerinden biri de Vedud'dur. Hem seven ve hem de sevilen anlamına gelen bu kelime; Allah'ın mü'min kullarını, kendisine yönelen ve tövbe edenleri çok sevdiğini, sevmeye ve dostluğu kazanılmaya biricik layık olanın olduğunu gösteren isimdir.¹⁷¹ El-Vedud aynı zamanda sevgisi sabit olan demektir. Bu nedenle Hakk'ın kullarına sevgisi sabittir. Kur'an'da iki ayette Allah'ın vedud olduğu şöyle bildirilmiştir: “Rabb'inizden bağışlama dileyin, sonra O'na tövbe edin. Rabb'im, çok merhametlidir, çok severdir”¹⁷². “O, çok bağışlayandır, çok severdir.”¹⁷³ Allah'ın vedud ismi, ilk ayette rahim, ikinci ayette ise ğafur ismi ile birlikte zikredilmiştir. Allah'ın çok sevmesi, çok merhametli ve çok bağışlayıcı olmasının sonucudur. Vedud; mümin kullarını çok seven, güzel amelleri sebebiyle onlardan razı olan, onlara ihsan eden, onları öven anlamındadır.

¹⁶⁸ İbn Manzur, Lisan'ül-Arab, Beyrut,1956,c.I,289-296-325,c.II,453

¹⁶⁹ 20.Taha Suresi, 39

¹⁷⁰ 5. Maide Suresi,54

¹⁷¹ Mahmud Rifat Kademoğlu, “Vedud” maddesi, Şamil İslam Ansiklopedisi, c.VIII, s. 212

¹⁷² 11. Hud Suresi, 90

¹⁷³ 85. Büruc Suresi,14

Sevginin insana nispet edildiği ayetlerde Allah sevgisi, iman sevgisi, müminler arasındaki sevgi gibi sevgi türlerinden övgüyle söz edilmektedir. Buna karşılık insanın dünyaya, mala, mülke düşkünlüğü, hak etmediği halde övülmeyi ve çirkin olan şeyleri ifşa etmeyi sevmesi eleştirilmektedir. Allah sevgisinin bütün sevgilerden üstün olması gerektiğini bildiren Yüce Rabbimiz, kendisine inanan müminleri şöyle niteler:”...İman edenler, her şeyden çok Allah’ı severler”¹⁷⁴

Allah sevgisinin önüne başka sevgilerin geçilmemesi gerektiği Kur’an’da açıkça belirtilir:”De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin!”¹⁷⁵. Bu ayete göre mü’minlerin, Allah ve Peygamberi; eş, dost, ana, baba, çocuk ve yakınlarından, mal ve mülkten kısaca her şeyden çok sevmeyi öngörmektedir.

İmanı bizlere sevdiren, kalplerimizi imanla süsleyen, küfrü ve isyanı çirkin gösteren Allah’tır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “...Fakat, Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş, inkarı, fasıklığı ve isyanı da size çirkin göstermiştir”¹⁷⁶

İnsanın Allah’ı sevmesi; O’nun rıza ve hoşnutluğunu arzu etmesiyle gerçekleşir. Bu konuda Kur’an’da şöyle buyrulur:” Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirip biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz”¹⁷⁷ diyen müminler, iyiler ve Allah’ın kulları(ibadullah) olarak övülmüşler ve kendilerine cennet ve nimetleri va’d edilmiştir.

Sevgi; özveri, fedakârlık, sabır, itaat, çalışma ve salih ameller ister. Allah’ı seven, Allah’ın da kendilerini sevdiği kulları Kur’an şöyle tarif etmektedir:”Ey

¹⁷⁴ 2. Bakara Suresi,165

¹⁷⁵ 9. Tevbe Suresi, 24

¹⁷⁶ 49. Hucurat Suersi,7

¹⁷⁷ 76. İnsan Suresi, 8-9

mü'minler! Sizden kim dininden dönerse(bilsin ki Allah),öyle bir toplum getirecek ki O, onları sever. Onlar da O'nu severler (ve onlar); mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda çalışırlar. Hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar”¹⁷⁸

Allah'ı sevmenin göstergesi, Peygamberin gösterdiği yolda yürümek ve ona uymaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ:”(Ey Peygamberim!) De ki; Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”¹⁷⁹ buyurmuştur. İnsanoğlu, sevmekten çok sevilmeyi arzu eder. Bu sebeple Allah'ın sevgisini kazanmak, ulaşılabilecek en üstün seviyedir. Çünkü bu seviyeye ulaşıldan Allah hoşnut ve razı olmuş demektir. Bu ayette Allah'ın kulunu sevmesi, kulun peygambere tabi olma, onun yolunu ve izini takip etme şartına bağlanmış bulunmaktadır. Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uymamak, Allah sevgisiyle bağdaşmaz. Allah'ı seven O'nun emir ve yasaklarına uyar. Aksi davranış,”Ben Allah'ı severim, fakat emir ve yasağını dinlemem” demek, imanla ve yukarda ki ayette ifade edilen gerçeğe bağdaşmaz.

Kur'an, kalplerin sevgi ile birleşmesine önem verir. Mü'minin gönlü sevgi ile doludur. Allah Teâlâ iman edenlerin kalplerini sevgi ile birleştirmiş, onları bu sevgi ve bağlılıkla güçlendirmiştir. “Ve kalplerin arasını sevgi ile birleştirdi. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, yine sen onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah, onların arasını sevgi ile birleştirdi.”¹⁸⁰

Bütünüyle bu ayetlerden anlaşılan, insan için en büyük mutluluk Allah sevgisine ulaşmaktır. Allah, zalimleri, fesatçıları, kafirleri, israfçıları, haddi aşanları, kibirlenip böbürleneni sevmez. Buna karşılık tevbe edenleri, sabredenleri, takva sahiplerini, ihsanda bulunanları, adil olanları, ibadet edenleri, tevekkül edenleri sever. Müslümanın görevi, sevgisini iyiye, güzele ve meşru olana yöneltmektir. Sevdiğini Allah için sevmeli, sevmediğini yine Allah için sevmemelidir. Sevgi

¹⁷⁸ 5.Maide Suresi,54

¹⁷⁹ 3.Al-i İmran Suresi,31

¹⁸⁰ 8.Enfal ,63

İslam'ın temel bir ilkesidir. Bu konuda sınır tanımaz ifadelerle sevgi duygusu Kur'an'da yüceltilmiştir. İnsan ruhunu olgunlaştıran manevi gıdalardan biri olan sevgi, özellikle çocuklardan esirgenmemelidir. Çünkü çocuğun ruhunda her türlü iyiliği filizlendirecek olan sevgidir. Sevgiden mahrum olarak yetişen çocuklar katı yürekli ve acımasız olmaya yatkındırlar. Bu mahrumiyet onların ruhunu kesinlikle olumsuz yönde etkiler.

Merhamet kelimesi ise Kur'an-ı Kerim'de bir ayette ¹⁸¹geçerken (Beled,90/17), rahmet 114 defa tekrar edilmiştir. Ayrıca 260 ayette Allah'ın rahman ve rahim isimleriyle aynı kökten gelen çeşitli isim ve fiiller yer almakta, bu ayetlerin büyük kısmında Cenab-ı Hakk'ın mü'minlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik lutuf ve ihsanlarından söz edilmektedir. Bazı ayetlerde merhamet kavramı insanlar arasındaki acıma duygusunu ve bu duygudan kaynaklanan iyiliği ifade etmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğu Kur'an'da şöyle anlatılır: “(Ey insanlar!) Andolsun ki size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹⁸²

Mü'minlerin en belirgin özelliklerinden birinin de merhametli olmalarını ayet-i kerime şöyle açıklıyor: “Sonra iman edip de, birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenler var ya, işte onlar ahiret mutluluğuna erenlerdir.”¹⁸³

Kur'an-ı Kerim'de ilahi rahmetin her şeyi kuşattığı, Cenab-ı Hakk'ın rahmeti kendisine farz kıldığı belirtilmiştir. “Rahmetim her şeyi kuşatmıştır”¹⁸⁴. “Arşı taşıyan ve onun yöresinde çevrelenen melekler, O'na iman ederler ve inananlar için şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz! Sen in rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır.”¹⁸⁵ “Ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı. Şöyle ki; sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra

¹⁸¹ 90. Beled Suresi,,17

¹⁸² 9. Tevbe Suresi, 128

¹⁸³ 90. Beled Suresi,17

¹⁸⁴ 7. A'raf Suresi,156

¹⁸⁵ 40. Mü'min Suresi,7

peşinden tövbe eder, kendini düzeltirse (bilmiş olun ki) O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁸⁶

Rahmet, Allah’ın kullarına acıması, onlara sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmesi anlamında Kur’ani bir tabirdir. Allah’ın bu kelimedenden türemiş bazı güzel isimleri vardır; Rahman: Esirgeyen, Rahim:Bağışlayan, Erhamürrahimin: Merhametlilerin en merhametlisi, Hayrurrahimin: “Merhametlilerin en hayırlısı”¹⁸⁷, Zü Rahmetin Vasia:En geniş Rahmet sahibi gibi. Kur’an’da yüzden fazla yerde geçen bu isimler, Allah’ın rahmetinin çok, tükenmez derecede bol ve her şeyi kapladığını gösterir. Cenabı Hak yaratıklarına, şanına yakışır bir acıma ve şefkat duygusu ile muamele eder. Esasen hayatın kaynağı da bu ilahi rahmettir. Dünyaya gelen her canlı yavrusu ancak, Allah’ın verdiği nimetler ve ana-babasının sevgi ve merhametiyle gelişip büyüyebilir. Eğer bu merhamet duygusu olmasa, hayatın devamı mümkün olmazdı. Allah Teâlâ’nın hak yolu bulmaları için insanlara kitaplar, peygamberler göndermesi de rahmetinin bir tecellisidir. “Ey Habibim Muhammed! Biz seni, âlemlere rahmet olarak gönderdik”¹⁸⁸, “Sana bu kitabı, her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik”¹⁸⁹ ayetleri bunu göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim, bizleri çocuklara karşı şefkatle yaklaşmaya davet eder. Lokman suresinde Hz. Lokman’ın dilinden “ Ey oğulcuğum! Allah’a eş koşma. Doğrusu, Allah’a eş koşmak, çok büyük bir zulümdür”¹⁹⁰ buyurur. Burada dikkatimizi çeken, “oğulcuğum” hitabının içten gelen bir sevgi ve şefkati ifade etmesidir. Yani Kur’an, çocuklarımızla konuşmamızdan tutun da, onlara yönelik her türlü davranışlarımızın sevgi ve şefkat temeline dayalı olmasını istemektedir.

¹⁸⁶ 6. En’am Suresi, 54

¹⁸⁷ 23. Mü’min Suresi,/9

¹⁸⁸ 21. Enbiya Suresi,107

¹⁸⁹ 16. Nahl Suresi,89

¹⁹⁰ 31. Lokman Suresi, 13

2.3 Sevgi ve Merhamet Değerlerinin Öğretiminde Etkili Unsurlar

2.3.1 Aile

Aile, toplumu meydana getiren parçaların en küçüğüdür. Çocuğun ilk ve temel eğitimi, aileyle başlamaktadır. Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile kurumunun sağlam temeller üzerine oturması, mutlu ve huzurlu olması, toplumun da mutlu ve huzurlu olması sonucunu doğurur. Kişide şahsiyet oluşumuna dair en uzun dönem aile içinde geçer. Aile, içinde bulunduğu toplumun yapısını, kültür ve değerlerini üzerinde taşır.

Toplumun inanç esaslarının ve ahlaki değerlerinin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan aile kurumu, aynı zamanda çocuğun sosyalleşmesinde ve kimlik kazanmasında da önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu açıdan aile, en etkin eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir. Aileyi diğer ilişki durumlarından ayıran en belirgin özellik, aile üyeleri arasında her şeyden önce sevginin egemen olmasıdır.

Bir ailede sevgi ve muhabbetin var edilebilmesi ve sürdürülebilmesi için genellikle şu şartlar öngörülmektedir¹⁹¹:

- Aile fertlerinin tümünün birbirleri karşısında, değerli olabilmeleri, Birbirlerine güven duyabilmeleri,
- Yakınlık ve dayanışma içinde olmaları,
- Sorumluluk duymaları (anne-baba rolünü gerektiği gibi oynamaları),
- Zorluklarla mücadele ederek onların üstesinden gelebilmeleri,
- Kendini gerçekleştirme ve mutluluk içinde yaşama için uygun ortamı oluşturabilmeleri,
- Sağlıklı bir manevi yaşama sahip olmaları.

Aile ortamı bu ihtiyaçları karşılamalıdır. Yoksa sistem sağlam temeller üzerine oturmamış, sevgi ve muhabbet ortamı oluşmamış olur.

Aile, duyguların oluşturduğu bir ortamdır. Anne babada çocuğa karşı duyulan sevgi bu ortamı daha da yoğunlaştırır. Duygusal ortamın varlığı ancak birbirini

¹⁹¹ Doğan Cüceloğlu, Yetişkin Çocuklar, s.66-67

seven, birbirine saygı duyan, hoşgörü ve merhamet ilkelerini gözeten ailelerde mümkün olur. Dilimizde “yuva” kelimesi ile anlatılan bu durum, ailenin sağlıklı yürütülmesinin temel unsuru olduğu gibi, çocuğun iyi eğitilmesinin de ön şartıdır.¹⁹²

Bu sevgi ve rahmet ortamı büyük ölçüde çocuğun eğitimine de yansır, belirleyici rol oynar. Ana-baba, çocuk arasındaki yoğun duygusal ortam giderek çocukta, “iç ana-baba” terimi ile karşılanan bir mekanizma oluşturur. Çocuk içerik kazandırdığı bir ana-babayı sürekli içinde hisseder. Bu ana-baba çocukta dış dünyayı ve toplumu temsil eder. Toplum kurallarının bekçiliğini yapar. Çocuk bu kurallara aykırı bir şey yaptığında iç ana-baba ona kendisini suçlu hissettirir. Çocuğun kendine özgü psikolojik yaşamını belirleyen iç çocuk ile iç ana-baba arasındaki iletişimin dengeli oluşu, ancak çocuğun sağlıklı bir gelişim ortamında büyümesi ile oluşur. Yoksa denge sarsılır.¹⁹³

Çocuk eğitiminde aile içinde anne ilk sırayı almaktadır. Çünkü bir anne çocuğunu başka hiç kimsenin bilemeyeceği biçimde tanır. Anne çocuğuna olan ilgi ve alakasını sevgi ile göstermelidir. Çocuk annesi tarafından sevildiğini hissettiği andan itibaren, anne tarafından her türlü eğitimi kabul edecektir. Anne sevgisinin çocuğa dengeli, sürekli ve tutarlı bir şekilde verilebilmesi, çocuğu fizyolojik ihtiyaçları kadar önemlidir. Annenin sıcaklığını ve sevgisini hissedebildiği ölçüde çocuk, kendini güvende hissedecektir. Bunun için çocuk sevgi duygusunu ilk olarak anneden öğrenmektedir.

Çocuk eğitiminde anneye düşen ilk görev, bu konuda bir uzman gibi bilgi sahibi olmaktır. Bu husus hiçbir şekilde ihmal edilmemelidir. Her anne, yaşadığın çağın toplumsal hayata hâkim değerlerini bilmek, bunların eğitime yansıyan izdüşümlerini kestirmek, konu ile ilgili araştırma sonuçlarını takip etmek ve uygulamalarını bunların ışığında yapmak zorundadır. Çünkü çocuğun eğitimi, ancak annenin bu konudaki bilgi ve mahareti ile mümkündür. Çocuk bu yönden annenin bir parçasıdır. Onun ilgisine gece ve gündüz her an ihtiyacı vardır. Annenin ikinci

¹⁹² Abdurrahman Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, İstanbul,1996, s.141

¹⁹³ D. Cüceloğlu, Yetişkin Çocuklar, s.38

görevi, eğitimin üzerine kuracağı sevgi ve şefkat ilkesini, hiçbir aşamada bir an bile elden bırakmamaktır. Çünkü anne, ailede şefkat ve sevgiyi, sığınılacak yeri temsil eder¹⁹⁴.

Çocuk üzerinde annenin önemi, kuşkusuz babanın rolünü önemsiz kılmaz. Baba çocuğun kişilik gelişiminde özdeşim modeli olması sebebiyle büyük önem taşır. Babanın yokluğu, pasifliği ya da ilgisizliği çocuğun kişilik yapısını, ruh ve beden sağlığını büyük ölçüde etkileyebilir ve bazı uyum ve davranış bozukluklarına sebep olabilir.

İlk yıllardan itibaren gelişmeye başlayan kişilik, altı yaşlarında ana hatlarıyla belirginleşir. Bu yaşta çocuğun belli başlı yönelişlerinin birçoğu kökleşmiş ve yerleşmiş olur. Çünkü altı yaş sonuna kadar olan dönem, çocukta öğrenmeye ve eğitime açık olan bir çağdır. Kişilik gelişiminin %60'ı bu yaş dönemi sonuna kadar tamamlanır. Bu yaştan sonra kişiliği değiştirmek oldukça zordur. Doğru ve başarılı bir okul öncesi eğitimi, aile ortamında çocuğa çok şey kazandırır. Anne babaların tutumları, değerleri, davranışları, sözleri çocuk için çok önemli birer bilgi kaynağıdır. Çocuk onların davranışlarını gözleyerek çok şey öğrenir.¹⁹⁵

Anne babanın çocukla kurduğu sıcak ilişki, çocuğun onların duygu, düşünce, davranış ve inançlarını örnek almasında son derece etkilidir. Yine sevgi, saygı, merhamet ve hoşgörü gibi değerlerin benimsenmesi, çocuğun bunları ailede uygulamasını görmesiyle yakından ilgilidir. Ebeveynlerin ihtiyaç sahiplerini gözetmesi, yaşlı bir büyüğe yardım etmesi, yaralı bir kuşu tedavi etmesi ya da sokakta acıkan bir hayvana yiyecek vermesi gibi davranışlar çocuğa iyi birer örnek olurken ondaki merhamet duygusunun uyanmasına doğrudan etki edecektir.

Aile bireyleri içerisinde özellikle anne ve babalar, çocukta dini duygu, düşünce ve ahlaki davranışların oluşmasında doğrudan ya da dolaylı bir etkiye sahip olan en önemli rol modellerdir. Zira çocuk, sevdiği, yakınlık duyduğu, davranışlarını örnek

¹⁹⁴ Abdurrahman Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s.172

¹⁹⁵ Mustafa Tavukçuoğlu, "Okul Öncesi Çocuğun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi", S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 2002, s.56

aldığı, taklit etmeye çalıştığı ve kendisiyle özdeşim kurduğu insanları model olarak kabul eder. Ailede çocuklar eğitilirken, anne farklı, baba farklı düşünce ve davranış örnekleri ile çocuğa yaklaşmamalı ve farklı modeller ortaya koymamalıdır. Yine aynı çatı altında yaşayan dede, nine, teyze, hala, amca, dayı gibi başka büyükler de varsa, onlarla da fikir ve davranış birliği içine girilerek, çocuklara tek tip örnek oluşturulmalıdır.

Sevgi ve merhamet dolu bir ortamda yetişen çocuk, hayatının ileriki dönemlerinde zorluklar karşısında dayanıklı olur ve iyi bir şekilde mücadele edebilir. Anne babası tarafından sevgi ve şefkat gören ve bu anlamda yeterli doyuma ulaşan bir çocuk, gelecekte kendisini bekleyen tehlikelerin kucağına kolayca düşmez. Fakat bazı anne ve babalar, yaratılıştan gelen bu sevgi ve şefkat duygusunun ölçüsünü ayarlayamazlar. Gereğinden fazla şefkat gösterip aşırı koruyucu bir tutum sergileyerek çocukların yapması gereken işleri bile kendileri yapmaya çalışırlar. Bu şekilde aşırı sevgi ve şefkate boğulmuş, her ihtiyacı büyükleri tarafından karşılanan çocuklar, büyüseler bile ruhsal olarak olgunlaşamazlar. Şımarık ve aşırı nazlıdırlar. Bunun için çocuklara dengeli davranmalı, tutarsız ve aşırı hareketlerden kaçınmalıyız. Çocuğun doğru davranışlarını tespit ettiğimizde, memnuniyetimizi göstererek onu cesaretlendirmeli, yanlış davranışlarında ise onları onaylamadığımızı belli etmeliyiz. Çünkü sevilen bir çocuk, anne ve babasının sevgisini kaybetmek istemediğinden davranışlarını ona göre ayarlar. Çocuk eğitiminde aşırı baskı ne kadar zararlı ise, aşırı korumacı sevgi de o kadar zararlıdır. En güzel yol, dengeli ve ölçülü bir şekilde davranma biçimidir.

Çocuk, zayıf bir varlık olduğu için büyüklerden daha fazla sevgiye muhtaçtır. Sevgiden mahrum olarak yetişen çocuklar, katı yürekli ve acımasız olmaya daha yatkındırlar. Kimse tarafından sevilmediğini gören çocuk, kendisini yalnız, kimsesiz ve hiçbir işe yaramayan niteliksiz biri olarak hisseder. Çocuk, yaşadığı ortamda başkaları tarafından sevilip sevilmediğini iyi bilir. Sevildiğini hissederse rahat ve huzur içinde gelişimini sürdürür.

Eğitimde en temel ve en etkili anne-baba yöntemlerinden biri iyi örnek veya model olmaktır. Çünkü çocukta öğrenmenin ilk ve basit şekli, çevresinde gördüğü

davranışları taklittir. Ama küçük yaşlarda özellikle de beş-altı yaşlarına kadar bu yetenek daha kuvvetlidir. Bu nedenle çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri oluşturmaya dikkat edilmelidir. Çoğu zaman biz büyükler, onlar hakkında, o küçüktür, henüz akli ermez dediğimiz halde yaptığımız yanlışlıklar onların gözünden kaçmaz. Yani çocuklarına kötü örnek olanlar, nasihat ve öğütle onları güzel davranışlara yönlendiremezler. Dolayısıyla, çocuklarını sevme iddiasında bulunan anne ve babalar, onlara iyi örnek olabilmek için her şeyden önce kendilerini ve aile ortamlarını ıslah etmelidirler. Çünkü sevgisiz, saygısız, acımasız ve ilgiden uzak bir ortamda, çocuğun bütün hayatını ve davranışlarını etkileyecek olan sevgi ve merhamet gibi değerlerin kazandırılması mümkün değildir.

Çocuklara dini duygular kazandırmak için vazgeçilemeyecek metotlardan birisi de, sevgi motifinden istifade edilmesidir. Diğer duygular gibi sevgi duygusu da doğuştan vardır. Ancak geliştirilmeleri sonradandır ve çoğu zaman da dışarıdandır. Onun için çocuklardaki sevgi duygusunun büyükleri tarafından iyi yönlendirilerek geliştirilmesi gerekir. Çünkü sevgi ile Allah inancı ve din duygusu verilen çocuklarda aynı zamanda kuvvetli bir güven duygusu geliştirilmiş olur.¹⁹⁶

Bu nedenle sevgi, çocuğa kazandırmak istediğimiz güzel ahlaki davranışların temelini oluşturur. Ancak sevgi ve şefkatle çocuğu iyi bir şekilde terbiye etmek ve onu yararlı bir insan haline getirmek mümkün olur.

2.3.2 Sosyal Çevre

İnsanlar yaratılışları gereği toplum hayatı yaşamak zorundadırlar. Toplumu oluşturan insanların sahip olduğu ortak kültürü din, dil, töre, hukuk ve toplumsal değerler meydana getirir.

Çocuğa bu değerler nasıl aktarılır? Şüphesiz bunun birinci şartı toplum içerisinde yaşamaktır. Böylece bu değerleri görür, duyar, hisseder, tecrübeler yapar ve öğrenir¹⁹⁷

¹⁹⁶ Mustafa Öcal, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, Ankara, 1991, s.83

¹⁹⁷ İbrahim Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, İstanbul, 2000, s.147

Çocuğun yetiştirilmesi ve sosyalleştirilmesinde en büyük sorumluluk anne ve babaya yüklenmiştir. Fakat çocuğun sosyalleşme olayı, yalnız aile çevresinin çizdiği sınırlar içinde kalmaz, toplum çevresinde de devam eder. Yani toplum, çocuğun eğitiminde önemli bir faktör olarak rol oynar.

Bir toplumun yaşam biçimi o toplumdaki çocuk yetiştirme anlayışını ve yöntemlerini belirler. Gelenekler başta olmak üzere bir ülkenin ekonomisi, tarihi, coğrafyası, o toplumun ulusal kişilik yapısını oluşturur. Buna göre o toplumun yaşam biçimi oluşur. Çocuk eğitilirken, yaşanan bu hayat, eğitime de yön verir. Batı toplumunda çocuk bağımsız bir kişiliği, parayı ve başarıyı hedefleyen çalışmalar yapar. Gelenek ve asaleti umursamaz, yaşlılara karşı ilgisiz ve aile bağları zayıf olarak yetişir. Buna karşılık doğu toplumları geleneğe bağlı, büyüklere saygılı bir nesil yetiştirmek ister. Aile bağları da son derece güçlüdür. Görülüyor ki yaşama tarzı değiştikçe eğitim de değişmektedir. Bu manada karşıtlık gösteren eğitim tarzları arasında da üstünlük veya düşüklük aramak yanlıştır. Her iki eğitim uygulamasının da olumlu ve olumsuz yönleri olabilir¹⁹⁸

Çocuklarda dini duygu ve düşüncenin gelişmesinde sosyal çevrenin ve kitle iletişim araçlarının önemli etkileri ve katkıları vardır. Televizyon görsel ve işitsel olarak etkili bir iletişim aracı olması nedeniyle insanlığı etkileyen yayın organlarının başında gelmektedir. Televizyon, olumlu bir uyarım kaynağı olmasının yanında, aile içi ve dışı toplumsal etkileşimi en alt düzeye indirdiğinden, çocuğun sosyal gelişimine olumsuz etkisi vardır. İlk çocukluk döneminden itibaren çocuklar, kendilerine model olarak seçtikleri TV'deki dizi kahramanlarının özelliklerini, günlük yaşamlarına ve oyunlarına yansıtmaya başlarlar. Bu nedenle olumsuz uyarımlar içeren bir film, çocuktaki saldırganlık dürtülerini harekete geçirerek onu saldırgan yapabilir. Çocuk ve genç açısından bakıldığında, bilgisayarın, iyi değerlendirildiği takdirde eğitim ve gelişime olumlu katkılarının olduğu bir gerçektir. Bilgisayar kullanımı sınırlı bir süreyi aştığı takdirde, olumsuz etkilerde de bulunabilir. Özellikle okulöncesi dönem çocuğunun günlük programında bilgisayarın

¹⁹⁸ A. Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, s.132-135

yeri sınırlı olmalıdır¹⁹⁹ . Çocuklar için hazırlanan bilgisayar oyunlarında ve televizyon programlarında yardımseverlik, sevgi, saygı, adalet, merhamet gibi insani değerler verilerek çocukta bu duyguların uyanmasına zemin hazırlanmalıdır. Televizyon, çocuk için ne arkadaşın ne de oyunun yerini alabilir. Oyun, çocuklar için tabii ve fitri bir ihtiyaçtır. Oyun, çocuğun duygularının dışa çıkmasına yardımcı olur. Bu oyunlar sırasında çocuğun kişisel ve ahlaki özellikleri, toplumsal davranışları belli bir kalıba girer. Bundan dolayı çocukları, toplumsal yardımlaşma ve insanları sevme duygusunu geliştiren oyunlar oynaması konusunda teşvik etmeli, bu konuda onlara yardımcı olmalıdır.

Okulöncesi dönemdeki çocuğun, anne babanın güven verici beraberliğine, kendi yaşlılarıyla çeşitli oyunlar oynamaya, güzel öyküler dinlemeye ihtiyacı vardır. Bunun için anne ve babalar zaman zaman televizyonu kapatabilmeli, farklı uğraşlarda bulunarak çocuklarına örnek olabilmeli aynı zamanda toplumsal değer yargılarını değiştirmeye neden olan dizileri izlemelerine engel olmalıdırlar. Çocuklar için dışarıdan alınması planlanan dizi ve çizgi filmler, öncelikle uzmanlar tarafından değerlendirilmeli, uygun görüldüğü takdirde satın alınmalıdır.

Çocuk, yetişme süreci içinde en yakın çevresi olan ailesiyle, onlarla ilişki halinde bulunan hısım, akraba ve komşular ile doğrudan ve dolaylı olarak güçlü bir etkileşim halindedir. Çevresiyle olan etkileşimi ile kendi sınırlarını öğrenmeye başlayan çocuğun ilgileri de gelişir. Örneğin; çoğunlukla dindar insanların yaşadıkları, dini değerlere saygı duyulan bir çevrede yetişen çocuklar bu ortamdan etkilenir ve dini duygu ve düşünceleri erkenden uyanarak olumlu yönde gelişir.

Aile içinde, oyunda ve daha sonra okulda diğer çocuklarla karşılaştıkça paylaşma, yardımlaşma, acıma, sevme, üzülmeye, korku, öfke gibi tecrübeler yaşar.

Kültürel yönden zayıf insanların bir köyde, bir kasabada veya bir mahallede toplanmış olmaları, kendi gelişmelerine olumsuz etkiler yaptığı gibi, çocukların dini ve ahlaki terbiyelerinde daha olumsuz etkiler yapmaktadır. Çocuğun sokakta

¹⁹⁹ Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.219, 220, 221.

öğrendiği birtakım argo sözler veya hoş olmayan davranışlar ister-istemez eve taşınmaktadır. Bu durum ise, çocuğun ailedeki dini-ahlaki terbiyesinde bir takım güçlükler ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal çevre, kültür bakımından güçlü, fakat inanç ve ahlak yönünden zayıf olabilir. Böyle çevrede oturan bazı aileler, kendi çocuklarına dini bilgiler veremezler ya da vermek istemeyebilirler. Bu tür ailelerle komşuluk yapan diğer aile çocuklarının iletişimde problemler çıkabilmektedir²⁰⁰. Bulduğumuz çevredeki insanlar bize veya çocuklarımıza kötü örnek teşkil ediyor, özellikle çocuklarımızın ahlaki anlayış ve niteliklerini olumsuz yönde etkiliyorsa o çevreden uzaklaşmamız gerekir.

İlk çocukluk çağında çocuğun ahlaki ve duygusal gelişimine etki eden sosyal ortamlardan biri de okulöncesi eğitim kurumlarıdır.

Çocukların geleceğini belirleyecek olan toplumsal ve ahlaki değerlerin aktarılması daha yaşamın ilk yıllarında başlar. Temel bilgi ve beceriler bu dönemde kazanılır. Okul öncesi eğitim kurumları da çocuklar için yeni bir arkadaş çevresi, geniş bir oyun ortamı ve çeşitli deneyimler kazanacağı bir yer olması nedeniyle oldukça önemlidir. Çocuklar kendi yaşitlarıyla bir arada vakit geçirirken saygı göstermeyi, paylaşmayı, birbirleri için bir şeyler yapabilmeyi öğrenirler. Çocuğun gelecekte toplum ve ahlak kurallarına uyum göstermesinde burada oyunun ve oyunun kuralına alışık olmasının rolü de büyüktür. Ahlaki değerlerimizden sevgi, saygı, yardımlaşma, şefkat, hoşgörü gibi değerlerinin temelini oluşturan davranışlar da bu ilk yıllarda kazanılır. Bu yaştaki çocuklara istenilen davranışları aktarmada masal, hikâye anlatımı türünden sözlü faaliyetlerden, renkli resimli kitaplardan ve eğitici filmlerden yararlanılabilir.

²⁰⁰ Mustafa Öcal, "Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1996, sayı 3, s.190

2.4 Hadislerde Sevgi Ve Merhamet Konularının İşlenişi

2.4.1 İnsanın Allah'ı Sevmesi

Sevgi (muhabbet) ve merhamet konusu hem Allah'a hem insanlara nispet edilerek hadislerde geniş bir şekilde yer almıştır. Bu hadislerde iyilikseverlik, hoş görü, yumuşak huyluluk, kolaylaştırıcı olma, kusurları örtme, hayâ, iffet, takva ve güzel davranma Allah'ın sevdiği özellikler arasında zikredilir. İnsanların birbirlerini sevmelerini isteyen çok sayıda hadis bulunmakta olup bu sevginin sırf Allah rızası için olması gerektiği belirtilmektedir. Çünkü “Amellerin en üstünü Allah için sevmektir”²⁰¹. “Sevdiğini Allah için sevmek, yediğini de Allah için yermek imandandır”²⁰². Bir kutsi hadiste “Benim için birbirini sevenlere, benim için bir araya gelenlere muhabbetim vacip olmuştur”²⁰³ buyrulmuştur.

Sevgilerin en büyüğü, en güzeli, en değerlisi ve en gerçeği hiç şüphesiz Allah sevgisidir. O aşk ve sevgi ki hayatımızın anlamıdır, ruhudur.

Çocuğun dünyaya gözünü açtığından itibaren en çok muhtaç olduğu şey sevgidir. Çünkü onun maddi beslenmesinde anne sütü ne kadar gerekliyse manevi beslenmesinde de sevgi o kadar önemlidir. Sevgi çocuğun şahsı için olduğu gibi, başkalarıyla ilişkileri açısından da önemlidir. Özellikle Allah-kul ilişkisi açısından sevginin yeri tartışılmaz. Sevginin ihmal edildiği bir din eğitiminde Allah ile kul arasındaki ilişki anlamsız, sıradan bir ilişki haline gelir ve böyle bir ilişki de inancın da ibadetin de hazzını duymaya yetmez. Bunun için çocuklara ilk öğreteceğimiz şey Allah inancı ve Allah sevgisi olmalıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber, “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime ‘La İlahe İllallah’ olsun”²⁰⁴ tavsiyesinde bulunmuştur.

Hangi yaşta olursa olsun, çocukların dini düşüncelerinin merkezini ‘Allah’ kavramı oluşturur. Çocukların Allah hakkında fikir yürütmeye başladıkları dönem 4 yaş civarındır. Bu dönem çocukları henüz soyut düşünemediklerinden dolayı, Allah

²⁰¹ Ebu Davud, Sünnet,2

²⁰² Buhari, İman, 1

²⁰³ Müsned, IV, 386

²⁰⁴ Abdurrezzak b. Muhammed es-San’ani, Musannef, 1983, c.IV, s.334

tasavvurlarının da somut olacağı tabiidir. Duygu, düşünce ve zihni gelişimlerine paralel olarak, onlardaki Allah tasavvuru da zamanla değişecek ve gelişecektir.

Çünkü onlar, 5-6. yaşlarından itibaren kafalarında tasavvur ettikleri “Yüce Kudret”i insanlardan ayırt etmeye başlayacaklardır.²⁰⁵ Bu dönemde Allah’ın çocukları sevdiği ve onları melekleri vasıtasıyla koruduğundan bahsedilebilir.

Okul öncesinde çocuğun Allah inancına yönelik eğitim uygulanırken sevgi esas alınmalıdır. Çocuğa Allah korkusuyla bazı davranışları yaptırma yoluna gidilmemelidir. Örneğin; “bunu yaparsan Allah seni sevmez, seni taş yapar, cehenneminde yakar” gibi ifadelerle yaptığı işten vazgeçirilmeye çalışılır. Bu uygulama ile çocuğun zihninde cezalandıran, azap veren bir Allah anlayışı oluşmaktadır. Bunun yerine çocuğun zihninde seven, insanlara çeşitli nimetler veren, bağışlayan bir Allah anlayışı oluşturmak gerekir.

İnsanın en çok Allah’ı sevmesi gerektiğini Peygamber (a.s.) : “Sizi nimetleriyle rızıklandığı için Allah’ı seviniz”²⁰⁶ sözüyle ifade etmiştir. Bizler de çocuklara, dünyadaki bütün varlıkların, insanın faydalanması için yaratıldığı, ona sayısız nimetler verildiği ve bu nimetlerin yokluğunun zorluğunu anlatabiliriz.

Allah sevgisi insanlarda yaratılıştaki mevcut olan bir duygudur. Onun için bütün ilahi dinler önce Allah sevgisi ve inancı telkin ederler. İnsanın doğuştan sahip olduğu bu özelliğiyle Allah’ı bulup kavrama yeteneğinin olduğunu şu hadisten anlıyoruz: “Her doğan (çocuk) fitrat üzere doğar. Fakat annesi babası onu kendi dinlerine döndürürler. Yahudi iseler; Yahudi, Hıristiyan iseler; Hıristiyan veya Mecusi iseler; Mecusi yaparlar”²⁰⁷. Hadiste geçen fitrat kelimesi; hakkı, gerçeği kabul ve idrak edebilme kabiliyeti demektir²⁰⁸

Demek ki fitrat; bireyin doğuştan tabii olarak Allah’a inanmaya yetenekli ve dini inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılıştaki olduğu anlamına gelmektedir. Dini

²⁰⁵ M. Öcal, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, s.73-74

²⁰⁶ Tirmizi, Menakıb,33

²⁰⁷ Müslim, Kader,23, Tirmizi, Kader,5

²⁰⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul, 1992, c. VI, s.3824

ve kutsal kavramlara özel bir ilgi göstermektedir. Bununla birlikte çocuk iyiliğe ve kötülüğe elverişli olduğu gibi, doğruya ve yanlışın inanmaya da yetenekli bir yaratılışa sahiptir.²⁰⁹ Çocuk hangi ırk ve dine mensup anne ve babadan dünyaya gelirse gelsin, kendisine yapılacak inanç telkinlerini alabilecek bir kabiliyete hazır olarak dünyaya gelmektedir. Öte yandan bir hadis olarak nakledilen ifadeye göre:”Küçüklükte öğrenilenler, taş üzerine nakşedilmiş gibidir”²¹⁰. O halde, ailede çocukların dini ve ahlaki terbiyelerinde, zihinlerinde Allah inancı ve sevgisinin yerleştirilmesinde anne-babalar büyük sorumluluklar taşıyor demektir.

Dini gün ve geceler çocuğa Allah sevgisini kazandırmada birer fırsattır. Bu günlerde yetişkinler, çocuklarla birlikte sesli dualar edebilir, böylelikle Allah’a yönelme olan duanın nasıl yapılacağı konusunda model olunabilir. Böylece ebeveynin yapmış olduğu bu Allah’a teşekkür eylemi ile çocuk, Allah’a minnettarlığın yaşamın bir parçası olduğunu öğrenecek ve Allah sevgisini hissedecektir.

2.4.2 Allah’ın İnsanı Sevmesi

Allah sevgisi, bir mü’min için en üstün duyguların başında gelir. İnsanoğlu, sevmekten daha çok sevmeyi arzu eder. Bu sebeple Allah’ın sevgisini kazanmak, ulaşılabilecek en üstün seviyedir.

Allah’ın insanı sevmesi; onun söz, fiil ve davranışlarından memnun ve razı olması, ona nimet vermesi, itaat edip isyandan sakınmasını istemesi demektir. Allah’ın bir insanı sevmesi, o insanın doğru yolda olduğunun bir göstergesidir.

Allah bir insanı severse insanlar da o kimseyi severler. Bu konuyu şu hadis en güzel şekilde açıklıyor:

“Allah, bir kulu sevdiği zaman Cebrail’e seslenir (ve ona şöyle der):
-“Ben filanı seviyorum, sen de onu sev.” Bunun üzerine Cebrail de onu sever ve gökyüzündekilere seslenir:

²⁰⁹ M.Tavukçuoğlu, a.g.m, s.58

²¹⁰ Acluni, Keşfu'l-Hafa, 3.baskı, Beyrut 1352,c. I, s.196

- “Allah, filanı seviyor siz de onu sevin.” Bunun üzerine göktekiler de onu severler. Sonra yeryüzünde insanlardan onu tanıyan Müslümanların gönlüne o kimse hakkında bir sevgi konulur da, Müslümanlar arasında o kimse sevilir ve iyi kimse olarak anılır”²¹¹

Allah’ın, Cebrail’in, göktekilerin ve yerdekilerin sevdiğini bildirdiği bu kimseler, iman edip salih amel işleyen kimselerdir²¹². Sevgi nasıl bir ihtiyaç ise sevilme de aynı derecede bir ihtiyaçtır. Çocuklara Allah’ın sevgisini kazanmanın yolları anlayış seviyelerine uygun olarak anlatılmalıdır. Kendilerine Allah nasıl anlatılırsa, onlar da O’na öyle inanırlar. Bunun için çocuklara Allah inancı ve iman duygusu öncelikle “sevgi” ile verilmelidir. “Yalan söylersen, Allah seni taş yapar!” yerine: “Doğru söylersen Allah seni çok sever, “ Allah uslu çocukları cennetine koyar” gibi ifadeler kullanarak, çocukların Allah’ın sevgisini kazanmalarına yardımcı olunmalıdır.

Mü’min, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına ne kadar uyarsa, o nispette Allah’ın sevgisini kazanmış olur. Bir kutsi hadiste Peygamberimiz(a.s.), Yüce Allah’ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir:

“Kulum bana ancak kendisine farz kıldığım şeyleri sevmesiyle yaklaşabilir. Kulum bana daima nafil ibadetlerle yaklaşmak ister. (Farz ve nafil görevleri yapa yapa) nihayet (benim sevgimi kazanır da) ben onu severim. Ben kulumu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı(mesabesinde) olurum. (Bu azalarıyla olmasını istediği bütün dileklerini veririm) .Benden bir şey istediği zaman istediğini ona ihsan ederim. Bana sığınırsa onu korurum”.²¹³ Buradan anlıyoruz ki, Allah bir kulunu sevdiğinde, o kulun her işinde O’nun sevgi ve yardımı görülür.

Sevgi aynı zamanda güvenmektir. Sevgi dolu bir kalple Allah’a yönelteceğimiz çocuklarımızın kendilerine güven duyguları gelişecektir. Allah’ın her zaman

²¹¹ Müslim, Birr, 157

²¹² Meryem, 96.ayet:”İman edip Salih amel işleyenler, Rahman onlar için bir sevgi varedecektir.”

²¹³ Buhari, Rikak, 38

kendilerini koruyacağına inanacaklardır. Sıkıştıkları ve bunaldıkları zamanlarda, Allah'tan kaçmak yerine O'na sığınacaklardır. İşte bu duygu, çocuklara büyük bir rahatlık ve huzur verecektir²¹⁴.

Çocuğun din eğitimine kolaydan zora giden bir yol izlenmelidir. Çocuğun dil gelişimine paralel olarak öncelikle çocuğa “Allah” kelimesi sonra Hz. Peygamberin çocuklara öğreteceğiniz ilk kelime “La-ilahe illallah” olsun tavsiyelerine uyarak İslam'ın tevhid inancını içeren Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şهادet öğretilmelidir. Dua da okul öncesi çocuğun eğitiminde önemli bir yer tutar. Çocuğun duayı her istediğinde Allah'a yönelmesi olarak öğrenmesi sağlanmalıdır. Çocuğun küçük yaştan itibaren Allah'a yönelip bağlanması, O'nun yanında olduğunu hissetmesi ve güven duyması için dua eğitimine erken başlanmalıdır. Çünkü Allah tarafından sevilme duygusu, geleceğe ümit ve sevgi ile bakmalarını sağlayacak ve onları sağlam, dengeli ve tutarlı birer kişiliğe kavuşturacaktır. Bu yaştaki çocuğa yemek duası gibi kısa kalıp duaların yanında kendi kelimeleri ile dua etmesi de öğretilmelidir.

Allah'ın sevdiği kullarına ihsanı ve ikramını Peygamber (a.s.) şöyle bildirmiştir: “ Allah sevdiklerini ateşe (cehenneme) koymaz”²¹⁵. “ Allah dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. Ahireti ise sadece sevdiği kimseye verir”²¹⁶. “ Allah bir insanı sevdiği zaman, birinizin hastasını (soğuk) sudan koruduğu gibi onu dünya(nın kötülüklerinden)dan korur”²¹⁷.

Allah sevgisi gerek psikolojik ve gerekse din bakımından önemli bir kavramdır. Dini anlayışa göre, sevginin temel kaynağı aşkın bir varlık olan Allah'tır. Böyle bir sevgiden mahrum olan insan mutsuz, yine böyle bir sevgiye dayanmayan kulluk verimsizdir. Allah sevgisiyle beslenmeyen bir dünyada insan-Allah ilişkisi, insan-insan ilişkisi, insan-hayvan ilişkisi ve insan-doğa ilişkisi bozulmakta, hayatın ahengi ortadan kalkmaktadır. Çocuklarımıza, doğuştan var olan sevgi duygusunu

²¹⁴ Halis Ayhan, Din Eğitimi ve Öğretimi, s.107

²¹⁵ Ahmed b.Hanbel, III, 255

²¹⁶ Ahmed b.Hanbel, I, 207

²¹⁷ Tirmizi, Tıb,1, c.IV,381

anne baba olarak ne kadar iyi hissettirebilirsek onlara kazandırmak istediğimiz Allah sevgisi, Peygamber sevgisi gibi ulvi duyguları aktarmamız da o kadar kolay olacaktır.

2.4.3 Peygamber Sevgisi

Çocuklara dini duygu ve düşünce eğitimi verirken Allah sevgisinden sonra en çok üzerinde durmamız gereken konu Peygamber sevgisidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de; "Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur"²¹⁸, "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın"²¹⁹ buyruluyor. Allah'ın kulunu sevmesi, kulun Peygambere uyma, onun yolunu ve izini takip etme şartına bağlanmış bulunmaktadır. Çünkü sevgi sadece sözle değil seven kimsenin sevdiğinin emrine, arzu ve isteklerine uymasıyla olur.

Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: "Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını tadar: Allah ve Rasulünü herkesten fazla sevmek, Sevdiği kişiyi yalnız Allah için sevmek, Allah kendisini inkârcılıktan kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek."²²⁰

İslam'ın ikinci temel esası olan Hz. Muhammed'e inanma din eğitiminde önemli bir yer teşkil eder. Din eğitimi ve peygamber inancı açısından çocuklara Peygamberimiz ve peygamberler tanıtılmalıdır. Üç dört yaşlarından itibaren çocuklar dini hikâyeleri dinlemekten zevk almaktadırlar. Bunun için Kur'an'da geçen peygamberlerin hayatlarını anlatan çocuk kitapları kullanılabilir. Peygamberlerin inançları uğruna çektikleri sıkıntı ve eziyetlere karşı sağlam bir irade ile dayanmaları, gerektiği zaman mucizeler göstermeleri ve Allah'ın yardımıyla başarıya ulaşmaları anlatıldığı zaman çocuklar üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle Peygamberimizin hayatı, çocukluğu, mucizeleri, savaşları v.s. çocukların zevkle dinlediği konulardır.

Bir gün kalbi Peygamber sevgisiyle dolu adalet timsali Hz. Ömer Peygamber Efendimizin huzuruna gelerek:

²¹⁸ 4. Nisa, 80

²¹⁹ 3. Al-i İmran, 31

²²⁰ Buhari, İman, 9,14

—“Ya Rasulallah kendi nefsim hariç, sizi anamdan, babamdan, çocuklarımdan ve her şeyden fazla seviyorum” demişti. Efendimiz samimiyet yüklü bu sevgi beyanını yeterli bulmamış:

—“Kendi nefsinden de çok sevmelisin, ey Ömer!” demişti. Hz. Ömer ise durmadan, tereddüt etmeden imanını ve sevgisini şöyle haykırdı:

—“Canımdan da çok seviyorum, ya Rasulallah! Efendimiz ise ay gibi parlayan nur yüzünü kaplayan mübarek tebessümüyle tasdikledi Ömer’i:

—“Tamam, işte şimdi oldu, ey Ömer!”²²¹

İslam eğitim sisteminde ilk ve en mükemmel örnek Hz. Muhammed’dir. Yüce Allah onu bütün insanlığa örnek olarak seçmiştir. Onun ahlakı Kur’an ahlakıdır. Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamberin “En yüksek ahlak ile ahlaklandığını”²²² bildirmektedir. O, insanları seven, akrabalık bağlarına bağlı, borçluların borçlarını ödeyen, fakirlere yardım eden, misafirlerini ağırlayan, her zaman doğruları söyleyen bir kişiliğe sahipti. Hadiste imanın tadını almak için Allah Rasulünü sevmek gerektiği bildiriliyor. Onu sevmek, sıradan bir sevgi değil sünnetine uymakla mümkün olur. Öyleyse Allah sevgisinden sonra çocuklarımıza ilk öğreteceğimiz Peygamber sevgisi olmalıdır. Çocuklar masallara, hikâyelere ve menkıbelere karşı büyük ilgi duymaktadırlar. Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde anlatılan birtakım olaylardan uyarlanarak hazırlanmış çocuklara sunulacak bol renkli resimli kitaplardan istifade edilebilir. Çocukların dil gelişimlerine uygun olarak Peygamberimizle ilgili bazı kavram ve bilgileri onlara öğretmek Peygamber sevgisini anlamalarına yardımcı olacaktır. Henüz soyut kavramları anlayamayan bu dönem çocuklarına Peygamberimizin hayatından kesitleri onların seviyesine uygun olarak anlatabiliriz.

²²¹ Buhari, Eyman, 3

²²² 68.Kalem Suresi, 4

2.4.4 Anne Baba Sevgisi

Anne baba, neslin devamını sağlayan, toplum yapısının temeli olan ailenin kurucularıdır. Dünya hayatına gözümüzü açtığımız, ilk nefesimizi aldığımız, ilk lokmamızı tattığımız, ilk sevinç ve üzüntü duygularını yaşadığımız ve ilk eğitimimizi aldığımız ortam, aile ortamıdır.

İslam aile hayatına büyük önem vermiş ve huzurlu bir hayat tarzının ancak aile içinde gerçekleşeceğini haber vermiştir: “ O’nun delillerinden biri de, kendisiyle kaynaşmanız için size nefislerinizden eşler yaratması, aranızda sevgi ve merhamet koymasındır. Şüphesiz düşünen bir toplum için ibretler vardır.”²²³ Çocuk sahibi olma duygusunun insana nasıl güzel gösterildiği, çocuğun anne baba için neler ifade ettiği şu ayette açıkça bildirilmiştir: “...Çocuklar dünya hayatının süsüdür.”²²⁴ Anne babası için çocuk nasıl önemliyse, çocuk için de anne baba her şeyden önemlidir. Yani, anne ve babanın çocuklarına sevgisi karşılıksız değildir. Çocuk da anne babasını çok sever. Bu açıdan aile, duygu yüklü bir ortamdır. Anne ve baba çocuklarına olan bu tabii sevgi sayesinde onu beslemek, büyütme için her türlü fedakârlığa katlanırlar. Çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için anne baba bıkmadan, usanmadan yıllarca çalışır dururlar. Gerektiğinde kendileri yemez onlara yedirir, giymez onlara giydirirler. Çocuğun bir yeri ağrırsa, onlar daha fazla rahatsız olur, acı çekerler. Çocuklarının rahatlarını kendi rahatlarına, onların mutluluğunu kendi mutluluklarına tercih ederler. Kur’an-ı Kerim, bu durumu şöyle bildirir: “ Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer. İnsana buyurduk ki: Hem bana hem de anne babana şükret, unutmaya ki sonunda bana döneceksiniz”²²⁵. Ayette belirtildiği gibi ana babaya iyilik etmek ve Allah’a isyan olmayan hususlarda itaat etmek farzdır. Önce Allah’a daha sonra da anne babaya şükretmek gerekiyor. Yani Allah’ın hakkından hemen sonra anne baba hakkı gelmektedir.

²²³ 30. Rum Suresi, 21

²²⁴ 18. Kehf Suresi, 46

²²⁵ 31. Lokman Suresi, 14

Üzerimizde ödeyemeyeceğimiz kadar emek ve hakları olan anne ve babalarımızı sevmek, hem dini ve hem de insani bir görevdir. Çocuklar, anne babalarının kalplerini incitmemeli, hayattayken hizmetlerinde bulunmalı, güler yüz gösterip yumuşak ve tatlı söz söylemeli, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmak için onların hayır dualarını almaya çalışmalıdırlar. Peygamber Efendimiz, “ Kim iyiliğe daha layıktır?” diye soran birine: “Annen” diye cevap vermiş. Adam:”Sonra kim?” deyince, Peygamberimiz:”Annen “ demiş. Adam:”Sonra kim?” diye sorunca Peygamberimiz yine:”Annen” demiş. Adam:”Sonra kim?” diye sorunca Peygamberimiz:”Baban” demiştir.²²⁶ Anne evladını büyütürken çektiği sıkıntılardan dolayı daha fazla iyilik ve itaate layıktır. Anneden sonra en çok iyiliğe layık olan ise babadır.

Abdullah İbn-i Mes’ud şöyle anlatıyor:

Peygamberimize:”Allah’ın en çok beğendiği amel hangisidir?” diye sordum. “Vaktinde kılınan namazdır” diye cevap verdi. “Sonra hangi ibadet gelir?” dedim. “ Ana ve babaya iyilik ve itaat etmek” buyurdu.²²⁷ Çocuğunu bin bir sıkıntı ile dünyaya getiren, hayata atılacağı zamana kadar yılarca onun eziyetini çeken anne ve baba, şüphesiz her iyiliğe ve en üstün saygıya layık insanlardır.

Yine Peygamberimiz: “ Anne ve babasına veya onlardan sadece birine yaşlılık günlerine yetişip de cennete girmeyen kimse perişan olsun, perişan olsun, perişan olsun”²²⁸ buyurdu. Anne baba yaşlanıp da kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldikleri zaman, onlara kol, kanat germek, şefkat ve muamele etmek, ihtiyaçlarını karşılamak, evlatlar üzerine bir zorunluluktur.

Dinimiz ana baba hakkına o kadar önem verir ki Kur’an’da ana babaya “öf” bile denilmemesi bildirilir. Rabbimiz, onları incitecek söz ve davranışta bulunmamamızı, onlara sevgi ve ilgiyle yaklaşım şöyle dua etmemizi istemektedir: “Rabbim! Onlar beni küçüklüğümde nasıl koruyarak sevgi ve şefkatle yetiştirdilerse,

²²⁶ Buhari, Edeb,2; Müslim, Birr,1

²²⁷ Buhari, Mevakit, 5, Edeb,1

²²⁸ Müslim, Birr,9,10

sen de onlara öyle merhamet eyle!”²²⁹. Bizler anne babamıza hizmet ve hürmet edersek çocuklarımız da bize hürmet edecektir. Çünkü çocuklar çok iyi birer gözlemcidir. Anne babanın yaptığı her davranışı görüp öğrenecektir.

Peygamberimiz, savaşa katılmak için kendisiyle istişare etmek isteyen bir sahabiye: “Annen var mı?” diye sorar. “Evet” cevabını alınca, “Öyleyse ondan ayrılma, zira cennet onun ayağının altındadır”²³⁰ buyurur. Peygamberimiz anneye hizmet etmeyi, Allah yolunda cihad etmeye tercih etmektedir.

İslam dininin temel prensibi, büyüklere saygı, küçüklere sevgidir. Saygıya en çok layık olanlar ise, anne ve babalarımızdır. Bu yüzden Peygamberimiz: “Küçüklerine şefkat göstermeyen, büyüklerine değer ve saygı göstermeyen bizden değildir”²³¹ demiştir.

Dünyaya gelmeden babası vefat eden Sevgili Peygamberimiz, annesini de sevgi ve şefkatine doyamadan altı yaşında iken kaybetmişti. Annesini çok severdi. Hatta yalnız annesini değil, kendisine emeği geçen herkesi çok sever, onlara her zaman saygı gösterir, hürmetle anardı. Sütanesi Halime’yi görünce saygıyla “Anneciğim! Anneciğim!” der ve ona hediyeler verirdi. Yıllar sonra yine bir gün Hz. Halime Mekke’ye çıkıp gelmişti. Epeyce yaşlanmıştı. Peygamber Efendimiz de artık büyümüş ve Hz. Hatice ile evlenmişti. Hz. Hatice oldukça zengin ve bir o kadar da cömert ve iyiliksever bir hanımdı. Kocasının sütannesini saygıyla ağırladı. Giderken ona kırka yakın koyun ve epeyce gıda ve ihtiyaç maddesi verdi. Bunları taşımaları ve binmesi için de bir deve hediye etti.

Peygamberimiz anne babaya iyilik etmenin Allah katındaki değeri konusunda şöyle bir olayı anlatır: “ Üç arkadaş bir mağaraya sığınmak zorunda kalırlar. Fakat sığındıkları mağaranın kapısı, yuvarlanan bir taşla kapanır ve orada mahsur kalırlar. Bu üç adamdan her biri, yaptıkları güzel şeyleri şefaathçi yaparak mağaradan kurtulmaya çalışırlar. Bunlardan biri de anne babasına yaptığı hizmet ve iyilikleri

²²⁹ 17. İsrâ Suresi, 24

²³⁰ Nesai, Cihad, 6

²³¹ Tirmizi, Birr, 15; Ebu Davud, Edeb, 58

vesile eder. Sonuçta üçü de kurtulur.”²³² Bu hadis anne babaya yapılan iyiliğin hiçbir zaman boşa gitmeyeceğini gösteriyor.

Bir sahabi Peygamberimize gelerek: “ Ölümlerinden sonra da ebeveynim için yapmam gereken bir iyilik var mı ?” diye sorunca Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: “Evet dört haslet vardır: Onlara hayır duada bulunmak ve Allah’tan bağışlanmalarını dilemek. Varsa vasiyetlerini yerine getirmek. Dostlarıyla ilişkiyi devam ettirip ikramda bulunmak, akrabalarıyla ilişkiyi devam ettirmek ki, senin bütün akrabaların ancak onlar vasıtasıyla var olmuştur”²³³. Çocuklar işledikleri güzel ameller ve yaptıkları hayır dualarla anne babaları için sürekli sevap getiren bir konumda olabilirler. Böyle davranışlar ana babanın amel defterlerinin kapanmamasını, sevaplarının devam etmesini sağlar.

Bu hadislerde Peygamberimiz, anne babaları hayatta iken ve öldükten sonra onları sevip sayan, onlara karşı görevlerini yerine getiren, onları memnun ederek hayır dualarını alan kimselerin, dünya ve ahiretin en büyük mutluluklarını kazanmış olacaklarını bildirmektedir. Bizler de doğuştan var olan anne baba sevgisini çocuklarımıza en güzel şekilde hissettirmeli, bütün güzel davranışların sevgi duygusundan fışkırıp filizlendiğini unutmamalıyız.

2.4.5 Çocuk Sevgisi

Çocuklara sevgi ve şefkat göstermek, hem dinimizin emri hem de insani ve fitri bir gerekliliktir. Her konuda bize örnek olan peygamberimiz, çocuklara sevginin bütün çeşitlerini göstermiştir. Çocukları öpmüş, kucaklamış, başını okşamış, kucağında uyutmuş, şakalaşmış, ilgilenmiş, iltifat etmiş, hediye vermiş, hasta olanları ziyaret etmiş, bineğine almış, birlikte oyun oynamış, gururlarını incitmeden ikaz etmiş, tatlı sözler söylemiş ve onlara dua etmiştir.

Peygamber Efendimiz, çocuklarla kaynaşır, onların hal ve hatırlarını sormak suretiyle gönüllerini alırdı. Enes(r.a.)’in Zeyd isminde bir kardeşi vardı. Zeyd’in çok

²³² Buhari, Enbiya, 50

²³³ Buhari, Edebü'l-Müfred,19; Ebu Davud, Edeb,129

sevdiği kuşu ölmüştü. Rasulullah, kuşa karşı sevgi besleyen ve onunla oynayan Zeyd'i gördükçe şaka yoluyla;”Ey Ebu Umeyr! Kuşcağız ne oldu?” diyerek onun gönlünü almak isterdi.²³⁴ Peygamberimizin küçük bir çocuğa bile böyle hitap etmesi, onun sevdiği, değer verdiği kuşunu sorması, çocuklara karşı olan engin şefkat ve merhametinin bir göstergesidir.

Çocuk sevgisi, fitri yani doğuştan gelen bir duygudur. Bu duygu anne babaya Allah tarafından bahşedilmiştir. Bu yüzden bütün anne babalar çocuklarını severler. Fakat çocuğun duygusal gelişimini tamamlayabilmesi için ona sadece güzel sevgi sözleri söylemek yetmez. Özellikle onu sevdiğimizi davranışlarımızla göstermemiz gerekir. Çünkü sevgi, çocuğun ruh ve beden gelişimi için bir gıdadır.

Bir gün Nebi (s.a.v.) torunu Hasan'ı öpmüştü. O sırada Akra İbn-i Habis de Peygamberimizin yanında bulunuyordu. Akra:

—Benim on tane çocuğum var ama onlardan hiç birini öpmedim, dedi. Bunun üzerine Rasulullah(s.a.v.) ona hayretle bakıp:

—“Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz”²³⁵ buyurdular.

Peygamberimiz kendi çocuklarına ve bütün çocuklara karşı sevgi, şefkat ve merhamet hisleriyle doluydu. Onları çok sever, öper, okşar ve bütün ashabına, ümmetine de çocukları sevmeyi, onlara şefkat ve merhametle muamele etmeyi tavsiye ederdi. Akra İbn-i Habis'in buradaki davranışı, katı kalpli oluşun, şefkat ve merhametten yoksunluğun bir göstergesi kabul edilir. Çünkü bir insanın sevgi, şefkat ve merhametinin en belirgin şekilde görülebileceği yer, yakın aile çevresidir. Bu tavra karşı Peygamber Efendimiz, merhamet etmeyene merhamet edilmeyeceğini söyleyerek, dünyada başkalarına karşı sevgi, şefkat ve acıma hissi taşımayanlara, ahirette de Allah'ın acımayacağını bildirmiştir.

Çocuk, ebeveyninin ve çevresindeki insanların onu okşama, öpme, kucağa alma, yüzüne gülme gibi tavırlarından sevildiğini anlar. Çocuklarımızı sevip

²³⁴ Buhari, Edeb,112

²³⁵ Buhari, Edeb, 18

okşadığımızda, onlarla güzelce konuşup oyun oynadığımızda bir sevgi ortamı oluşur ve olumlu davranışları kazanmaları daha kolaylaşır.

Peygamberimiz, küçük çocukları çok sevdiği gibi, çocuklar da kendisini çok severdi. Çocuklara olan sevgisinden dolayı gönülleri hoş olsun diye onları bineğine almış ve onlarla sohbet etmiştir. Hatta çocuklara bazı sırlar vererek onları güvenilir olmaya alıştırmak istemiştir. Sır saklamak, çocukluk döneminde kazanılan bir alışkanlıktır. Özellikle de aile sırlarının dışarıya aktarılmaması çok önemlidir. O zaman henüz bir çocuk olan Abdullah b. Cafer anlatıyor:”Bir gün Efendimiz beni terkisine aldı. Bana sır olarak bir söz söyledi. Ben onu hiç kimseye söylemem”²³⁶. Peygamberimiz bazen de çocukları sırtına almış onlara binit olmuştur. Namaz kılarken, secdeye vardığında torunları Hasan ve Hüseyin gelip sırtına çıkıyorlardı. Peygamberimiz de secdeyi uzatıyordu. Bu durumu görenler: “Secdeyi uzatmış olmadınız mı?” diye sorarlar. Peygamberimiz de: “Torunum sırtıma binince, acele etmekten çekindim” diye cevap verir.²³⁷

Peygamber Efendimiz, bir gün yanına gelerek kalbinin katılığından şikâyet eden birine, kalp katılığından kurtulma yollarından birinin de çocuklara ve yetimlere ilgi göstermek olduğunu söyleyerek şu tavsiyede bulunur: “ Yetimin başını okşa, yoksulu doyur.”²³⁸ Henüz doğmadan önce yetim kalan Peygamberimiz, Medine’yi ziyaretinde babasının kabrini ziyaret etmiş, yetimliğin acısını yüreğinde derinden hissetmişti. Sevgi ve merhamete muhtaç olan yetimleri koruyup gözetenleri de şöyle müjdelemiştir: “Kendi yetimini veya başkasına ait bir yetimi himaye eden kimseyle ben, cennette şöyle (işaret parmağıyla orta parmağını göstererek) yan yana bulunacağız”²³⁹.

Bir savaşta birkaç çocuk iki tarafın arasında kalarak ölmüştü. Bu duruma peygamberimizin aşırı derecede üzüldüğünü görenler, onu teselli etmek için: “ Ey Allah’ın Rasulü! Neden bu kadar üzülyörsünüz? Bunlar nihayet gayrimüslimlerin

²³⁶ Ebu Davud, Cihad, 47

²³⁷ Nesai, Tatbik,82

²³⁸ Ahmed b. Hanbel,el-Müsned,c.II,s.263-387

²³⁹ Müslim, Zühd,42

çocuğuydu” dediklerinde Hz. Peygamber onlara şu cevabı verir: “Bu çocuklar kafir çocukları da olsa sizden daha iyidir. Dikkat edin çocuk öldürmeyin. Kesinlikle çocuk öldürmeyin.”²⁴⁰ Çünkü onun sevgisi bütün çocukları kuşatıyordu.

Peygamber Efendimiz Mekke’yi fethettiği zaman, Mekkeliler çocuklarını Rasulullah’a götürüyor, o da onların başlarını sıvazlıyor ve kendilerine dua ediyordu.²⁴¹Çocukların eğitilmesinde ilgi göstermek ne kadar önemli ise onlara yapılacak hayırlı dualar da o derece önemlidir.

Adamın biri Peygamberimizin yanında iken oğlu geldi. Adam onu öptü ve kucağına oturttu. Derken biraz sonra adamın kızı geldi. Adam kızını (öpmeden) önüne oturttu. Bunun üzerine Peygamberimiz:”İkisine eşit davransaydın ya!”²⁴² buyurdu. Bu sözler çocukları sevmeye konusunda cinsiyet ayrımı yapılmaması gerektiğini bildiriyor.

Peygamberimiz çocuklara ikramda bulunmaya teşvik eder, fırsat bulduğunda onlara hediyeler verirdi. Habeşistan Kralı Necaşi’den Peygamberimize hediye olarak ziyet eşyaları gelmişti. Bunların içinde Habeşistan yapımı altın kaşlı bir yüzük de bulunuyordu. Hz. Peygamber altın yüzükten kaçınarak onu bir çöple veya parmaklarının ucuyla aldı. Sonra kızı Zeynep’ten dünyaya gelen torunu Ümame’yi çağırdı ve:” Ey kızcağızım! Bunu süs olarak takın.”²⁴³ buyurdu.

Sahabeden Cabir b. Semüre’nin, kendi çocukluk günlerine dair Peygamberimizle ilgili pek çok hatırası vardır. Bunlardan biri şöyledir: “Resulullah ile beraber bir gün öğle namazını kıldım. Sonra Resulullah ailesinin yanına gitmek üzere çıktım. Ben de onunla beraber çıktım. Kendisini bir takım çocuklar karşıladı. Resulullah teker teker onlardan her birinin yanağını okşadı. Bana gelince benimde

²⁴⁰ Buhari, Edeb,18

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, c.IV, s.32

²⁴² Nesai, Kitab’n- Nahl,31

²⁴³ Ebu Davud, Hatem,8

yanaklarımı okşadı. Elinin serinliğini ve kokusunu hissettim. Sanki Resulullah elini güzel koku satan bir kişinin tablasından çıkarmış gibiydi.”²⁴⁴

Peygamber Efendimiz, Medine’ye hicretinde Ebu Eyyub el-Ensari’nin evine ineceği sırada Neccaroğullarının küçük kızları deflerle çıkıp: “Neccaroğullarının kızlarıyız biz, ne hoştur komşuluğu Muhammed’in” diyerek ilahiler okuyorlardı. Allah Resülü(s.a.v.) onlara:” Beni seviyor musunuz?” diye soruyor, onlar da: “Evet ya Resulullah” diyorlar, Peygamber Efendimiz:”Allah biliyor ya vallahi ben de sizleri seviyorum! Vallahi ben de sizleri seviyorum!”²⁴⁵ demiştir.

Peygamberimiz, gerçekten çocukları çok sever, sevdiğini de açıkça söyler ve samimi bir sevgi duygusuyla onları kucaklardı. Seviyelerine uygun olarak onlarla konuşur, şakalaşır, hediyeler verir ve başlarını okşardı. Gerekğinde oyunlarına girer, onlarla birlikte olmaktan mutluluk duyardı. Çocukları bineğinin terkesine alır, devesine bindirirdi. Bu nedenle Hz. Peygamber bir yolculuğa çıktığında çocuklar onun ardından yollara düşerler onu uğurlar, dönüşünü özlemle bekler ve onu sevinçle karşılardı. Hadislerde geçen ve bizzat yaşanmış olayları çocuklara hikâyeleştirip anlatırsak onlara hem Peygamber sevgisini aşılamış hem de Peygamberimizin çocuk sevgisini aktarmış oluruz.

Ailenin çocuklarına sevgi göstermesi, çocuklarını sevgiyle yetiştirmesi onların sevgiyi öğrenmesini sağlayacak en önemli vasıtaadır. Unutmamak gerekir ki ailede çocuk sevgiden mahrum olarak büyürse, sevmeyi öğrenemez.

2.4.6 İnsan Sevgisi

İnsan ruhunu olgunlaştıran manevi gıdalardan biri olan sevgi, hem büyüklerden hem de çocuklardan esirgenmemelidir. Çünkü insan, sevgiyi sürekli arzulayan bir varlıktır. Her insan, kendi özelliklerini ve onurunu sever ve başkaları tarafından da sevilme ister. Sevilme duygusu bizi mutlu eder. Peygamber Efendimiz: “Biriniz kardeşini sevdiği zaman ona sevdiğini bildirsın”²⁴⁶ buyurarak sevginin açıkça

²⁴⁴ Müslim, Fedail,80

²⁴⁵ İbn-i Mace, Nikah, 21

²⁴⁶ Ebu Davud, Edeb, 113; Tirmizi, Zühd, 54

gösterilmesi gerektiğini bizlere tavsiye etmiştir. Peygamberimiz bu sözyle, iki kişi arasındaki dostluk ve muhabbet bağlarının gelişip kuvvetlenmesine işaret etmektedir. Bir kardeşi tarafından sevilmiş olmak, her insanda memnuniyet ve sevgi uyandırır. Böyle karşılıksız bir sevgi ve muhabbet ortamının oluşması toplum için son derece büyük bir güç ve huzur kaynağıdır.

“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz”²⁴⁷ hadisi fert ve toplum hayatında üzerinde önemle durmamız gereken ahlakın temel ilkesini göstermektedir. Buna göre iman Allah sevgisinin bir ürünüdür. Çünkü inanmak, kendisine inanılanı sevmek demektir. Bir insanın kendi için sevip istediği bir şeyi mü’min kardeşleri için de istemesi, sevgi toplumu oluşturmanın temel şartıdır. Çocukları her konuda ikna edip kafalarındaki problemleri uygun metotlarla çözmeye çalışmak gerekir. Bir kötülük yaptıklarında, kendilerine ve topluma verdikleri zarar anlatılmalıdır. Bundan daha da tesirlisi, zarara uğrayan kişinin yerine çocuğun kendisini koyarak anlatılmalıdır.

Bunun diğer bir şartı da mü’minlerin birbirlerini sevmeleridir. Peygamberimiz(a.s.): “Birbirinizi sevmedikçe gerçek manada iman etmiş sayılmazsınız”²⁴⁸ sözyle İslam kardeşliğinin önemini dile getirmektedir.

“ Mü’minin mü’mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir”²⁴⁹ buyururken Peygamberimiz, iki elinin parmaklarını birbiri arasına geçirerek kenetlemiştir. Mü’minlerin birbirlerine yardımcı olmalarını, bir binanın unsurlarının birbirini sımsıkı tutması, kenetlenmesi haline benzetmiştir. Yardımlaşma kavramını, sadece maddi yönüyle ele almak doğru olmaz. Maddi yön, yardımlaşmanın unsurlarından yalnız biridir. Manevi yöndeki kardeşlik, dostluk ve samimiyet, birbirini sevmek, saymak, neticede maddi yardımlaşmaya da sebep olan temel unsurlardır. Çocuklara sevmenin gereği olarak maddi ve manevi yardımlaşmanın önemini bu hadis ışığında anlatmalıyız.

²⁴⁷ Buhari, İman, 7; Müslim, İman,71,72

²⁴⁸ Müslim, İman,93

²⁴⁹ Buhari, Salat88; Müslim, Birr,65; Tirmizi,Birr,18

Yine başka bir hadiste:”Yaptığımız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız”²⁵⁰ buyruluyor. Sevgi kuru bir sözden ibaret değildir. Seven ile sevilen arasındaki dostluk ve kardeşliğin pek çok sebebi vardır. İşte mü’minlerin karşılıklı selamlaşmaları ve aralarında selamı yaymaları bu sevginin sebeplerinden biridir. Çünkü selam, barışın, dostluğun, karşılıklı konuşmaya ve anlaşmaya hazır oluşun ilk göstergesidir. Bu hadiste Peygamberimiz selamlaşmayı sevgiye götüren bir araç olarak tanıtmıştır. Çocuklara sevgi eğitimi verirken üzerinde durmamız gereken bir husus da selamlaşmadır. Selamlaşmayı öğrenmek, çocuğun sosyalleşmesine de yardımcı olacaktır.

Peygamber Efendimiz, her fırsatta insanlara sevgisini hissettirir, belli eder ve hatta söylerdi. Bununla insanlar arasında sıcak bir iletişim kurulmasını ve devamının sağlanmasını hedeflemişti. Bir keresinde Hz. Amr b. As:

—Ey Allah’ın Rasulü, insanlardan en çok kimi seversin? diye sordu.

Peygamberimiz:

—Aişe, dedi.

Hz. Amr:

—Ya erkeklerden en çok kimi seversiniz, deyince de:

—Aişe’nin babası (Hz. Ebubekir) diye cevap verdi.

—Ondan sonra kimdir?

—Ömer’dir, buyurdular.

Hz. Amr, sordukça, Peygamber Efendimiz de ashabının isimlerini bir bir sayıyordu.”²⁵¹ Hz. Amr, sormasını sürdürseydi, belki de bütün ashabının isimlerini tek tek sayacaktı. Ama Hz. Amr, soru sormaktan vazgeçince, Efendimiz de sustu. Peygamber Efendimiz sahabeye öylesine sevgi gösteriyordu ki Amr b. As en çok

²⁵⁰ Ebu Davud, Edeb,131, Müslim, İman,93

²⁵¹ Buhari, Fedaili Ashab, 14

kendisinin sevildiğini düşünmeye başlamıştı. Buradan da anladığımız üzere sevgi dilini Rasulullah(a.s.) en mükemmel şekilde kullanıyordu.

Diğer bir hadiste Peygamberimiz(a.s.): “Allah Teâlâ; benim rızam uğrunda birbirini sevenler için, peygamberler ve şehitlerin bile imreneceği nurdan minberler vardır”²⁵² buyurmuştur. Rabbimizin kendi rızası için birbirini seven kullarına hazırladığı ihsan ve ikramlar, herkesin beğeneceği üstün niteliklere sahiptir. Allah için sevmenin karşılığı Allah tarafından sevmektir. Çünkü Müslüman olmanın en güzel ölçütlerinden biri, sevmek, sevilmek, dost olmak ve kendisiyle dostluk kurulabilmesidir. Zira sevmeyen ve başkaları tarafından sevilmeyen kişiler toplumda dışlanırlar.

Peygamberimiz(a.s.), Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: “Benim için sevenlere benim sevgim vacip olmuştur. Benim için saf tutanlara(bir arada oturanlara) benim sevgim vacip olmuştur. Benim için birbirini ziyaret edenlere benim sevgim hak olmuştur. Benim için(malını mülkünü)birbirlerine harcayanlara sevgim hak olmuştur. Benim için yardımlaşanlara sevgim gerekli olmuştur”²⁵³.

“Allah(c.c.) kıyamet günü şöyle buyurur: Benim için birbirlerini sevenler nerede? Bugün onları arşımın gölgesinde gölgelendireceğim. Bugün benim arşımın gölgesinden başka gölge yoktur”²⁵⁴

İnsanın kendini sevmesi, doğuştan gelen bir özelliktir. Ancak kendini aşırı sevme, başkalarını hor görmeye ve onlara karşı kibirlenmeye sebep olabilir. Ebeveynlerin çocuktaki bu duygunun dengelenmesine yardımcı olmaları gerekir. Küçük yaşlardan itibaren çocuklarda, anne, baba, kardeş, akraba, komşu, dost ve diğer insanları sevme fikri yerleştirilmelidir. Bu sevgide ölçü menfaat değil, Allah’ın hoşnutluğu olmalıdır.

²⁵² Tirmizi, Zühd, 53

²⁵³ Ahmed b. Hanbel, 4, 386

²⁵⁴ Müslim, Birr, 37

Abdullah İbn-i Mesud (r.a.)’nın rivayetine göre bir adam Rasulullah((s.a.v.)’e gelerek:

—Ey Allah’ın Rasulü, bir topluluğu seven fakat onların işlediği amelleri işlemeyen bir insan hakkında ne buyurursunuz? dedi. Hz. Peygamber de: —“Kişi sevdiği ile beraberdir”²⁵⁵ cevabını verdi. İnsanların birlikte olma arzusunun temelinde sevgi duygusu vardır. Bundan dolayı iyileri seven iyilerle, kötülerini seven de kötülerle beraberdir. Arkadaşlık öylesine önemli bir konudur ki, bizim kişiliğimiz, hayat anlayışımız ve inancımız hakkında çok net bilgiler verir. Peygamberimiz arkadaşlık kurduğumuz kişilerden mutlaka etkileneceğimizi şu ifadeleriyle bildirir: “İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir.”²⁵⁶ Bunun için çocuklarımızın da sevip arkadaşlık kuracağı kişilerin ahlak ve yaşantısının düzgün olmasına azami ölçüde dikkat etmeliyiz.

Peygamberimiz bir diğer hadis-i şerifte: “Mü’min sever ve sevilir. Dost olur ve kendisiyle dostluk kurulur. Sevmeyen ve sevilmeyen kimsede hayır yoktur. İnsanların en hayırlısı insanlara hayırlı olanıdır.”²⁵⁷ Sevmek, Allah tarafından bahşedilen duyguların en güzellerindedir. İç ve dış dünyamız sevgi ile canlanır, anlam kazanır. Sevgiden mahrum olanların yüzleri asık, kaşları çatık ve gönülleri karanlıktır. Sevme duygusundan yoksun olmak, sevmeyi bilmemek mahrumiyetlerin en büyüğüdür. Bunun için daha çocukluk çağından itibaren anne, baba, kardeş, dede, nine, arkadaş sevgisi gibi sevgileri beslemek ve geliştirmek şarttır.

2.4.7 Çevre ve Hayvan Sevgisi

Çevre, bize Allah’ın en değerli emanetidir ve ortak mirastır. Bu mirası koruyup geliştirmek insani görevimizdir. Aynı Yaratıcının eseri olmamız bakımından çevreyi sevmek, güzelliklerini korumak, çirkinleştirip kirletmemek bir anlamda imanımızın gereğidir. Bu açıdan mü’min aynı zamanda iyi bir çevrecidir.

²⁵⁵ Buhari, Edeb,96

²⁵⁶ Müslim, Birr, 146

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. V, 335

Peygamber Efendimiz'in; "Yoldan eziyet verici şeyleri kaldırmak sadakadır"²⁵⁸ sözünün altında yatan mana ve hikmetlerden biri de çevreye duyarlı olma ve temiz tutma düşüncesidir.

Yine O'nun "Temizlik imandandır"²⁵⁹ sözünün taşıdığı anlam hem kişisel temizlik hem de günümüz çevrecilerinin önemle vurguladıkları çevre temizliğini kapsayacak kadar geniştir. Müslüman yediği, içtiği ve giyindikleri kadar içinde yaşadığı çevrenin de temiz olmasına dikkat eder. Başta evler olmak üzere sokaklar, mahalleler mutlaka temiz tutulmalıdır. Çevre temizliği sadece kişileri ilgilendirmez, toplumsal bir konudur. Burada kişilerin karşılıklı hak ve görevleri söz konusudur. Bunun için çevre bilinci ve temizlik anlayışı daha küçük yaşlarda verilmesi gereken bir eğitimidir. Bu konuda anne babaların iyi örnek olmaları gerekir. Yola çekinmeden çöp atan, dinlenmek için gittiği kırlara yiyecek ve içecek artıklarını saçan yetişkinler, çocuklara temizlik anlayışını kazandıramazlar.

Yaş bir dalın bile gereksiz yere kırılmasına gönlü razı olmayan Efendimiz(s.a.v.), ümmetini her fırsatta ve her şeye karşı nezaket, letafet ve merhamete davet ediyordu. Nebatata karşı bile hassas davranmamız gerektiğini şöyle ifade ediyor:

"Yerde bitmiş olan hiçbir bitki yoktur ki, onu nezaretçi bir melek kanatlarıyla korumuş olmasın. Bu durum bitkinin hasat edilmesine kadar devam eder. Kim bu bitkiye basıp ezerse, melek ona lanet eder."²⁶⁰

Yüce Allah'a kulluğuyla en üst düzeyde sevgi ve saygısını gösteren Sevgili Peygamberimiz, Allah'ın yarattığı mahlûkatına da bu açıdan bakıp değer veriyor, seviyor ve gözetiyordu. Hiçbir şeyin gereksiz yere yok edilerek Allah'a olan zikir ve tesbihinin kesilmesini istemezdi. Bizler de Peygamber Efendimizin tavsiyeleri doğrultusunda çocuklarımıza daha küçük yaşlardan itibaren çevreyi temiz tutmayı ve

²⁵⁸ Müslim, Mesacid, 58

²⁵⁹ Müslim, Tahare, 1

²⁶⁰ Ali el-Müttaki, Kenz'ül-Ummal, Beyrut, 1979, c III, s. 905

yeşili korumayı öğretmeliyiz. Her canlının yaşama hakkı olduğu ve bir değer ifade ettiği empati yoluyla çocuklara anlatılabilir.

Yine Peygamber Efendimiz, hayvanlarına yedirmek için elindeki sopayla bir ağacın dallarına vurarak yapraklarını dökmeye çalışan bir bedeviyi görmüştü. Yanındakilere:

—“O bedeviyi bana getirin, ancak ona yumuşak davranın, onu korkutmayın” buyurdu. Bedevi yanına geldiğinde nazik bir üslupla:

—“Ey bedevi! Yumuşak bir şekilde ve tatlılıkla sallayarak yaprakları dök, vurup kırarak değil!”buyurdu.²⁶¹ Peygamberimizin bedeviye yumuşaklıkla yaklaştığı gibi çocuklarımızı eğitirken onlara sevgi ile yaklaşmalıyız. Çünkü sevilen kişi iyimser, temiz kalpli ve güven sahibidir. O hayata, insana, eşyaya ve varlıklara karşı da iyimser ve hayırseverdir.

Bir gün Peygamberimiz (a.s.) ateşe verilmiş bir karınca yuvası gördü. Bu hali kabullenemedi; karıncaların yanık yuvası onu dehşete sevk etti ve büyük bir teessürle:

“Kim yaktı bunu? Ateşle azap vermek sadece ateşin Rabbine mahsustur”²⁶²buyurdu. Hayvanlar doğadaki tabii dengenin unsurlarıdır. Peygamberimizin, zararlı olmayan hayvanlara dokunulmamasını istemesi aynı zamanda çevrenin tabii dengesini korumaya yönelik bir emir ve işarettir. Bizler de sevgi ve merhamet ikliminde yetiştireceğimiz çocuklarımıza çevre ve hayvan sevgisi konusunda da örnek olmalıyız.

Yine Rasulullah(s.a.v.) bir koyunu sağmakta olan bir kişiye rastlamıştı. Ona:”- Ey filan! Hayvanı sağdığında yavrusu için de süt bırak!”buyurdu.²⁶³ Burada Peygamberimiz, günümüzde hayvan hakları denilen o yavrunun hakkını gözetmeyi

²⁶¹ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gabe, Kahire, 1970,c.IV,s.387

²⁶² Ebu Davud, Cihad,112

²⁶³ Heysemi, VIII, 196

bizlere ögütüyor. İşte Peygamberimizdeki bu sevgi ve şefkat çocuklarımıza anlatacağımız güzel bir örnektir.

Yine Rasulullah Efendimiz ashabıyla Mekke'ye giderken yolları üstünde kıvrılmış uyuyan bir ceylana rastladılar. Nebi(s.a.v.), ashabından bir şahsa, herkes geçinceye kadar ceylanın yanında bekleyip kimseye hayvanı tedirgin ettirmemesini emretti.²⁶⁴ Peygamberimizin bu konudaki hassasiyeti bizlere güzel birer örnektir. Sokakta oynayan çocukların kimi zaman bir hayvana taş attığını ya da ayağına bir şey bağlayıp bununla eğlendiklerini görmüşüzdür. Sevgi ve merhamet eksikliğinden kaynaklanan bu davranışın yanlışlığını çocukların anlayacağı bir dille, yumuşaklıkla uyarıp yaratılanları Yaratandan dolayı sevmemiz gerektiğini anlatmalıyız.

Çocukta ahlak gelişiminin başlaması vicdanın uyanmasına bağlıdır. 3-6 yaş arasında uyanmaya başlayan vicdan gelişiminde önemli olan, çocuğun yaptığı kötülük karşısında ceza çekmesi değil, kötülük yaptığının yerine kendini koyup onun için üzülmesi ve yaptığından pişmanlık duymasıdır. Çevre ve hayvanlara sevgi ile yaklaşmanın Allah sevgisinin gereği olduğu hatırlatılarak onlara eziyet vermenin ne kadar yanlış olduğu çocuktaki vicdan gelişimine paralel olarak anlatılmalıdır.

2.4.8 İnsanlara Merhamet Etmek

Merhamet duygusu da sevgi duygusu gibi insanların arasını birleştiren bir etkiye sahiptir. Peygamberimiz merhametli olanları şöyle müjdelemiştir: "Cennetlikler üç gruptur. Bunlar: Adil ve başarılı devlet başkanı, Yakınlarına ve müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli olan kişi, Ailesi kalabalık olduğu halde haram kazançtan sakınıp, kimseden bir şey istemeyen adamdır."²⁶⁵

Peygamber Efendimiz bazı konuları kolayca öğretebilmek için onları gruplandırarak anlatırdı. İnsanı cennete götüren güzel davranışları öğretirken de bu yöntemi kullanmış; akrabası olsun ya da olmasın bütün müslümanlara karşı merhametli ve yumuşak davrananların cennete gireceklerini müjdelemiştir. İslam

²⁶⁴ Muvatta,Hacc,79; Nesai, Hacc,78

²⁶⁵ Müslim, Cennet,63

inancında, kişiliğin oluşmasında temel etkenlerden biri de helal rızık kazanmak ve aile efradını onunla beslemektir. Sağlıklı fert ve toplumlar, ancak bu hassasiyetleri göstermekle elde edilir.

Numan İbn-İ Beşir(r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Rasulullah(s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar”²⁶⁶. Buna göre sevgi, merhamet, şefkat ve yardımlaşma iyi mü'min olmanın ve Allah'ın kul olarak yarattığı insana saygının birer simgesi ve önemli göstergeleridir. Bütün insanlara karşı anlayışlı ve tüm yaratılmışlara karşı merhametli olmak dinimizin insanı ulaştırmak istediği kemalin esasıdır. Çocuklara ateşli bir hastalığa yakalandıklarında bunun nasıl bütün vücutlarını etkilediğini hatırlatarak toplumdaki insanların da her zaman birbirlerine muhtaç olduğunu anlatabiliriz.

Yine bir hadis-i şerifte Rasulullah(s.a.v.) şöyle buyuruyor: “İnsanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah da merhamet etmez”²⁶⁷. Bu hadis öncekilerden daha şümüllü olup, bütün insanları kapsar. Yani mü'min olsun ya da olmasın bütün insanlara karşı merhamet hissiyle davranmak dinimizin temel prensipleri arasında yer alır. Zaten rahmet veya merhamet kelimesinin ifade ettiği mana, bütün canlıları kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Mü'min olsun ya da olmasın bütün insanlara şefkatli davranmamız gerektiğini çocuklara daha küçük yaştan itibaren anlatmalıyız. Çünkü bu durum ileriki hayatında toplumsal barışa doğrudan katkı sağlayacaktır.

Aynı konuyla ilgili diğer bir hadiste şöyle buyrulur: “Allah Teâlâ, rahmetini yüz parçaya ayırdı, doksan dokuzunu yanına bıraktı, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün yaratıklar birbirine merhamet eder”²⁶⁸. Bu hadis-i şerif, rahmet cevherinin aslında bir bütün olduğunu, sadece insanlara değil

²⁶⁶ Buhari, Edeb,27; Müslim, Birr,66

²⁶⁷ Buhari, Edeb,18 ; Müslim, Fezail,66; Tirmizi, Birr,16

²⁶⁸ Buhari,Edeb,19

bütün mahlûkata verildiğini gösterir. Buna göre Allah Teâlâ'nın gerçek rahmetinin büyüklüğünü düşünmemiz gerekir. Kalbinde merhamet duygusu taşıyan bir insan, içinde ilahi bir cevher taşıyor demektir. Merhameti olmayan kişi, ilahi bir nimetten nasipsiz kalmıştır.

2.4.9 Çocuklara Merhametli Davranmak

Peygamber Efendimiz, her fırsatta çocuklara merhametle davranmanın dini ve insani bir gereklilik olduğunu hatırlatır. “Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize hürmet göstermeyen bizden değildir.”²⁶⁹ “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez”²⁷⁰ gibi hadisler çocuklara merhametle davranmanın bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Bir gün Peygamber Efendimizin kızı Zeynep babasına:

—Oğlum ölmek üzeredir, lütfen bize kadar geliniz, diye haber gönderdi.

Peygamber(s.a.v.):

—“Alan da veren de Allah'tır. O'nun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah'tan beklesin” buyurarak kızına selam gönderdi. Bunun üzerine kızı, Nebi (s.a.v.)'e:

—Ne olur, mutlaka gelsin, diye tekrar haber yolladı.

Bu defa Peygamber Efendimiz yanında başka sahabiler de olduğu halde kalkıp kızına gitti. Çocuğu Hz. Peygamber'e verdiler, kucağına aldı. Yavrucak çok zor nefes almaktaydı. Rasulullah'ın gözlerinden yaşlar boşandı. Durumu gören Sa'd İbni Ubade:

—Ey Allah'ın Resulü, bu ne haldir? dedi. Nebi (s.a.v.) de:

²⁶⁹ Ebu Davud, Edeb,66

²⁷⁰ Tirmizi, Birr,16

—Bu, Allah’ın, kullarının kalbine koymuş olduğu merhamet duygusudur²⁷¹ buyurdu. Hadisin bir başka rivayetinde Hz. Peygamber, “Bu, dilediği kulların kalbine Allah’ın koyduğu bir rahmettir. Zaten Allah ancak, merhametli kullarına rahmet eder” buyurmuştur.

Peygamberimiz, çocuklar ağlamasın ve üzülmesin, anneleri de çocuklarıyla ilgileninler diye namazlarını kısa kestiğini şöyle anlatır:“Ben uzatmayı arzu ederek namaza dururum da, bir çocuğun ağlamasını işitir, onun annesine güçlük çıkarıp üzmekten hoşlanmadığım için, namazı kısa keserim.”²⁷² Cemaatin arka saflarında yer alan hanımlardan birinin çocuğunun ağlaması, Peygamber Efendimizin namazı kısa tutmasına sebep olmaktaydı. Bu durum, Efendimizin ashabına karşı ne derece merhamet ve şefkat hisleriyle dolu olduğunu, kadınları ve çocukları ne kadar koruyup gözettiğini gösterir.

Enes(r.a.), Peygamberimize çocukluk ve gençlik yıllarında hizmet etmiş, yanında olmasından dolayı her halini görmüş bir kişidir. Onun halini şöyle anlatır: “Rasulullah’a tam on yıl hizmet ettim. Bana bir defa bile “öf!” demedi. Yaptığım bir şeyden dolayı “Niye böyle yaptın?” demediği gibi, yapmadığım bir şey sebebiyle “Şöyle yapsan olmaz mıydı?” da demedi.²⁷³ Onun bu sözlerinden Peygamberimizin çocuklara ne kadar sabırlı ve yumuşak davrandığını anlıyoruz.

Başka bir olayda ise Hz. Peygamber’in çocukları öptüğünü gören bir bedevi buna hayret ederek şöyle der:”Demek ki siz çocukları öpüyorsunuz ha! Hâlbuki biz onları hiç öpmeyiz”. Bu adama acıyarak bakan Peygamberimiz şöyle buyurur: “Şayet Allah senin kalbinden merhameti söküp almışsa ben ne yapayım”.²⁷⁴ Allah Rasulü bu ifadeleriyle çocuklara sevgi göstermeyenlerin Allah’ın rahmetinden uzak olduklarını söylemektedir.

²⁷¹ Buhari, Cenaiz,33; Müslim, Cenaiz, 9

²⁷² Buhari, Ezan,61 ; Ebu Davud, Salat,123; İbn-i Mace, İkame,49

²⁷³ Müslim, Fezail,82

²⁷⁴ Buhari, Edeb,18; Müslim,Fezail,65

Çocuğa ilgi duymamak, onun Allah'ın bir ihsanı ve ikramı olduğunu görmemek demektir. Bu nedenle Efendimiz, çocuğa ilgi duymayanları hep yadırgamış, hatta gönüllerinde merhamet bulunmadığını belirtmiştir. Oğlu İbrahim dünyaya gelince, Cenab-ı Hakk'ın bu nimetine sevinmiş, onu sık sık bağrına basarak öpüp koklamıştı. Torunları Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.) için de: “Onlar benim dünyamdan (öpüp kokladığım) iki güzel kokularımdır²⁷⁵,” demiştir.

Peygamberimiz henüz bir buçuk yaşında olan sevgili yavrusu İbrahim'i kaybedince üzölmüş, gözyaşı dökmüş ve ona olan hasretini şöyle dile getirmiştir: “Göz yaşarır, gönöl hüzönlendir. Fakat biz Rabbimizin memnun olmayacağı bir şey söylemeyiz. Vallahi İbrahim, senden ayrıldığımız için çok üzgünüz”²⁷⁶ demiştir. Böylece hem evladına olan sevgisini ve hem de onun vefatından dolayı Allah'a olan teslimiyetini dile getirmiştir. O bu haliyle de çocuklarını kaybedenlere güzel bir örnek olmuştur.

Bir sahabi şöyle anlatıyor: “Çocukluğumda Ensar'dan bir sahibinin hurmalığını taşlamıştım. Yakalanıp Hz. Peygamber'e götüröldüm. Peygamber (s.a.v.):”Yavrucuğum! Hurma ağaçlarını niçin taşıyorsun?” dedi. Ben,”Açlık sebebiyle ey Allah Resölü! Düşöreceğim hurmaları yemek için”; dedim. Hz. Peygamber, “ Ağaçların altlarına düşönerden temizleyip ye, fakat hurma ağaçlarını taşılama” buyurdu. Söz konusu sahabi diyor ki; daha sonra başımı okşadı ve bana şöyle dua etti: “Allah'im onun karnını doyur”.²⁷⁷ Bir eğitimci ve öğretici olarak Hz. Peygamber, olumsuz davranışlar karşısında bile tatlı dilli, güler yüzlü, anlayışlı ve öfkeden uzak olarak davranmıştır. Bu yönüyle de bizlere güzel bir örnek olmuştur.

Aişe(r.a.) şöyle anlatıyor: Bir gün sırtına iki çocuğunu almış yoksul bir kadın çıkageldi. Ona üç hurma verdim. O da çocuklarına birer hurma verdi; öteki hurmayı yemek için ağzına götürmüştü ki, çocukları onu da istediler. Kadıncağız yemek

²⁷⁵ Buhari, Menakıb,22

²⁷⁶ Buhari, Cenaiz,44

²⁷⁷ İbn-i Mace, Ticaret,67, Ebu Davud, Cihad, 94

istediği bu hurmayı çocuklarına bölüştürdü. Kadının bu tutumuna hayran kaldım ve yaptığını Rasulullah'a anlattım. O da şöyle buyurdu:

“Bu şefkati sebebiyle Allah Teâlâ o kadına mutlaka cenneti vermiş (veya) bu sebeple onu cehennemden azad etmiştir.”²⁷⁸ Bu hadisten anlıyoruz ki Allah Teâlâ'nın rahmet sıfatı, en güzel şekilde annelerin yüreğinde tecelli etmiştir. Bir çocuk anne sevgisinin sıcaklığını ne kadar hissederse diğer sevgileri öğrenip benimsemesi de o kadar kolay olacaktır. Demek ki çocuklara şefkatle davranmak, dini bir yükümlülüktür. Merhametin mükâfatı cennet olduğu gibi, merhametsizliğin cezasının da cehennem olması için bir neden olmasa gerek.

Sevginin bir sonucu da eğitimini üstlendiğimiz çocuklara karşı şefkat, merhamet, hoşgörü ve yumuşaklıkla davranmaktır. Peygamberimiz (s.a.v.) inanç, ibadet ve ahlak konularının çocuklara yumuşaklıkla anlatılmasını ister, katı ve kaba davranılmasını yasaklardı. Hatta oruca ilk başlayan çocuklarla bizzat ilgilenir ve vaktin kolayca geçmesine yardımcı olurdu. Namaz kılarken de torunları Hasan ile Hüseyin ve Zeyneb'in kızı Ümame'nin omzuna binmesini hoş görürdü. Bizler de Sevgili Peygamberimizin çocuklara yönelik sevgi şefkat ve merhametini her yönüyle örnek almalı, günümüz şartlarında ona uygun davranışlar geliştirmeye çaba göstermeliyiz.

2.4.10 Hayvanlara Merhametli Olmak

Küçüklere, güçsüzlere, yardıma muhtaç olanlara ve hayvanlara rahmet ve şefkatle davranmak Peygamberimizin en çok önem verdiği hususlar arasındadır. Hatta Rasulullah hayvanların bile bakımı ve temizliği konusunda tavsiyelerde bulunuyor, bilhassa koyun ve keçilerin üzerindeki kir ve tozların temizlenmesini istiyordu. Bir yılan veya zararlı bir hayvan öldürüleceği zaman bile ona eziyet edilmeden, tek vuruşta öldürülmesini emrediyordu.

Sahabeden Ebu'd-Derda develerine çok fazla yük vuran insanlara rastlamıştı. Deve yükün ağırlığından ayağa kalkamıyordu. Ebu'd-Derda hemen devenin

²⁷⁸ Müslim, Birr,148

üzerindeki fazlalıkları atıp hayvanı ayağa kaldırdıktan sonra sahiplerine şöyle dedi: —Eğer Allah Teâlâ, hayvanlara yaptığınız eziyetleri affederse, size büyük bir mağfirette bulunmuş olur. Ben Rasulullah Efendimizin şöyle buyurduğunu işittim: “Allah Teâlâ bu konuşmayan hayvanlara iyi davranmanızı emrediyor. Verimli bir araziden geçiyorsanız hayvanların biraz otlamasına müsaade edin. Kurak bir yerden geçiyorsanız oradan çabuk geçin, bu tür terlerde fazla oyalanarak hayvanlara sıkıntı ve eziyet vermeyin!”²⁷⁹

Yine Rasulullah(s.a.v.) bir koyunu sağmakta olan bir kişiye rastlamıştı. Ona:”- Ey filan! Hayvanı sağdığında yavrusu için de süt bırak!”buyurdu.²⁸⁰

Yine Rasulullah Efendimiz ashabıyla Mekke’ye giderken yolları üstünde kıvrılmış uyuyan bir ceylana rastladılar. Nebi(s.a.v.), ashabından bir şahsa, herkes geçinceye kadar ceylanın yanında bekleyip kimseye hayvanı tedirgin ettirmemesini emretti.²⁸¹

Bir gün Peygamberimiz (a.s.) ateşe verilmiş bir karınca yuvası gördü. Bu hali kabullenemedi; karıncaların yanık yuvası onu dehşete sevk etti ve büyük bir teessürle: “Kim yaktı bunu? Ateşle azap vermek sadece ateşin Rabbine mahsustur”²⁸²buyurdu.

Ebu Hüreyre(r.a.)’den rivayet edildiğine göre Rasulullah Efendimiz şöyle buyurdu: “Vaktiyle bir adam yolda giderken çok susadı. Bir kuyu buldu ve içine indi; su alıp dışarı çıktı. Bir de ne görsün, bir köpek, dili bir karış dışarıda soluyor ve susuzluktan nemli toprağı yalayıp duruyordu. Adam kendi kendine “bu köpek de tıpkı benim gibi pek susamış” deyip hemen kuyuya indi, mestini su ile doldurdu ve mesti ağzına alarak yukarıya çıktı ve köpeğı suladı. Onun bu hareketinden Allah Teâlâ hoşnut oldu ve adamı bağışladı.” Sahabeler:

²⁷⁹ İbn-i Hacer, el-Metaibü'l-Aliye,c.II,s.226,1978

²⁸⁰ Heysemi, VIII, 196

²⁸¹ Muvatta, Hacc,79; Nesai, Hacc,78

²⁸² Ebu Davud, Cihad,112

—Ey Allah'ın Rasulü! Bizim için hayvanlardan dolayı da sevap var mı? dediler. Rasul-i Ekrem:

—”Her canlı sebebiyle sevap vardır”²⁸³ buyurdu.

Sevgili Peygamberimiz, hayvanlara yapılacak iyilik ve gösterilecek şefkat ile de Allah'ın rızasının kazanılacağını duyurmuştur.

İbn-i Ömer (r.a.)'den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurdu: “Bir kadına ölünceye kadar hapsettiği bir kedi yüzünden azab edildi ve bu sebeple cehenneme girdi. Hayvanı hapsettiğinde ona bir şey yedirmemiş, içirmemiş, yerdeki haşereleri yemesine bile izin vermemişti.”²⁸⁴

Yine bir gün İbn-i Ömer(r.a.), bir kuşu hedef olarak dikip ona ok atan Kureyşli gençleri yanına uğramıştı. Hedefe isabet etmeyen her ok için kuş sahibine ödeme yapıyorlardı. Gençler İbn-i Ömer'in geldiğini görünce etrafa dağıldılar. İbn-i Ömer arkalarından şöyle seslendi:

—Bunu yapan kim? Allah ona lanet etsin. Şu bir gerçektir ki, Rasulullah (s.a.v.) canlı bir hayvanı hedef olarak dikip ona atış yapana lanet okudu. ²⁸⁵ Hayvanlara gereksiz yere ve lüzumundan fazla ceza vermek veya eziyet etmek haram kılınmıştır. Bunun için çocuklara ve gençlere, hayvanlara karşı sevecen davranmalarını, onlara boş yere eziyet etmeyip öldürmemelerini öğretmek gerekir.

Enes (r.a.) şöyle dedi: “ Biz bir yerde konakladığımız zaman develerin yüklerini çözüp onları rahatlatmadan namaza durmazdık.”²⁸⁶

Hz. Peygamber'in terbiyesinde büyümüş olan sahabelerin ibadetle ilgili bu tür davranışları Peygamber Efendimizden öğrendikleri muhakkaktır. Bu da hayvanlara acımanın ve şefkat göstermenin nfile namaz kılmaktan önde geldiğini gösterir.

²⁸³ Buhari, Edeb,27

²⁸⁴ Buhari, Enbiya,54; Müslim,Selam,151,152

²⁸⁵ Buhari, Zebaih,25

²⁸⁶ Ebu Davud, Cihad,44

“Siz yerdekilere merhamet ediniz ki göktekiler de size merhamet etsin”²⁸⁷sözüyle de Peygamberimiz, yaratılanlara merhamet göstermenin, merhamet görmenin sebebi olduğunu hatırlatıyor. Öyleyse dünyada bizim istifademiz için yaratılan hayvanlara şefkat ve merhametle davranmamız gerektiğini çocuklarımıza uygun bir dille anlatmalıyız. Hayvanlar, çocukları belli bir ölçüde eğlendirip meşgul etmekten başka, onlara hayatları boyunca gerekli olacak sevgi, şefkat gibi bir takım erdemleri kazanıp geliştirmelerine de yardımcı olmaktadır. Sevginin güzelliğini tadarak büyüyen çocuk, bu güzel ve yaratılıştan gelen duyguyu başkalarına ikram etmeye hazırdır. Çocuklarımızın bu duyguları yaşaması için onların bakabileceği, zararsız bir hayvan edinmelerine yardımcı olmalıyız. Çünkü hayvanlara iyi davranmaya, onları sevmeye alıştıran çocuklar, sevgi ve merhamet duygularının gelişmesinde tecrübe kazanmış olurlar.

Peygamberimizin diğer canlılara karşı tutum ve davranışları ile ilgili örnekler çocuklara sunulmalıdır. Mesela; çocuğa Peygamberimizin Mekke’den Medine’ye hicreti esnasında mağarada gizlenmeleri olayı anlatılırken Peygamberin görülmesini engelleyen örümcek ve güvercine minnet duyguları gelişmekte ve bu duygu ile günlük hayatında bu hayvanları korumaktadır.

Bütün bu hadis-i şeriflerden de anladığımız üzere Sevgili Peygamberimiz, güzel ahlak ilkesini esas almış ve Müslümanlara bu konuda en güzel örneği göstermiştir. Hz. Aişe’nin dilinde ifadesini bulan, “Onun ahlakı Kur’an idi” demek, davranışlarının, huylarının, yaptıklarının, sözlerinin vs. tamamen Kur’an’a uygun olduğunu söylemek demektir. Sünnetle amel etmek prensipte, günlük hayatımızda her davranışımızı Rasulullah’ın yaptıklarını yapma esasına dayanır. Zira “Sizden biri beni babasından, evladından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş sayılmaz” hadisi onu sevmek ile iman arasında doğrudan bağ kurmaktadır. Peygamberi sevmek, Hz. Peygambere uymaktan ibarettir. Sahabeden itibaren Müslümanlar, sevgilerinin gereği olarak Hz. Peygambere uymada titizlik göstermişlerdir. Çünkü sünnete uymak fertten topluma bir açılımla tutum

²⁸⁷ Tirmizi, Birr, 16

değişikliğine yol açacak, toplum içinde davranış birliği sağlayacak, onlara yeni bir hayat anlayışı ve dünya görüşü vererek değer yargılarını değiştirecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Bir toplumun kültür ve medeniyet alanında yükselmesi, çocukların eğitimine bağlıdır. Çocuğun ilk yılları ahlaki ve sosyal eğitimi için çok önemlidir. 2-7 yaş arasını kapsayan dönem çocuğun eğitime en yatkın olduğu dönemdir. Çocuk eğitiminin düzenli ve nitelikli bir şekilde yapılması, toplum hayatını önemli ölçüde etkilemektedir.

Her çocuk bedensel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim alanlarında olduğu gibi dini ve ahlaki yönden de belirli gelişim aşamalarından geçmektedir. Çocuğun ilk altı yılında kişilik ve karakterinin oluştuğu okul öncesi dönemde, fitrata dayalı olarak doğuştan getirdiği din duygusuna bağlı olarak ahlaki değer eğitimi verilmelidir.

Yaşadığımız hayatın anlamı olması değerine inandığımız bir hayat tarzı ile gerçekleşebilir. Kişiliğimiz, kimliğimiz ve geleceğimiz değer seçimlerimize bağlıdır. Temel değer olarak kabul edilen bazı değerler vardır ki bu değerler korunduğu sürece o toplumun varlığı ve kimliği devam eder. İslam da sosyal hayatı düzenleyen bir din olduğu için bireysel ve toplumsal değerlere sahiptir. Araştırmamıza konu olan sevgi ve merhamet değerleri toplumsal birlik ve beraberliğin temelini oluşturur. Kur'an ve sünnette bildirilen bu değerler aile ve topluma bir sevgi iklimi kazandırmaktadır. En yaygın toplumsal kurum olan ahlaki değerlerin de aile içinde ilk çocukluktan itibaren bireyin anlam dünyasını zenginleştiren açımları olduğu unutulmamalıdır.

2-7 yaş çocuğu ahlak gelişimi açısından bağımlı evrede bulunmaktadır. Çocuk anne babasının kurallarına itiraz etmeden uyar. Aile ortamında anne babasını taklit eden çocuk, onların sergilediği dini ve ahlaki davranışları benimseyip uygulamaya çalışır. Bu dönemde öncelikle annenin sonra da baba ve aile çevresinin büyük etkisi vardır. Sevgi, saygı, şefkat ve merhamet gibi değerler önce aile ortamında oluşturulur

ve oradan yakın ve uzak çevreye aktarılır. Küçüklüğünde sevgi ve merhamet gören kişi büyüdüğünde aynı duyguları çevresine yansıtır.

Çocukların gelişimine ve psikolojisine uygun olarak verilen bir din ve ahlak eğitimi, çocukta hedeflenen amacı gerçekleştirebilir. Bu eğitimle çocuğa Allah, Peygamber sevgisi, anne-baba, diğer insan ve hayvanların sevgisi ve bunlara şefkat ve merhametle muamele etme davranışları kazandırılabilir. Bu konuda Peygamberimizin hayatındaki canlı örnekler bizlere yardımcı olacaktır.

Öyleyse değer bilinci oluşturmak ve bu değerleri içselleştirmek için bireysel ve toplumsal düzeyde bir değer eğitimine ihtiyacımız vardır. Bunun gerçekleşebilmesi için aile ve eğitimcilere ciddi sorumluluklar düşmektedir.

Öneriler

1. Temel insani değerlerin öncelikle oluşturulacağı kurum ailedir. Bu bireyin içinde doğduğu ortam tarafından şekillenmesi anlamına da gelir. Bu sebeple çocuğun olumlu değerler kazanması ailenin sorumluluğu altındadır.
2. Olumlu değer oluşturulması kadar dini ve ahlaki değerlerin yeni nesillere aktarılması da ailenin görevleri arasındadır. Çocuğun bedensel, zihinsel, bilişsel ve duygusal gelişimine paralel olarak bu değerlerin bilgisinin verilmesi okul öncesi dönemde daha çok anne babaya aittir.
3. Bilgi değer oluşturmada bir araçtır. Fakat değer oluşmasında yaşanılan hayatın önemi daha büyüktür. Örneğin; merhamet değerinin bilgisi de onun iyi bir şey olduğu yargısı da merhamet değerine hayat bulması için yeterli değildir. Aile, değerleri bizzat uygulayan bir birim olmalıdır ki çocuklar için ahlaki değerler, kendiliğinden uygulanabilen tutumlar haline gelebilsin.
4. Evrensel değerlere sahip olan İslam dini; sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü gibi pek çok din ve kültür tarafından kabul edilen değerlere sahiptir. Bu değerlerin hayata uygulamasını en canlı şekli ile Hz. Peygamberin hayatında görmekteyiz.

Çünkü onun kişiliği ve sahip olduğu özellikler bizim için canlı bir örnektir. Her konuda olduğu gibi çocuklara sevgi ve merhamet değerlerinin kazandırılmasında da peygamberimizin gösterdiği yöntem ve tekniklerden azami derecede istifade etmeliyiz.

5. Ahlak eğitiminde olumlu tutum ve davranış örnekleri çoğaltılmalı, çocuklara bunları gözleme imkânı sağlanmalıdır. Onları okumak, dinlemek, düşünmek ve tasavvur etmek de örnek edinme etkisi yaratabilmektedir. Dolayısıyla bu alanda yazılı, görsel ve işitsel her türlü vasıttan yararlanılabilir.
6. Günümüzde çocuklar özellikle televizyon filmlerinde gördükleri olay ve kahramanların etkisi altında çok fazla kalabilmekte ve onlarla özdeşleşebilmektedirler. Bu nedenle çocuklara televizyonda olumlu örnekler sunulmasına özen gösterilmelidir. Bunun dışında alternatif karakterleri tanıtan ve öğreten VCD- DVD programlarıyla da çocukların eğitimine destek sağlanabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzak b. Muhammed b. Hemmam es-Sanani, *Musannef*, (v. 211), Beyrut, 1983

Acluni, İsmail el-Muhammed, *Keşf'ul-Hafa*, 3.baskı, Beyrut, 1353

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1981

Akbaş, Oktay, “ *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*”,Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, 2007

Ali el-Müttaki, *Kenz'ul-Ummal Fi Süneil-Akval ve'l-Ef'al*, c.4, Beyrut, 1979

Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985

Bacanlı, Hasan, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi* (Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri), Emel Matbaacılık, Ankara, 1974

Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989

El-Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Tercüme: Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987

Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul, 2000

Cüceloğlu, Doğan, *Yetişkin Çocuklar*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1996

Çağdaş, Aysel, Zarife Seçer, *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2002

Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2005

Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nu.123, İstanbul, 1996

Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul, 2000

Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, İstanbul, 1990

Dönmez, Burhaneddin, Melike Cömert, "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Değer Sistemleri", Değerler Eğitimi Dergisi, c.5, sy.14, 2007

Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yay. İstanbul,2000

_____, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995

Gövsä, İbrahim Alaeddin, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 1998

Hançerlioğlu, Orhan, *Toplum Bilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

Heysemi, Nureddin b. Ebu Bekr, *Zevaid ve Menbeu'l Mecmau'z- -Fevaid*, Kahire,1407

Hökelekli, Hayati, "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi", Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998

İsfahani, Ragıp, *Müfredat*, Çeviren: Yusuf Türker "Kur'an Kavramları Sözlüğü", İstanbul, 2007

İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe Fi Marifeti's-Sahabe*, c.III, Kahire, 1970

İbn-i Hacer, *el-Metaibü'l-Aliye*, c.VIII, 1978

İbn-i Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el- Gazvi, *Sünen-i İbn-i Mace Terceme ve Şerhi*, Tercüme: Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayıncılık, İstanbul, 1983

İbnü'l-Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut,1956

Jersild, Arthur, *Çocuk Psikolojisi*, Çeviren: Gülseren Günce, Ankara, 1976

Kale, Nesrin, “*Nasıl Bir Değerler Eğitimi*”, Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyum Kitabı, İstanbul, 2007

Karakaya, Talip, “*Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım*”, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyum Kitabı, DEM Yayınları, İstanbul, 2007

Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008

Nevevi, *Riyazü’s-Salihin*, Erkam Yayınları, c.I-VIII, İstanbul, 1997

En-Nesei, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b.Sinan ed-Dinar, *Sünen’ün- Nesei*, Tercüme: A.Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö.Fafuk Harman, Yaşar Erol, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981

En-Nisaburi, Ebu’l-Hüseyin Müslim b.el-Haccac b. Müslim el- Kuşeyri, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Hazırlayan: Ahmed Davudoğlu, İstanbul, 1973

Okumuşlar, Muhiddin, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, Konya, 2007

Oğuzkan, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981

Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDVY, Nu.51, Ankara, 1991

_____,”*Ailede Çocukların Dini ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler*”,Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,sy.3, İstanbul, 1996

Özden, Yüksel, *Öğrenme ve Öğretme*, Pogem Yayıncılık, Ankara, 1999

Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2004

Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2007

- _____, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayınları, Ankara, 2005
- Es-Sicistani**, Ebu Davud Süleyman b.Eş'as, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul,1987
- Et-Tirmizi**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi ve Tercemesi*, Tercüme: Osman Zeki Molla Mehmedoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, ty.
- Topses**, Gürsen, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2006
- Tozlu**, Necmettin, *Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler*, Ankara, 2003
- _____ve Cem Topsakal, “*Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi*”, Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu, DEM Yayınları, İstanbul, 2007
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Yavuz**, Şevket, “*Değerlerin Şeceresi, Doğası, Sınırı ve Devamlılığı*”, Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu, DEM Yayınları, İstanbul, 2007
- Yavuz**, Kudret Eren, *Duygusal Zeka*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2009
- Yavuzer**, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987
- _____, *Çocuğunuzun İlk 6 Yılı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997
- _____, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997
- _____, K.Aydoğmuş, A.Baltaş, Z.Baltaş, U.Davaslıgil, O.Güngörmüş, E.Konuk, U. Korkmazlar, Ö.Köknel, L.Navaro, A.Oktay, N.Razon, *Ana-Baba Okulu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995
- Yazır**, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.VI, İstanbul, 1992
- Yörükoğlu**, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara, 1986

ÖZET

Yaşadığımız hayatın anlamlı olması, değerine inandığımız bir hayat tarzı ile gerçekleşebilir. Değerler bir bakıma hayatımızın gayeleridir. Sevgi, saygı, merhamet, yardımlaşma ve paylaşma gibi değerler küçük yaşlardan itibaren kazanılabilmektedir.

Çocuk eğitiminde ve buna bağlı olarak da ahlaki eğitimin verilmesinde aile önemli bir yere sahiptir. Çocuğun yetiştiği aile ortamında öğrendiği temel değerler ona bir ömür boyu rehberlik eden yol arkadaşıdır. Bu değerlerden olan sevgi ve merhamet, araştırmamıza konu olmuştur. Çocuk eğitiminde ilk altı yıl, kişilik ve karakterin önemli bir bölümünün olduğu dönemdir. Bunun için araştırmamızı çocuğun konuşmaya başladığı iki yaş ile öğretime başladığı yedi yaş ile sınırlandırmış bulunmaktayız.

Çocuğun ilk yıllarında aile ve çevrenin büyük etkisi vardır. Anne ve baba önemli bir ahlaki modeldir. Çocuklar yetişkinlerin davranışlarını, duygu ve tavırlarını taklit ederek ve benimseyerek bir yapı geliştirirler. Sevgi ve merhamet gibi tavırlar, bu süreç içinde yetişkinlerden görerek öğrenilir.

Sevgi insanlar arası iletişimi sağlayan ve güçlü bir bağ kuran duygudur. Bütün olumlu duyguların temelinde sevgi vardır. Merhamet ise sevginin bir sonucu olarak şefkat gösterme ve iyilik yapma anlamına gelmektedir. Seven insan, şefkatli, merhametli ve iyi niyetli olur. Araştırmamıza konu olan sevgi ve merhamet değerleri, toplumsal birlik ve beraberliğin de temelini oluşturur. Küçüklüğünde sevgi ve merhamet gören kişi, büyüdüğünde de aynı duyguları çevresine yansıtır.

Araştırmanın temel amacı; okul öncesi çağda 2-7 yaş arası çocukların gelişim özelliklerini inceleyip, ahlaki gelişimi sağlayan duygusal, sosyal ve zihinsel faktörleri ortaya koymaktır. Ayrıca bu yaş grubuna verilecek değer eğitiminin planlanmasına yardımcı olacak bilgi birikimi sağlamak ve bu yönde çözüm önerileri getirmektir.

Araştırmanın sonucu olarak; çocukların gelişimine uygun olarak verilen bir ahlak eğitimi, çocukta hedeflenen amacı gerçekleştirebilir. Bunun için günümüz

şartlarına uygun olarak görsel ve işitsel her türlü vasıttan yararlanılabilir. Başta Peygamberimizin örnek davranışları olmak üzere, insanlığa hizmet etmiş Türk ve İslam büyüklerinin, kahramanların, bilim adamlarının hayatlarını anlatabiliriz.

ÖZGEÇMİŞ

1974 Konya doğumluyum. Babam Jeofizik Mühendisi, annem Kız Meslek Lisesi mezunudur. İlköğretimi 1985'te Eğitimciler İlkokulu'nda, ortaokulu 1989'da Konya İmam-Hatip Lisesinde tamamladım. 1992 Yılında Meram Kız Meslek Lisesi'nden mezun oldum.

1992-1993 öğretim yılında girdiğim ÖYS sınavında S.Ü. İlahiyat Fakültesi'ni kazandım. 1997'de fakülteyi başarıyla tamamladım. Aynı yıl Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalından "Din Eğitimi" Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladım. İki yıl özel bir okulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yaptım. Evli ve iki çocuk annesiyim.